

Міністерство освіти і науки України
Національна академія наук України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
Миколаївський державний гуманітарний
університет імені Петра Могили
комплексу “Києво-Могилянська академія”
Редакційна колегія Миколаївської обласної книги
науково-документальної серії видання “Реабілітовані історією”

Ю.В. Котляр, І.С. Міронова

**ГОЛОДОМОРИ
1921-1923 РР. ТА 1932-1933 РР.
НА ПІВДНІ УКРАЇНИ:
ЕТНІЧНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ
АСПЕКТИ**

Монографія

Видавництво МДГУ ім. Петра Могили
Миколаїв
2008

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	9
РОЗДІЛ II. ЕТНІЧНІ МЕНШИНИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПЕРШОГО ГОЛОДОМОРУ XX СТОЛІТТЯ.....	18
2.1. Більшовицька політика стосовно етнічних меншин в 1917-1921 рр.	18
2.2. Голодомор 1921-1923 рр. у степовій Україні	27
2.3. Міжнародна допомога в боротьбі з голодом	37
РОЗДІЛ III. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ЗА ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ 1932-1933 РР.	49
3.1. Становище етнічних меншин Півдня України між двома голодоморами (1923-1932 рр.)	49
3.2. Колективізація та голодомор 1932-1933 рр. серед німецького населення Півдня України.....	75
3.3. Трагедія єврейського етносу під час голодомору-геноциду	90
3.4. Голод серед етнічних меншин Південної України	99
РОЗДІЛ IV. МІЖНАРОДНА РЕАКЦІЯ НА ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР.	104
4.1. Позиція західної преси під час голодоморів в Україні.....	104
4.2. Діяльність міжнародної комісії з розслідування голодомору 1932-1933 рр. в Україні.....	117
ВИСНОВКИ	126
БІБЛОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ.....	129
ДОДАТКИ.....	148

ВСТУП

В умовах розбудови незалежної демократичної держави України значно зріс інтерес громадян до її історії. Україна – багатоетнічна країна, до складу якої входять різні за походженням і культурою етнічні спільноти. Більшість цих спільнот об'єднує те, що вони протягом століть знаходилися у відриві від основного масиву свого етносу в умовах українського середовища й активно взаємодіяли з українцями.

Сучасні дослідники не ототожнюють поняття “етнос” і “нація”, розуміючи під поняттям “нація” сукупність громадян однієї держави. Цей підхід відбиває трактування сучасної американської нації, де чітко розмежовуються національна та етнічна ідентифікації. Для країн, у яких домінуючим був моноетнічний чинник формування суспільства, таке трактування нації є неприйнятним. В Україні, як і в інших пострадянських державах, поняття “національність” пов'язується не з громадянством, а з етнічним походженням, що усвідомлюється як національна приналежність.

Ми схильні приєднатися до тих авторів, які визначають націю як ступінь розвитку етносу та суспільства, як етнічний колектив, що усвідомлює свою природно-історичну спільність і організований у формі національної держави. Групи з відмінною етнічною ідентичністю в межах утворюваних національних держав становлять національні меншини. Саме поняття “національна меншина” вперше було застосовано в Німеччині в XIX ст. у зв'язку з розвитком німецького націоналізму.

Виникнення етнічних меншин пов'язане з формами існування етносів: компактною (ареальною) – у межах однієї території та розсіяною (дисперсною) – на різних територіях. Групи етносу, що зберігають його якісні ознаки – мову, культуру, релігію, відчуття тождественності з ним на іноетнічних територіях і становлять меншість по відношенню до корінного етносу, називають етнічними меншинами. Більшість етносів, які представлені в Україні як меншини, існують у формі самостійних етнополітичних організмів – національних держав, за винятком циган. Що ж стосується кримських татар, кримчаків і караїмів, то на них поширюється статус національних меншин, хоча в історичному минулому ці етноси формувалися на території України і мали тут свою державність (кримські татари) [1].

Термін “етнічна меншина” виник у 50-х рр. ХХ ст., з 60-х рр. вживається як синонім терміна “національна меншина” з постійними намаганнями замінити і витіснити з наукового обігу останній. Частина авторів вважає термін “меншість” образливим і наголошує на доцільності використання більш толерантного наукового поняття “національна та етнічна група”.

На наш погляд, поняття “етнічна” і “національна меншина” не тотожні, хоча й близькі за змістом, оскільки вони є похідними від категорій “етнос” і “нація”. Поняття “етнічна меншина” ширше за змістом, ніж національна. Під національною меншиною розуміють групу осіб, яка, зберігаючи риси етнічної меншини, претендує на особливі політичні права, включаючи національно-територіальну автономію [2].

Національними меншинами є громадяни України, котрі, не будучи етнічними українцями, об’єднані почуттям національного самоусвідомлення та спільності між собою, мають етнічну, культурну, мовну та релігійну самобутність [3].

Етнічна (національна) меншина – це частина народу, яка проживає за межами однойменної держави, територіальної автономії в інонаціональному середовищі, зберігає свою самобутність, а також громадяни, котрі належать до народів, що не мають однойменних територіально-державних утворень. Незважаючи на критичну оцінку цього визначення, слід відмітити, що поділ на українську і неукраїнську нації був притаманний правовій практиці української державності в 1917-1920 рр. Окремі сучасні дослідники теж не відмовляються від такого варіанта, удосконалюючи його на свій розсуд. Так, В.Євтух пропонував зарахувати до національних меншин “групи громадян України неукраїнської національності, які проживають на її території, є меншими за чисельністю від української нації, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою і зацікавленості добровільно зберігати й розвивати свою етнокультурну самобутність” [4]. О. Биков висловив таке бачення: “Національні меншини – це громадяни, які проживають на території України, не є етнічними українцями та за чисельністю перебувають у меншості, відрізняючись від етнічних українців своєю мовою, культурою і традиціями, виявляючи національне самоусвідомлення. Вони є елементом суспільного ладу, а отже, усіх основних систем: політичної, економічної, соціальної, культурної та інших” [5]. Ширше визначення запропонувало Міністерство юстиції України, опублікувавши наприкінці 2001 р. власний варіант цього

поняття: “До національних меншин належать громадяни України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах і які не є українцями за національністю, менші за чисельністю ніж українці, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою і готові добровільно зберігати і розвивати свою етнокультурну самобутність” [6].

Таким чином, дедалі чіткіше з’ясування змісту поняття “національна меншина” у його природному зв’язку з поняттями “нація” та “етнос” стає важливим фактором дослідження етнонаціональних процесів в Україні, служить ключем для розуміння статусу національних меншин, їх участі в державотворчих процесах для пошуку шляхів удосконалення та гармонізації міжетнічних відносин.

Однією з найактуальніших проблем сьогодення є дослідження проблем голодоморів, яку слід розглядати не лише як трагедію українського народу, а й тих етносів, які проживали на території України і потрапили в горнило тоталітарної системи. Вивчення проблем етнічних меншин у минулому дає змогу прогнозувати сучасні проблеми, які можуть виникнути в державі.

Голод в Україні – це малодосліджена соціально-економічна та морально-правова проблема, що за своїми демографічними наслідками є глобальною катастрофою ХХ ст. Історики частково з’ясували її причини та наслідки, але малодослідженим залишається етнічний аспект голодоморів, тобто його причини і наслідки в національних районах України. Дослідження джерел та літератури переконує в тому, що голод – це трагедія, насамперед, українського населення. Однак, задля історичної справедливості слід зазначити, що від суцільної колективізації, хлібозаготівель, розкуркулення, масових репресій і особливо голодоморів зазнали великих людських і матеріальних втрат різні етноси, що вважали і вважають Україну своєю Батьківщиною.

Головною причиною голодомору 1921-1923 рр. були наслідки політики “воєнного комунізму” – тих примусових методів, за допомогою яких більшовицька влада домагалася виконання нереальних планів хлібозаготівель, незважаючи на неврожай, який охопив у 1921 р. південні, степові райони України. Особливо тяжке становище склалося в Катеринославській, Запорізькій, Одеській і Миколаївській губерніях. Це були райони, які до Першої світової війни були головними експортерами хліба. Там голодувало близько 7 млн осіб.

Голодомор 1932-1933 рр. був наслідком колективізації, хлібозаготівель та інших проявів сталінської економічної політики в Україні. Постраждали від них як українці, так і інші етнічні групи, що мешкали на території УРСР. Спираючись на архівні матеріали, автори намагаються відобразити “етнічний та міжнародний” аспекти проблеми, адже тема голодоморів 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. у національних районах України тривалий час була “білою плямою” історичної науки.

Реальне утвердження України як незалежної, демократичної, правової держави зруйнувало стереотипи історичного мислення, які склалися протягом десятиліть. У наші часи загострилася проблема наукового, критичного переосмислення історичного досвіду.

Дослідники, засоби масової інформації і громадськість виявляють значний інтерес до широкого кола тематичних проблем, що охоплює суспільно-політичну та економічну історію України періоду тоталітаризму. Особливе місце в ній займає тема голодоморів 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. у національних районах Півдня України. Актуальність даного дослідження обґрунтована необхідністю проведення глибокого аналізу архівних матеріалів, спогадів і джерел публіцистичного характеру.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі принципів устрою і діяльності районів національних меншин у роки голодоморів 1921-1923 рр., 1932-1933 рр. на Півдні України, розкритті на основі цього аналізу основних тенденцій і напрямків політики радянської влади щодо етнічного населення в ці трагічні роки, визначенні їхнього місця в формуванні тоталітарного режиму в державі.

У зв'язку з вказаною метою в монографії ставляться такі завдання:

- проаналізувати та систематизувати існуючу літературу з проблеми, визначити інформаційні можливості використаних джерел;
- на основі всебічного аналізу архівних та опублікованих документів, спогадів, статистичних джерел, матеріалів періодики, простежити події голодомору 1921-1923 рр. серед представників етнічних меншин Півдня України;
- розглянути процес утворення національних адміністративно-територіальних одиниць як одного з напрямків більшовицької національної політики;
- показати становище німецького, єврейського, болгарського, польського та інших представників національних меншин Півдня України в 1932-1933 рр.;
- прослідкувати діяльність міжнародних організацій у справі допомоги голодуючим;

- дослідити проблему висвітлення голодоморів у західній пресі;
- висвітлити роботу міжнародної комісії з розслідування голодомору 1932-1933 рр. в Україні.

Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів основної частини, висновків, бібліографічних посилань та додатків. Праця виконана у Відділі дослідження історії голодоморів ХХ століття на Миколаївщині, який діє при “Регіональному Центрі історії Нижнього Подніпров’я та Побужжя Інституту історії України НАН України” як структурний підрозділ Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили.

РОЗДІЛ І

ІСТОРІОГРАФІЧНА

Руйнування командно-адміністративної системи дозволило науковцям заглиблюватися не лише у визначені цією системою проблеми, а відшукувати забуті або раніше заборонені сторінки історії. Такий пошук дав можливість звернутися до теми становища етнічних меншин Півдня України під час голодоморів 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. і визначити роль міжнародного фактора в спробі допомоги населенню в ці трагічні роки.

Порушення елементарних прав людини, репресії, депортації та знищення, які були вчинені тоталітарною системою по відношенню до етнічних меншин України та Півдня, зокрема, вимагають встановлення історичної правди та відновлення справедливості. Але перший ентузіазм дослідників минув і ми змушені констатувати той факт, що сьогодні, на жаль, про голодомори в середовищі етнічних меншин України існує дуже мало наукових розвідок. І ці дослідження далеко не вичерпують існуючої проблеми.

З метою докладного розгляду проблеми голодоморів етнічних меншин Півдня України важливим, на нашу думку, є визначення кола історичних джерел та аналіз історіографії даного питання. Для зручності оперування існуючим матеріалом ми пропонуємо виділити наступні функціонально самостійні періоди української та радянської історіографії, які є відмінними один від одного і мають лише їм притаманні характерні ознаки. А також окремо розглянути доробок іноземних дослідників.

Історичні дослідження, що виконувались у Радянському Союзі та Україні можна умовно поділити на чотири періоди:

- Література, що була написана в 20-30-ті рр. ХХ ст. діячами КП(б)У та органів влади УРСР. Цей період визначається формуванням тоталітарної системи влади в СРСР, а публікації є відображенням суспільних та політичних процесів того часу.

- Праці, що написані дослідниками історії СРСР у повоєнний період і до початку “перебудови” в другій половині 80-х рр. ХХ ст. Дослідження цього часу уникають розгляду проблеми голодоморів етнічних меншин.
- Дослідження періоду “перебудови”. У 80-ті рр. з’являється певний інтерес стосовно досліджуваної теми.
- Історичні розвідки вчених незалежної України. За час незалежності зроблено перші серйозні кроки в галузі дослідження проблематики національних меншин. Саме праці цього періоду створюють основу, за допомогою якої ми можемо продовжити теоретичне осмислення історичних подій, пов’язаних зі становищем етнічних меншин у роки голодоморів.

Література, написана в 20-30-ті рр. ХХ ст. за своїм характером не може вважатися суто історичною. Причина цього криється у тому, що здебільшого це статистичні звіти про проведену роботу, політичні доповіді на різного роду з’їздах, нарадах, конференціях тощо. Прикладом такої літератури можуть служити: “Отчет о деятельности рабоче-крестьянского правительства Украинской Социалистической Советской Республики за период с 1 октября 1922 г. по 1 октября 1923 г.” [1]. У звіті є окремий розділ “СССР и национальный вопрос на Украине”. Тут дається звіт про заходи, проведені урядом за вказаний у назві період. Також у розділі “Культурная работа советской власти” розповідається про заходи уряду щодо роботи серед національних меншин. Цей звіт дає можливість скласти уявлення про офіційну точку зору уряду на стан у галузі національної політики. Але важливих даних стосовно нашої проблеми він не містить. Подібною за характером є книга “Стан і завдання культурного будівництва на Україні” [2]. У книзі подано статистичні дані, що стосуються діяльності етнічних меншин та теоретичні міркування щодо їх життя.

Слід також охарактеризувати книгу “Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине. К 10-й годовщине Октябрьской революции” [3], яка складається з семи розділів та п’яти додатків. Тут подається повний аналіз стану національного питання, а також підсумовуються результати роботи, проведеної радянською владою за десять років періоду, починаючи з 1917 року і по 1927 рік. Звичайно книга заполітизована і несе на собі відбиток пролетарської ідеології того часу. Але вона містить фактичний матеріал, що ілюструє політичне життя того часу і офіційну точку зору на стан розвитку національної політики в Україні. У додатках до тексту є

важливі документи, зокрема: рішення партії, постанови з'їздів партії, резолюції сесій ЦВК.

Певну картину життя національних меншин створюють брошури: “Первое всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 8-11 января 1927 года” [4], “Второе всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств (27-30 ноября 1930)” [5], “Национальная политика ВКП(б) в цифрах” [6], також книги А. Буценка “Радянське будівництво серед нацменшостей УСРР” [7], П. Постишева “Національне питання в реконструктивний період” [8], А. Глинського “Досягнення й хиби в роботі серед національних меншостей” [9] та “Национальные меньшинства на Украине” [10], М.М. Попова “Національна політика радянської влади” [11], Н. Скрыпника “Культурное строительство в СССР” [12], Я.П. Ряпо “Народня освіта на Україні за десять років революції” [13], А. Хоменка “Населення України (1897-1927 рр.)” [14], А. Гіршфельда “Міграційні процеси на Україні” [15], М. Авдієнка “Загальне навчання на Україні. Стан і перспективи” [16].

Вказані видання дають можливість скласти певне уявлення про політичну атмосферу того часу в Україні, про основні тенденції громадського життя. У статистичних звітах ми бачимо прояви жакликих наслідків громадянської війни, голодоморів 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. Навіть офіційні дані, що були сфальсифіковані, говорять нам про масове знищення населення України в цей час. Вся література, що була надрукована в перший період занадто заідеологізована.

До другого періоду ми включили праці, що були опубліковані дослідниками з другої половини 50-х рр. до другої половини 80-х рр. ХХ ст. Це період так званих “відлиги” та “застою”. Терор замінили на залякування, концтабори на психіатричні лікарні. Але суть системи залишилася тією ж самою – лицемірство, брехня, приховування правди як про минулі події, так і про тогочасну дійсність. У таких умовах перекручення в історичній науці досягли такого рівня, що ми не скоро зможемо з'ясувати правду і написати більш-менш об'єктивну історію.

Праці другого періоду в своїй сукупності не становлять практичного інтересу для нашого дослідження. Але ми повинні розглянути їх, щоб на прикладах показати недоліки існуючих робіт. Однією з перших праць, що є наближеною до нашої проблеми є робота В.В. Бондаренка та М.В. Дарагана “Переписи населення в СРСР” [17]. У ній розглядаються дані перепису 1929 року

(чисельність, розміщення, культурний рівень населення) та перепису 1959 року. Робота тенденційна і судячи з усього її змісту містить значні перекручення і неточності. Впадає в око і той факт, що майже на кожній сторінці автори вихваляють переваги соціалістичного ладу та засуджують західний спосіб життя. Але нічого не говорять про хоча б найменші недоліки в здійсненні соціальних та економічних програм, які безумовно існували.

Продовжує тематику переписів населення книга В.І. Наулка “Национальный состав населения Украинской ССР по материалам переписей населения” [18]. У книзі використані дані переписів 1926 та 1959 років. У ній подано коротку характеристику населення України (соціальний стан, кількість населення). Наступна праця В.І. Наулка “Етнічний склад населення України. Статистико-картографічне дослідження” [19] подає історико-географічний аналіз формування етнічного складу населення України, змін у чисельності і географічному розміщенні народів на території УРСР. У книзі ґрунтовно висвітлюється процес формування національного складу населення України, проте деякі питання, заборонені для розгляду, оминаються автором. Наприклад, у розділі “Зміни в чисельності і розселенні народів УРСР” подано декілька таблиць, у яких вміщено цифрові дані динаміки національного складу населення України за різні періоди. В одній з таблиць є порівняння чисельності етнічних меншин в Україні за переписами 1926 та 1959 рр. Наприклад, стосовно німецької національної меншини ми бачимо такі цифри: у 1926 р. в Україні було 624,9 тис. чол., а в 1959 р. – 23,1 тис. чол. У той час, коли під таблицею подається пояснення динаміки народонаселення стосовно різних національностей, про німців немає жодного слова. При цьому ми бачимо в таблиці цифри, які викликають цілу низку питань. Зокрема, куди поділися майже 600 тис. німців і чому цей факт замовчується?

Причини таких змін чисельності населення і замовчування автором цих причин тепер ми можемо пояснити тим, що етнічних меншин піддавали репресіям та голодоморам, які проявилися в фізичному знищенні населення і в примусових депортаціях за межі України. Такі замовчування деяких аспектів національної проблеми ми зустрічаємо в багатьох дослідженнях другого періоду історіографії.

Основною ознакою третього періоду (кінець 80-х рр. ХХ ст.) є розвиток демократизму в суспільстві, що відобразилося на характерові і спрямуванні наукових розвідок у галузі історії України. У цей час виникає неабиякий інтерес до заборонених раніше сторінок

історії. Повертається в історичну науку і тема історії етнічних меншин в Україні. Особливу цікавість викликає період 20-30-х рр., коли радянська влада особливо жорстоко розправлялася з усіма непокірними їй. Цей період був довгий час заборонений для правдивого висвітлення.

У другій половині 80-х рр. ХХ ст. з'явилася велика кількість журнальних публікацій, які так чи інакше стосуються нашої теми. До таких публікацій ми можемо віднести статті О. Мовчан [20], М. Панчука та Л. Польового [21].

Однією з перших спеціалізованих праць є книга Б.В. Чирка "Национальные меньшинства на Украине: Актуальные проблемы развития национальных отношений, интернационального и патриотического воспитания" [22]. Дана публікація складається з трьох розділів. У другому розділі "Сталінізм и судьбы народов Украины" мова йде про зміну національної політики в 30-ті рр., про терор, що розгорнувся в цей час.

Останній, четвертий період, є тим часом коли зазначена проблема починає досліджуватися рядом авторів більш ґрунтовно і об'єктивно. Досить часто матеріали, що так чи інакше стосуються нашої теми, з'являлися в "Українському історичному журналі". До таких матеріалів належать статті М. Бугая [23], С. Кульчицького та С. Максудова [24], Л. Польового та Б. Чирка [25], С. Гусева та М. Цобенко [26]. Стаття М. Бугая "Депортації населення з України (30-50-ті роки)" містить загальний опис проблеми населення народів з України. Проблемними є статті С. Гусева, М. Цобенка та Л. Польового, Б. Чирка. У них висвітлені події 20-30-х рр. ХХ ст. Але факти, наведені в статтях, не вичерпують проблеми і вимагають більш докладного її висвітлення та ґрунтового осмислення. Стаття Кульчицького та Максудова дає важливий аналіз матеріалів, що стосуються голодомору 1932-1933 рр. У ньому автори доводять, що більшість офіційних документів було фальсифіковано з метою приховання жахливих наслідків сталінської політики.

Для усвідомлення причин трагедії, що сталася з етнічними меншинами в Україні в період голодоморів нам будуть корисними ґрунтовні наукові розробки: В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. "Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки" [27], "Национальные процессы в СССР" [28]. У цих працях ми знаходимо документально обґрунтоване дослідження проблеми сталінських репресій і взагалі сталінізму як явища. Тут також досліджується і національна політика, але лише в загальному плані.

На початку 90-х рр. ХХ ст. виходить з друку збірник документів державних архівів України “Німці в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.)” [29]. У передмові змістовно розповідається про основні віхи життя німецьких колоністів. Зокрема, відображено трагічне становище німецької меншини, пов’язане з колективізацією, голодоморами 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр., недоліками та перекрученнями національної політики (зокрема адміністративної реформи 1922-1923 років). Документи відображають економічне, політичне, громадське життя колоністів.

У 1996 році був виданий історико-картографічний атлас “Національні меншини в Україні (1920-1930-ті рр.)” [30]. У ньому зібраний матеріал про національні меншини, що проживали в Україні у вказаний період. Хоча носить він більше науково-популярний характер.

Праця Б.В. Чирка “Національні меншини в Україні (20-30 роки)” [31] складається з п’яти розділів: розділ I: “Історія розселення та стан національних меншин на початку 20-х років” (охоплює період розселення національних меншин, їх відсоток від загальної кількості населення, дає оцінку статистичним матеріалам), розділ II: “Національне районування” (розглядаються проблеми здійснення реформи адміністративно-територіального устрою 1922 року в Україні, хід утворення національно-територіальних районів), розділ III: “Національні виміри соціальних експериментів” (аналізуються події переселення національних меншин), розділ IV: “Розвиток культури національних меншин” (вміщені відомості про розвиток освіти, культури, преси національних меншин, театру), розділ V: “Сталінський геноцид в Україні” (автор описує події сталінських репресій щодо національних меншин, торкаючись проблем голодоморів). Праця написана на високому професійному рівні.

У новітній українській історіографії з’явилася низка праць С.В. Кульчицького [32], В.І. Марочка [33], М.О. Мухіної [34], у яких розглядаються питання голодоморів. С.В. Кульчицький у своїй праці “Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид” обґрунтував концепцію голодомору в Україні як геноциду, розглянув ідеологічні, соціально-економічні і національні аспекти політики радянської влади, в результаті яких став можливим терор голодом і як наслідок цього – голодомор.

Для вивчення проблем голодомору 1932-1933 рр. велике значення має праця С.В. Кульчицького “Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928)” [35]. У ній глибоко проаналізовані витoki політики, що призвела до трагедії голодоморів.

Цінним внеском в історіографію проблеми голодомору є наукові статті В.І. Марочка. У них автор розглядає національні меншини в Україні в період голодомору 1932-1933 рр. на території України, подає статистику кількості етнічних меншин, які перебували в Україні в цей час, торкається питання адміністративно-територіального районування.

Аналіз наявної літератури вказує, що для всебічного вивчення проблеми голодомору в середовищі етнічних меншин необхідно проводити регіональні дослідження, які дадуть змогу виявити глибинні причини голодомору, дати оцінку цьому безпрецедентному явищу, вказати на винуватців трагедії, оцінити її наслідки.

На Півдні України проблемами дослідження голодоморів та етнічних меншин займаються М.М. Шитюк [36], К.Є. Горбуров [37], В.П. Шкварець [38], Ю.В. Котляр [39, 40, 41, 42], І.С. Міронова [43], А.М. Бахтін [44]. Виходять і узагальнюючі праці [45, 46]. У публікаціях висвітлюються політичні, соціально-економічні та моральні аспекти здійснення на Півдні України політики примусової колективізації, яка стала безпосередньо причиною голодоморів, показано становище етнічних меншин за доби тоталітаризму.

Вперше поставили проблему дослідження голодоморів зарубіжні дослідники, зокрема, історики української діаспори. Загальна бібліографія цих видань налічує понад 10 тис. книг і статей, складена канадським дослідником М. Царинником.

Біля витоків зарубіжної історіографії стоять автори журнальних і газетних повідомлень і статей, які почали друкуватися вже з другої половини 1932 р. Ці повідомлення слід розглядати одночасно і як джерела, що містять конкретний фактичний матеріал, і як наукові праці, оскільки в них вперше дається оцінка й аналіз тих трагічних подій. Кореспондент берлінського щоденника В. Штайн був першим, хто передав на Захід репортаж про голод в Україні (27 травня 1932 р.).

Причиною голодомору автори статей називали поспішні темпи переведення сільського господарства на соціалістичні рейки, інформували про великий дефіцит хліба, розмах голоду, поширення злочинності. Вони підкреслювали, що тягар основних страждань ліг на селянство, довели, що радянська влада не вела ніякої боротьби з голодом (М. Галій, М. Магтерідж, Г. Джовнс, С. Бартійон, Г. Ланг) [47].

В 1934 р. з'явилася праця У. Чемберлена, що є першим значним дослідженням голодомору. Автор вважав, що голод в Україні був інструментом національної політики більшовиків, вжитий свідомо як засіб зламати опір українського селянства колективізації.

У 1980-х рр. до 50-річчя голодомору на Заході було опубліковано нові розвідки. Провідною думкою цих праць є визнання штучного характеру явища. Дослідники оцінюють його як інструмент національної політики більшовиків, геноцид проти української нації (О. Воропай, В. Гришко, М. Марунчак, Г. Сенешин, М. Хвощовий).

У зарубіжній історіографії найбільш вагомими дослідженнями про голодомор в Україні є праці Р. Конквеста [48, 49]. Автор оцінює колективізацію і голодомор як війну проти трудового селянства, що згодом переросла у війну проти всього українського народу.

Значну цінність мають висновки Міжнародної Комісії з розслідування голоду 1932-1933 рр. в Україні. Вона була створена в лютому 1988 р. при Конгресі США під загальним керівництвом Д. Хертеля, науково-дослідну роботу очолив професор Дж. Мейс [50, 51]. Комісія вивчала питання тривалості голоду, його причини та географію, кількість жертв голодомору та його наслідки, хто несе відповідальність за цей злочин. Факт штучного голоду в Україні в 1932-1933 рр. визнано як безсумнівний. Безпосередньою причиною названо грабіжницькі хлібозаготівлі в умовах примусової колективізації. Доведено, що радянське партійно-державне керівництво знало про голод, але не застосувало спроб його відвернути або своєчасно полегшити, навпаки, злочинно відмовилось від пропонуваної із Заходу допомоги, сприяло загибелі мільйонів людей голодною смертю. Комісія дійшла до висновку, що за нормами міжнародного права голодомор в Україні 1932-1933 рр. визначається як геноцид. Однак, голодомор проти представників етнічних меншин розглянуто значно менше.

Торкаючись питання висвітлення голодоморів в Україні в тогочасних зарубіжних засобах масової інформації, а також ставлення до вказаних подій міжнародної спільноти, зазначимо, що, незважаючи на присутність окремих праць, у даному напрямку ще багато слід зробити. На наш погляд, досі не з'ясовано навіть ролі української діаспори, її спроби допомогти голодуючим. Лише в деяких статтях, зокрема Р. Кушнежа, доводиться думка про те, що представники українського народу в парламентах Польщі, Чехословаччини, Румунії й Канади, на жаль, активно не протестували проти "варварського нищення більшовиками українців", хоча українська преса, яка виходила поза межами СРСР, приділяла помітну увагу ситуації в УРСР 1932-1933 років [52].

Бракує навчальних матеріалів, у яких голодомор висвітлювався б у контексті світової історії, крізь призму економічної кризи, що

охопила розвинуті країни в 1929-1933 роках. Нарешті, фахівцями не відтворено байдужий характер західних держав стосовно українського лиха.

На початку XXI століття продовжують з'являтися документальні видання, у яких зібрано свідчення тих, хто пережив трагічні події 30-х років. Важливим прикладом у цій справі є видання тритомника “Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив” (за редакцією о. Ю. Мицика) та “Злочину” (упорядник Петро Кардаш, перше видання побачило світ у м. Мельбурні) [53, 54].

Таким чином, ми бачимо, що питання голодомору в національних районах Півдня України є маловивченим в українській, радянській та зарубіжній історіографії. Історики в певній мірі дослідили життя українського населення в роки голодомору, але мало уваги приділяли етнічним меншинам у даний період. Тому наше дослідження є важливим та актуальним. Незважаючи на значний зріст кількості наукових праць, окремі аспекти, на жаль, залишаються майже не висвітленими, певні напрямки – дискусійними та гостроактуальними. Останнім часом все більше помітно тенденцію перенесення всього тягаря проблем на національний чинник. При всій його важливості й у 30-ті рр. ХХ ст. та сьогодні, нагадаємо, що історія не може бути одноколірною, бо вона набагато складніша і суперечливіша.

Тільки подальша копітка архівна праця, у тому числі в закордонних архівних установах, та історіографічні розробки сприятимуть більш глибокому вивченню цієї жахливої сторінки в історії українського суспільства. Завданням великого історичного значення залишається збір письмових свідчень безпосередніх учасників подій, адже з їх втратою низка питань залишиться без відповіді.

РОЗДІЛ II

ЕТНІЧНІ МЕНШИНИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПЕРШОГО ГОЛОДОМОРУ XX СТОЛІТТЯ

2.1. Більшовицька політика стосовно етнічних меншин у 1917-1921 рр.

Політика більшовиків після жовтневого перевороту визначалася не стільки з точки зору ідеологічних принципів, як з практичних обставин. Економічна ситуація в Росії, розпад імперії серйозно вплинули на ставлення більшовицької партії до регіонів, які заявили про можливість вільного незалежного розвитку шляхом оформлення власної державності. Партія виступала проти розпаду єдиної російської держави. Населення центральної Росії, яка етнографічно охоплювала більшість російського народу, з острахом сприймало перехід влади на місцях до рук органів, які ні ідеологічно, ні в національному плані не мали нічого спільного з більшовицьким режимом, що ставило його в складну ситуацію, як у стратегічному, так і в економічному плані.

Більшовицькі вожді розуміли, що їх позиція щодо України мала бути надзвичайно гнучкою, як з економічних, так і з етнонаціональних питань. Проте стосунки між Центральною Радою і Радою Народних Комісарів погіршилися після того, як Центральна Рада не визнала влади РНК, а Генеральний секретаріат очолив заходи по створенню федеративного уряду для всієї Росії.

У вересні 1917 р. з ініціативи Центральної Ради в Києві зібрався з'їзд народів Росії. На ньому було прийнято резолюцію про перетворення Росії в федеративну республіку [1]. Для більшовиків резолюція про федеративну форму облаштування Росії була явно небажаною. До того ж вектори розвитку російського та українського суспільства набували дедалі різних напрямків. У них поступово

складалися відмінні форми державної влади: в Україні – демократичний лад, наближений до центристського, у Росії – влада Рад. У перші місяці свого існування російська Рада народних комісарів прийняла і проголосила значно більше міжнародних декретів і декларацій (про мир без анексій і контрибуцій, рівність націй і права народів, експлуатованих Росією тощо), ніж усі уряди Європи разом узяті. Однак подібні акції виявилися здебільшого голослівними, не підкріпленими реальними кроками, як на міжнародній арені, так і в середині країни. На практиці – спроби самовизначення народів Росії, утворення автономій, незалежних держав розцінювалися як зрада принципів пролетарського інтернаціоналізму та класових інтересів пролетаріату. Більшовицьке тлумачення декларованого права на самовизначення націй [2] насправді означало реалізацію більшовицьких державницьких інтересів і перетворювалося на засіб боротьби проти будь-яких самостійницьких тенденцій.

У листопаді 1917 р. нова влада ще відчувала себе зобов'язаною дотримуватися пропагандистських гасел. 15 листопада 1917 р. за підписом В. Леніна і Й. Сталіна було опубліковано “Декларацію прав народів Росії”, де проголошувалася політика радянського уряду Росії щодо різних народів і національних груп: рівність і суверенність народів, право на самовизначення аж до відокремлення в самостійні держави, знищення будь-яких національних та національно-релігійних привілеїв, вільний розвиток національних меншостей та етнографічних груп тощо.

Слід зазначити, що документ складався із загальних положень і виразів, не визначав порядку використання і здійснення на практиці проголошеного права на самовизначення, не встановлював жодних політичних і правових передумов, за якими це право могло б бути реалізованим, тобто набирало обов'язкового характеру для російської державної влади. Не йшлося в “Декларації прав народів Росії” й про те, які саме ознаки є необхідними для того, щоб ту чи іншу суспільно-територіальну одиницю на терені держави можна визнати за окремих “народ”, а отже й за суб'єкт права на самовизначення. Як засвідчувала подальша практика більшовицької диктатури, брак цієї деталізації був широко використаний для того, щоб надати засадам “Декларації” у кожному конкретному випадку такого трактування, яке найбільше відповідало вимогам більшовицького уряду в той чи інший момент і стосувалося того чи іншого об'єкта [3]

Українська Центральна Рада намагалася підтримувати щодо РНК Росії нейтральну позицію. Протягом листопада – грудня 1917 р. вона здійснила низку кроків, спрямованих на формування демократичного ладу в республіці, однак РНК Росії вважала неприйнятним факт самого існування УНР, не визнавала будь-які акти Центральної Ради у внутрішній і зовнішній політиці (законодавче закріплення народно-демократичних перетворень, формування державних інституцій влади, проголошення III Універсалом автономії УНР) та прийняття Конституції. Особливо дратував більшовиків такий пункт, як “Виключне й неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки належить Українській Центральній Раді” та те, що на території УНР мають бути дійсними закони, не скасовані Центральною Радою [4].

III Універсал Центральної Ради, проголосивши Українську Народну Республіку автономною державою у складі нової федерації національно-державницьких утворень, що виникли на руїнах Російської імперії, започаткував самостійну внутрішню і зовнішню політику. Більшовики змушені були рахуватися з цим, але уявити Україну самостійною ніяк не могли. У циркулярах та директивах, що надсилалися в Україну, більшовицькі лідери виявилися навіть більшими “українцями”, ніж представники Центральної Ради, які підтримували гасло автономії в федерації. Більшовики ж обіцяли Україні самовизначення аж до відокремлення. “Брати-українці, – йшлося у зверненні Ради Народних Комісарів, ЦВК, ЦК РСДРП(б) та інших організацій до українських робітників і солдатів від 25 листопада 1917 р., – вас запевняють, ніби ми виступаємо проти самовизначення України. Це – брехня! Ми ні на хвилину не думаємо замахуватися на права України. Революційний пролетаріат лише зацікавлений в тому, щоб за націями було забезпечено право на самовизначення аж до відокремлення” [5].

Ситуація в Україні швидко змінювалася і обіцянок вже було замало. 29 листопада 1917 р. головнокомандувач російської армії М. Криленко теж звернувся до українського народу: “Ми хочемо вільного в Україні життя українським робітникам і селянам. Ми обіцяємо вам повну свободу, ми разом з вами будемо боротися за незалежну Українську республіку, але республіку таку ж, як наша, де вся влада буде в руках Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів України” [6].

Використовуючи таку бажану для українців ідею незалежності, більшовики збирали сили для захоплення влади в Україні. Важливим

етапом, за їхніми планами, мав стати Всеукраїнський з'їзд Рад. Настанову про його підготовку київським більшовикам дав нарком у справах національностей РСФРР Й. Сталін 17 листопада 1917 р. у розмові з представником Київського обласного комітету партії [7].

Більшовицьке керівництво, усвідомивши, що після жовтневого перевороту автоматичного переходу влади в Україні до збільшовичених робітничо-селянських рад не сталося, вважало за необхідне (найефективнішим і політично найзручнішим) повторення тут місцевого “жовтня”. Гарантією успіху мав стати склад учасників планованого з'їзду. Як і в Петрограді, на ньому мали бути представлені тільки робітничо-солдатські Ради, тобто кількісна меншість “організованої революційної демократії”. Але в конкретних умовах з'їзд мав носити значною мірою національно неукраїнський характер: складатися з представників робітництва, яке становило близько 10 % населення України і було переважно за походженням не українцями, представників російського війська, частини якого дислокувалися в Україні. Участі селянства, найбільшої суспільної верстви, у ньому не передбачалося, за винятком невеликої частини солдатів із селян – українців.

Виконуючи директиву ЦК РСДРП (б), Київська обласна Рада робітничих і солдатських депутатів на засіданні 24 листопада 1917 р. ухвалила скликати 3 грудня Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. У повідомленні зазначалося, що його скликають більшовицькі організації, встановлювалася норма представництва: об'єднані Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів мали надіслати десять делегатів, якщо ради існували окремо, Ради робітничих і солдатських депутатів надсилали сім осіб, а Рада селянських депутатів – чотири. Таку саму кількість мала право надсилати й губернська Селянська спілка. Об'єднані повітові Ради надсилали п'ять делегатів, а коли діяли окремо, то Ради робітничих і солдатських депутатів направляли по три представники, Ради селянських депутатів – два [8]. Отже, грубо порушувалася елементарна справедливість щодо представництва на з'їзді основних верств населення України.

Більшовики діяли відкрито, на очах Центральної Ради, її Генерального Секретаріату, і хоч вони створювали на шляху своїх опонентів мінімум перешкод, але не дуже й намагалися масово залучити робітничо-селянські організації до національно-визвольної боротьби. Лише організації на чолі з Селянською спілкою вжили контрзаходів, щоб не допустити переходу влади в Україні до рук

більшовиків. У заяві Селянської спілки, надрукованої у газеті “Народна воля”, говорилося що, якби: “...селяни, солдати й робітники погодилися з цим, то ясно, що їм би прийшлося передати цим самим владу над собою до чужих рук” [9]. Селянська спілка роз’яснювала, що, збираючи з’їзд, більшовики прагнуть зірвати скликання Українських Установчих зборів, оскільки добре знають, що загальним, рівним, прямим і таємним голосуванням перемоги не здобудуть. Тому українська демократія, зазначалося у заяві, “все-таки піде на той з’їзд, який скликається Київською Радою, і перед усім світом виявить свою дійсну волю, котра, можна наперед гадати, ледве чи виправдає надії непрошених розпорядників і організаторів” [10].

На заклик Селянської спілки відгукнулися ради селянських депутатів та інші демократичні організації України. На міських і повітових з’їздах, що відбувалися в цей період, селяни обирали своїх представників на київський з’їзд згідно з передбаченими нормами: губернські Ради селянських депутатів посилають представників за кількістю повітів, повітові Ради селянських депутатів – за кількістю волостей [11]. Центральна Рада виклала широку програму демократичних перетворень соціалістичного напрямку і незабаром майже всі Ради робітничих і солдатських депутатів, міські думи й інші місцеві органи влади України визнали Центральну Раду як вищий орган республіки.

Те, що ситуація для них змінюється на гірше, зрозуміли більшовики не лише в Україні, а й їхні керівники в Петрограді. Доказом цього були дві важливі події: перша – Київський обласний з’їзд РСДРП (б), що відбувся 3-5 грудня 1917 р., на якому учасники обговорили питання про ставлення до Центральної Ради, про вибори до Українських Установчих зборів та платформу партії, про центральну владу в Україні. З’їзд ухвалив “всіма засобами боротись проти нинішнього складу Центральної Ради й прагнути на Україні, як і у всій Росії, створити справді революційну владу Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів”. Водночас з’їзд закликав “українських робітників, солдатів і селян об’єднатися з робітниками, солдатами й селянами інших частин Росії для спільної боротьби з ворогами народу” [12]. Як бачимо, керівники більшовиків в Україні, які скликали з’їзд Рад у Києві, одержали чітку директиву щодо Центральної Ради, запровадження радянського режиму в Україні і безсумнівного підпорядкування її петроградським органам влади.

4 грудня 1917 р., у день відкриття Всеукраїнського з'їзду Рад, російський Раднарком надіслав ультиматум Центральній Раді, у підготовці якого взяли участь В. Ленін, Й. Сталін і Л. Троцький. Він починався, як завжди пропагандистським запевненням у тому, що Раднарком визнає право на самовизначення за всіма націями, що їх пригнічували царат і російська буржуазія. “Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо зараз же, без обмежень і безумовно”. Одночасно елементи меморандуму поєднувалися з ультимативними вимогами: “Ми обвинувачуємо Раду в тому, що, прикриваючись національними фразами, вона веде двозначну буржуазну політику, яка давно вже виражається в невизнанні Радою Рад і радянської влади на Україні.” В ультиматумі Центральну Раду звинувачували у всіх гріхах пореволюційного хаосу: в дезорганізації фронту, хоч його розвалили більшовики своєю агітацією, роззброєнні радянського війська, підтримці генерала Каледіна, в буржуазності, в націоналізмі, сепаратизмі, а закінчувався ультиматум словами: якщо за 48 годин не буде задовільної відповіді, то “Рада Народних Комісарів буде вважати Центральну Раду в стані війни проти радянської влади в Росії і на Україні” [13]. Головна мета ультиматуму – дискредитувати Центральну Раду в очах делегатів Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів та всього українського народу. Тон і зміст ультиматуму були свідченням того, що Раднарком не визнавав Центральну Раду та її Генеральний секретаріат правомочним урядом незалежної держави. Більшовики поставили Центральну Раду перед дилемою: усунутися від влади добровільно і не перешкоджати більшовикам оголосити Україну радянською, або війна. За визнанням М. Скрипника, закінчився період “агітаційної і пропагандистської діяльності більшовиків мирним шляхом” і настав “момент переоцінки всіх вартостей озброєною рукою” [14], тобто пряме втручання у внутрішні справи уже самостійної держави.

Генеральний секретаріат у відповіді вказав на нещирість Ради Народних Комісарів: “Не можна одночасно визнавати право на самовизначення “аж до відокремлення” і в той же час робити грубий замах на це право, накидаючи свої форми політичного ладу, як це робить Рада Народних Комісарів щодо Народної Української Республіки” [15]. Відповідальність за українсько-російську війну, яка могла виникнути, Генеральний секретаріат цілком покладав на петроградський більшовицький уряд.

4 грудня 1917 р. у Києві розпочав роботу Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів. З 2500 учасників з'їзду депутатів-більшовиків було 60 (за іншими даними – 127). “Насправді не було ще на Україні ні одного з'їзду, – відзначав його учасник П. Христюк, – який би з таким обуренням поставився до більшовиків, як цей з'їзд, скликаний більшовиками” [16]. Звичайно, таке співвідношення сил стало нездоланною перешкодою на шляху до легального захоплення більшовиками влади в Україні. Оголошений на з'їзді ультиматум Петроградської РНК викликав бурю гніву серед делегатів.

Всеукраїнський з'їзд Рад став величезною демонстрацією підтримки Центральної Ради, засвідчив переконливу антибільшовицьку позицію українського суспільства. У резолюції “Організація влади на Україні” зібрання висловило Центральній Раді цілковите довір'я і постановило не проводити перевиборів [17].

Можна погодитися з Т. Гунчаком, що це був “ще один доказ того, що більшовики просто недооцінили розвій національного руху, який охопив тоді широкі українські маси, а головне – селянство” [18]. Більшовицький ідеолог в Україні М. Попов теж змушений був визнати, що більшовицька партія “мала проти себе з'єднаний фронт українських національних соціалістичних партій, що спиралися на компактні маси української дрібної буржуазії, насамперед селянства” [19].

Зрозумівши, що досягти мети – повалення Центральної Ради на Всеукраїнському з'їзді їм не вдасться, більшовицькі керівники спробували перетворити його на нараду без прийняття рішень. Та, зазнавши невдачі і в цьому, вони разом з частиною фракції лівих російських есерів переїхали до Харкова [20], де приєдналися до обласного з'їзду Рад Донецько-Криворізького басейну. Об'єднаний з'їзд оголосив себе I Всеукраїнським з'їздом Рад. У ньому взяло участь понад 200 делегатів з правом ухвального і 6 – з дорадчим голосом. Було розглянуто такі питання: 1) про поточний момент; 2) про владу в Україні; 3) про самовизначення України; 4) про самовизначення Донецького і Криворізького басейнів; 5) вибори Центрального Виконавчого комітету Рад.

Від імені В. Леніна з'їзд привітав С. Бакинський, який тільки-но прибув із Петрограду. З доповіддю виступив Артем (Ф. Сергєєв). Зазначивши, що тільки радянський уряд Росії може забезпечити практичне здійснення права націй на самовизначення, з'їзд оголосив Україну федеративною частиною Російської Радянської Республіки

під назвою Українська Народна Республіка (тобто теж УНР) і обрав Центральний виконавчий комітет як вищий орган державної влади Рад. 17 грудня 1917 р. ЦВК сформував перший радянський уряд України – Народний секретаріат, до якого ввійшло 12 секретарів, які відали окремими галузями державного управління. 11 з них очолювали більшовики і тільки секретарство земельних справ очолив Є. Терлецький – лівий есер. Фактом є те, що для діяльності Народного секретаріату тривалий час не виділяли приміщення, а прийняті ним рішення не визнавали. Протягом перших тижнів існування радянської влади обмежувалося невеликою територією – Харковом і частиною його губернії, решта була в руках Центральної Ради або військ Каледіна.

У прийнятому 14 грудня 1917 р. маніфесті “До всіх робітників, селян і солдатів України” харківський ЦВК повідомляв про ухвалу з’їзду позбавити Центральну Раду прав, “які вона собі захопила” і про те, що “перебирає на себе всю владу в Україні” [21]. Так розпочалася збройна боротьба більшовиків за утвердження своєї влади в Україні. Радянський уряд у Харкові став ширмою для введення російських військ в Україну. І. Майстренко, який емігрував на Захід під час Другої світової війни, у своїй історії Компартії України писав: “Петроград хотів, щоб його війна з Центральною Радою виглядала не як національна війна Росії з Україною, а як класова війна в самій українській нації, війна українського радянського уряду проти українського дрібнобуржуазного уряду” [22].

Одним із ключових питань за більшовицької влади стало єврейське, а точніше – взаємовідносини українського та єврейського населення.

Широко поширювалися чутки про єврейське походження всіх комісарів і чекістів. Використовуючи цю ситуацію, малограмотні “отамани” і “батьки”, апелюючи до найбільш примітивних інстинктів своїх прихильників, почували себе царьками, широко використовували можливість страчувати і милувати, грабувати, буйствувати і розважатися. Чимало євреїв були активними членами неєврейських партій і навіть входили до їхнього керівництва, зокрема, більшовицьких організацій, або співчували їм. Хоча, по визнанню історика О. Субтельного, “більшість євреїв у дійсності залишалися аполітичними” [23].

До київського ревкому в жовтні 1917 р. входили євреї Я. Гамарник і А. Горвіц, наркомом у військових справах Донецько-Криворізької республіки був М. Рухимович, першим секретарем Сквирського повітового

комітету КП(б)У обрали двадцятилітню А. Шотен-Кабаннік. Цей список можна продовжити, але краще послатися на академіка М. Покровського, що відзначав, що “за даними різних з’їздів, євреї складають від 1/4 до 1/3 організаційного шару всіх революційних партій” [24]. Чимало євреїв було й у протилежному таборі. Всеукраїнський з’їзд рабінів, що відбувся в травні 1918 р. в Одесі, наклав херем (проклін) на радянську республіку.

Національний склад тогочасних вищих органів радянської влади та військового командування за підрахунками, зробленими на основі архівних джерел, становили: близько 80 % – євреї, росіяни, поляки, угорці, латиші, представники інших національностей [25]. Ревкоми, в руках яких зосередилася влада на місцях, головним чином склалися з політичних та військових діячів, надісланих Москвою [26]. Командування Червоної армії діяло тільки за наказами і розпорядженнями центру [27].

Таким чином, на першому етапі свого перебування при владі, більшовики, демонструючи свій “демократизм” у етнонаціональному питанні, одночасно показали, що головне для них – зміцнення власної влади та її потенціальної експансії в широкому геополітичному ареалі. Більшовицька партія після приходу до влади, займаючи з національного питання найрадикальніші позиції серед тогочасних політичних організацій, декларувала самовизначення націй аж до відокремлення. Проголошуючи на словах право націй на самовизначення, рівність народів, суверенітет, державність, більшовики дедалі більше відходили від цих постулатів, використовуючи на практиці декларування гасел, а не прийняття рішень у питаннях національної політики.

Етнонаціональна політика більшовиків у своїй основі спиралася на три головних принципи: 1) максимальне збереження регіонів колишньої царської Росії; 2) сувору централізацію органів управління народним господарством, суспільно-політичним життям, культурою, наукою; 3) поступове обмеження, а в перспективі й позбавлення прав, національних привілеїв народів окраїн. В їх основу було покладено зміцнення влади більшовицької партії.

2.2. Голодомор 1921-1923 рр. у степовій Україні

Складною та неоднозначною була ситуація в економічній сфері. Перехід від політики “воєнного комунізму” до непу відбувався не одномоментно, а зайняв певний проміжок часу (орієнтовно 1921 – перша половина 1923 рр.). Тому ми вважаємо за потрібне виділити в соціально-економічному і політичному розвитку українського села окремий етап переходу від політики “воєнного комунізму” до непу, датуючи його 1921 – першою половиною 1923 рр., коли продовжувалося здійснення політики “воєнного комунізму”. На місцях проводилося розкуркулення заможної частини сільського населення (вересень 1920 – квітень 1921 рр.). У неї відбирали продукти харчування, одяг та предмети домашнього вжитку, причому 25 % використовували радянські службовці, а 50 % – члени КНС [1]. Враховуючи, що колоністи в своїй більшості були заможними селянами, вказана акція головним чином охопила їх.

Як правило, конфіскація майна проводилася комуністами, членами КНС, ревкомів при сприянні міліції та військових частин, при цьому складалися акти і протоколи вилучення, подібні до цього:

“Протокол 1920 року, вересня, 14 дня.

Я, начальник 6-го району Одеської повітової міліції В. Булла в присутності члена КНС Ландау (німецьке село Одеського, потім Вознесенського повіту Одеської губернії) Франца Михайловича Штольца і старшого міліціонера 6-го району Петра Яблоцького зробив обшук у квартирі громадянки Ганни Францівни Весбергер, сини якої добровільно пішли в лави білогвардійців. Обшук проводився по вилученню лишків речей та інших предметів. З усіх оглянутих речей виявилися зайвими: 21 жіноча блуза, 10 спідниць, 4 фартухи, 4 платки, 4 занавіски, 1 рушник, 1 тюфяк, 3 подушки, 1 ковдра, 8 пар старих панчіх, 1 фуражка, 2 чоловічі пальто, 2 теплих кальсон, 3 жилетки, 2 піджаки, 1 шапка. Всі вищезазначені речі конфісковані як лишки. Підпис”[2].

Вилучали не тільки одяг і речі домашнього вжитку, а й живий і мертвий інвентар, розподіляли його серед бідноти. Зокрема, у Філіпа Брильця з того ж села забрали 10 корів, 3 телиці, 6 телят, 3 коней, 2 рядові сівалки, 2 тачанки, 1 фаєтон. Даремно заможні селяни, рятуючи від конфіскації своє майно, передавали на збереження найбіднішому населенню інвентар, одяг і предмети домашнього

вжитку. Голова Ландауського волосного КНС Іван Цапко грізно застерігав: “Винні з бідноти будуть віддані суду революційного трибуналу, а здане їм на збереження майно відібране”. За час розкуркулення в 1920-1921 рр. у мешканців Ландау було конфісковано 102 коня, 171 корову, 33 пари упряжі [3]. Не кращим було становище і в інших колоніях степової України.

Для проведення подібних заходів формувалися повітові волосні “трійки”, “п’ятірки” в складі голів ревкомів та КНС, секретаря комуністичного осередку, військового та продовольчого комісарів. З метою “викачування” хліба у волостях і селах створювалися продовольчі наради в складі голів волосних та сільських (виконкомів), КНС, військових комісарів. За допомогою грубої сили продовжувала стягуватися продовольча розверстка. Вона встановлювалася не тільки на зерно, а й на іншу сільськогосподарську продукцію. Радянська влада щодо селянства запроваджувала і такий репресивний захід, як заручництво.

Така політика радянської влади щодо селянства викликала з його боку рішучий протест. Одна з найбільш характерних рис цього часу – нестабільність внутрішньополітичної ситуації не лише навесні 1921 року (кронштадський виступ моряків, селянський повстанський рух, посилення криміногенної ситуації), але й протягом всього 1921-1922 рр., та частково 1923 року. Незважаючи на те, що збройна боротьба з супротивниками радянської влади закінчилась перемогою останньої, у 1921 р. внутрішнє становище в Україні, зокрема на Півдні, залишалось складним. Продовжувалися селянські заворушення, викликані на ґрунті неприйняття політики воєнного комунізму, головним складовим елементом якої була продовольча розверстка.

У Бердянському, Вознесенському, Гуляйпільському, Дніпровському, Єлизаветградському, Маріупольському, Мелітопольському, Одеському, Олександрівському, Юзівському повітах, у багатьох волостях і селах продовжували діяти ревкоми, або ж виконкоми змінювалися революційними комітетами.

Господарство було зруйноване багаторічною війною, революціями та соціально-економічними перетвореннями не тільки більшовицького уряду, а й інших політичних режимів, які калейдоскопічно змінювалися протягом періоду 1917-1920 рр. Значна частина орних земель не була засіяна. На ґрунті нестачі продовольства в містах на заводах і фабриках спалахували страйки. Посилилася опозиція всередині правлячої партії більшовиків. Для В. Леніна все більш очевидною ставала необхідність зміни курсу, тому в березні 1921 року на X з’їзді

РКП(б) було прийнято рішення про заміну продрозверстки продовольчим податком, що мало означати скасування політики воєнного комунізму і введення нової економічної політики.

Однак насправді політика воєнного комунізму продовжувалася і після X з'їзду. Продрозверстка за 1920 рік стягувалася повністю, а продподаток мав збиратися лише з урожаю 1921 року. На Півдні України продрозверстка фактично продовжувалася до липня 1923 р. Цьому сприяло ряд причин:

1. Продподаток вводився для врожаю 1921 р., а врожай 1920 р. продовжував збиратися шляхом розверстки, яка була дещо зменшена. І це напередодні посівної компанії, коли зерна у селян майже не залишилося. Таким чином борг необхідно було покривати за рахунок врожаю 1921 р. [4].
2. Якщо враховувати посуху та неврожай 1921 і 1922 рр., то продподаток, який був зменшений у порівнянні з розверсткою, був фактично тією ж розверсткою, так як виконати його все одно було неможливо.
3. Методи, які використовувались для збирання податку, залишались такими ж як і при стягненні розверстки [5].

У протоколі засідання Миколаївського губерньського Військово-Продовольчого засідання від 18.06.1921 р. відзначалось: “Стан посівів по всій губернії катастрофічний. Встановлену навесні цифру в 14 млн пудів необхідно звести до 5 млн пудів, причому, ця цифра перебільшена, бо земоргани вважають, що максимум, що може дати Миколаївщина – це 3 млн пудів” [6]. Незважаючи на це, рішення Політбюро ЦК КП(б)У від 30.07.1921 р. було слідуючим: “... Ставки для Запорізької, Донецької та Миколаївської губерній залишити без змін” [7].

Як виконувався цей продподаток зрозуміло з численних документів. Показовою є телеграма одного із волосних податкових відділів Вознесенського райподатбюро: “При цьому направляємо 20 протоколів на неплатників податку, на предмет дозволу примусового стягнення податку” [8]. Як бачимо, податок стягувався так само, як і продрозверстка – примусово. Це надто боляче вдарило по заможних представниках етнічних меншин.

Відповідальність за стан справ на місцях покладалась на комуністів, але їх було мало, а після чергової чистки в кожній волості залишилося взагалі по 2-3 чоловіки. Становлення селянства до них було різко негативним. Населення відмовлялося годувати відряджених у села партійних працівників у зв'язку з чим, наприклад,

інструктори Первомайського повіткому КП(б)У Одеської губернії не бажали їхати на місце, бо там вони залишалися зовсім голодними [9].

Становище в південноукраїнському селі різко загострилося в зв'язку з голодом, який виник у 1921 р. Кліматичні умови цього року були вкрай несприятливими. Навесні і влітку не було дощів. Посуха 1921 р. повністю спалила посіви в Миколаївській губернії на 65 % площ, Катеринославській – на 64 %, Запорізькій – на 63 %, Одеській – на 45 %, Донецькій – на 40 %. У 21 повіті п'ятох південних губерній (Одеської, Миколаївської, Запорізької, Донецької і Катеринославської) селяни не зібрали навіть посіяного насіння. Вражена засухою земля дала мізерні урожаї: озимої пшениці – 1,5 пуди, жита – 2, ярової пшениці – 1, баштану – 10 пудів з десятини [10]. В 10 інших повітах чистий збір хлібів не перевищував 5 пудів на душу населення. Кількість худоби в південних губерніях скоротилася наполовину, а свиней – на 70-80 %. Через відсутність вологи в ґрунті сходи восени 1921 року виявились поганими.

Перші прояви голоду на території Миколаївської губернії з'явилися в червні 1921 року. На засіданні губернської військово-продовольчої наради від 18 червня повідомлялося: “Стан по всій губернії безрадісний”, у Миколаївському повіті в 60-верстному радіусі від Миколаєва сходи загинули. Дещо краще в районах Нового Бугу і Привільного [11]. На нараді було прийнято рішення просити наркомпрод припинити вивіз продовольства з Миколаївщини, не призначати податкового завдання до з'ясування розмірів неврожаю в губернії, залишити врожай озимини на насінневі потреби потерпілих від посухи. Не дивлячись на таке становище, ЦК КП(б)У зобов'язав губком партії щоденно вантажити по п'ять вагонів хліба на північ [12]. У кінці 1921 р. повністю голодуючими були оголошені Запорізька і Донецька губернії, Дніпропетровський, Херсонський і Миколаївський повіти Миколаївської губернії, Катеринославський і Новомосковський Катеринославської, Одеський і частково Тираспольський Одеської. У 1922 р. голод посилювався, влітку ним були охоплені нові території: Єлизаветградський повіт Миколаївської, Верхньодніпровський, Нікопольський, Криворізький і Павлоградський повіти Катеринославської, Тираспольський і Вознесенський Одеської губерній. Лише в Донецькій губернії голодувало 500 тис. чол. [13].

Однак держава вимагала в повному об'ємі виконання продрозверстки за 1920 рік, а потім і продподатку. 6 серпня 1921 р. В. Ленін повідомив наркомпрода УСРР М. Владимірова про свій

намір широко застосувати війська для збирання продовольчого податку в Україні. Через кілька днів, 12 серпня, за його підписом вийшла спеціальна постанова Ради праці та оборони (РПО) про застосування надзвичайних заходів під час вилучення продподатку. Але у селянства не було можливості його сплатити. Повітові власті Вознесенська для стягування продподатку вирішили застосувати дещо з арсеналу методів воєнного комунізму. В усі волості були направлені уповноважені для забезпечення 100-процентного збору продовольчого податку. На горизонті цілком реально замаєчило нове розкуркулення. Вирішили застосувати військову силу. Так, 11 листопада 1921 року був виданий “терміново таємний наказ” по 43-й бригаді 15-ї стрілецької дивізії про проведення “ударника” у селах повіту. Командирам 127 і 129 полків наказувалося з 12 листопада приступити до збирання продовольчого податку в Мостівській, Новокраснянській та Константинівській волостях [14].

Скрізь проходили сільські сходи, де обирали ходаків, щоб клопотатися перед губернськими та повітовими властями про звільнення від продподатку в зв’язку з неврожаєм. Тисячами склалися заяви до податкових комісій про звільнення від сплати всього податку чи частини його. Велику кількість заяв подавали представники етнічних меншин. Ось одна з таких заяв від мешканця села Ландау Никодима Адамовича Ерментраута: “Я виконав четверту частину продподатку, а решту виконати при всьому моему бажанні не можу через відсутність хліба. Я засіяв був 5 десятин, з яких 1,5 десятини пшениці побив град. Приймаючи до уваги вищезазначене, прошу мене від виконання решти звільнити [15]. Але власті на це не йшли, домагаючись повного стягнення платежів.

Збирання продподатку йшло з великими труднощами. План 1921 року не був виконаний. Місцеві органи влади посилили репресивні заходи щодо неплатників: штрафи в подвійному чи потрійному розмірі, арешти, опис рухомого та нерухомого майна.

У зв’язку з голодом, настрої представників етнічних меншин був пригніченим. Заміна продрозверстки продподатком не принесла їм істотного полегшення. Розповсюдилися чутки, що в Україні буде буржуазна республіка. Товарообмінні операції кооперативних установ майже не проводяться через відсутність товарних фондів та грошових знаків у населення. Сільське господарство в занепаді, відсутній живий та мертвий інвентар. Багато волостей зовсім голодують. Розвивається карний бандитизм, особливо крадуть одяг і продукти. У деяких військових частинах, розташованих у повіті,

поширюється дезертирство на ґрунті відсутності обмундирування. Червоноармійці 51-ї дивізії займаються нальотами і тим загострюють взаємовідносини сільського населення і Червоної армії [16].

У деяких волостях ставлення до радянської влади і компартії було відверто ворожим. “Відсутній посівний матеріал, – читаємо у зведенні Вознесенського повітового комітету КП(б)У від 9 березня 1922 року. – Цим користуються куркулі і контрреволюційні елементи, особливо підігруючи ворожі настрої щодо комуністів. Ходять чутки про відхід радянської влади з України. Ціни на ринку зростають, кооперативи працюють слабо, конкурувати на ринку вони не в змозі, товарообмінні операції практично припинились. Населення віддає перевагу купівлі потрібних речей на ринку: на останньому якщо не дешевше, то кращої якості, більший вибір – нема канцелярської тяганини. Відсутнє насіння, частина землі не буде засіяна. Боротьба з голодом не ведеться” [17].

З місць йшли тривожні повідомлення: “Скрізь: “Дайте хліба і насіння!” Незадоволення збиранням хліба понад продподаток, подвірним вилученням, тим, що не залишили хліба для посіву, а тепер – не дають. Погана погода – дощі, мороз, холодний вітер із снігом, велика багнука, будь-яка робота в полі припинилась”, – так писали в інформаційному зведенні Миколаївського губвиконкому за квітень 1922 року про становище на місцях [18]. Офіційні документи свідчать, що в Миколаївському повіті з 276327 чол. населення голодувало 156906. У Миколаєві, наприклад, голодувало 35 % мешканців, а недоїдало 85 %. Допомогу одержувала ледь половина населення. Пайків у січні-квітні 1922 року було надано 110375, калорійність кожного з них ледь досягала 800 калорій.

Ступінь голодування була жахливою, цілі сім’ї сиділи на фунті макухи протягом доби. Споживалося все, що можна було жувати: м’ясо собак і кішок, збруя, трупи загиблих тварин. Коріння пирію, луска проса були ласощами. Хліб випікали з домішками макухи до 50 %, а чечевиці і проса – до 80 %; він виходив глевким і важким. На ґрунті споживання різних сурогатів реєструвалися отруєння і смерть. Навесні люди падали від голоду і вмирили. Смертність стала перевищувати народжуваність [19].

Жах голоду привів до появи канібалізму. Кількість випадків людодства в Одеській губернії точно невідомо, проте їх було не мало. Миколаївський губздрав зареєстрував 18 подібних випадків: 7 – у Дніпропетровському повіті, 8 – у Херсоні, 3 – у Миколаївському повіті. На ґрунті голоду і пов’язаного з ним здичавіння людодство затьмарило все [20].

Канібалізм був як серед українців, так і серед представників інших етносів. Голова комісії по боротьбі з наслідком голоду із Голої Пристані В. Форощук повідомив слідуюче. У селі Чулаківка один із селян-нацменів зарізав і з'їв свою дружину. Знову одружився і з'їв нову дружину. Потім затіяв нове весілля. Він звернувся до односельчан з проханням допомогти. У результаті переговорів вияснилося, що він людодід. Саме тоді і виникла злочинна група в кількості 18-20 чоловік. Банда була організована братами Штригелі. Вони виловлювали в степу жінок та дітей і приводили їх до людодіда. Він їх вбивав, розчиняв, жарив, їв сам і годував цим м'ясом інших злочинців. М'ясо йшло також на соління і ковбасу. У кінці-кінців канібалів викрили та заарештували [21].

Погіршення загального психологічного стану суспільства можна ще пояснити постійними війнами, що супроводжувалися насильством і знищенням людей, високою смертністю під час епідемії: “іспанки”, холери, тифу [22]. Всі ці фактори зменшили в свідомості народу цінність життя. Звичайно, ці причини напряду не пов'язані з проявами людодідства, проте мають опосередковане значення.

У 1922 р. у Костянтинівській волості Вознесенського повіту голодувало 470 дорослих і 1874 дітей. У Ландауській волості того ж повіту в травні 1922 року голодувало 1409 дітей у віці до 5 років, 2603 – до 15 років, 4497 дорослих. Він голоду померло 11 чоловік. Ховали їх поспіхом, недбало: на цвинтарі копали неглибокі могили, мерці були ледь покриті землею. Часто трупи ставали здобиччю голодних собак [23]. До місцевих радянських службовців, зокрема до голів сільських Рад, – писали з Ландау, – населення ставиться вкрай вороже... Були випадки, коли місцеві жителі юрбою вдирались до виконкому, вимагаючи хліба. На ґрунті голоду посилювалися крадіжки. Кожний господар особисто охороняв свій двір... Серед злодіїв перше місце займали дезертири [24].

Кримінальна ситуація все більше загострювалась. В ніч з 6 на 7 квітня 1922 р. у Ландау група озброєних людей з двома вантажними автомашинами, пов'язавши охорону, пограбувала склад з борошном. Проте пощастило затримати одну вантажівку і повернути частину борошна [25]. Місцеві органи влади були шоковані розмахом карної злочинності. Голова Ландауського волвиконкому писав відчайдушного листа до Вознесенська: “На місцях з кожним днем кількість крадіжок і злочинного елемента збільшується. Вуличні злодії не несуть суворого покарання, і це дає можливість збільшувати численність нових злодіїв. За будь-яке порушення порядку і спокою у волості

несуть відповідальність відповідачі (у 1921 р. у Ландау були складені списки 120 куркулів, які були відповідачами в разі нападу грабіжників, злодіїв, тобто потенційними заручниками) [26]. Злодії прекрасно знаючи, що за злом та пограбування державних і громадських складів відповідальність несуть відповідачі, вільно чинять крадіжки. Надходять протоколи про внесення всіх злодіїв у відповідачі. Прошу термінових вказівок, як вчинити” [27]. Вознесенський повітовий виконком дав добро, внаслідок чого був складений список 55 мешканців Ландау, викритих у крадіжках, нальотах та вбивствах, починаючи з 1919 року [28].

Безвихідним було становище шкільних вчителів. “8 вчителів сидять зовсім без хліба”, – писав Ландауський волвиконком у доповідній записці Вознесенському повітовому виконкому. – 7 поїхали за хлібом в урожайні місцевості, а решта включно зайнята добуванням насущного хліба... Щодня в кожній колонії помирає голодною смертю від 6 до 17 чоловік. Звичайне явище – бачити дітей, які лежать на землі й гризуть кістки минулорічної падалі” [29].

Для боротьби з голодом створювалися відповідні сільські та волосні комісії (Допголи), встановлювався додатковий збір на всіх млинах на користь голодуючих, розподілялися пайки, одержані з різних регіонів країни та з-за кордону. Місцеві власті намагалися поставити під жорсткий контроль роботу млинів. Особливо це стосувалося тих млинів, які мали німці та євреї. У 1921 році помел зерна заборонили особам, які не виконували продрозверстку. Для постачання хоча б мінімальною кількістю продовольством вчителів, медичних працівників, радянських службовців волвиконком навесні 1922 року ще раз обклав заможних господарів зерною повинністю [30].

Влітку 1922 року Миколаївську губернію вразив новий неврожай. Валовий збір зерна, хоч втричі і перевищив минулорічний, однак становив лише 40 % від середньорічного рівня 1916 року. Значно погіршився стан тваринництва. Поголів'я худоби в порівнянні з 1921 р. скоротилося на 58 %, у багатьох селах збереглося не більше 10 % худоби [31].

На території губернії на початку 1922 р. було створено Раду захисту дітей (Радзадіт), головним завданням якої було покращення побуту дітей. Дітей-сиріт і напівсиріт розміщали в будинках грудних дітей, дитячих будинках, інтернатах, де вони знаходились на повному утриманні. На заклик Радзадіту про допомогу відгукнулося 16 організацій, які патрунували 2000 дітей. У зв'язку з значним зростанням безпритульності дітей були відкриті приймальні пункти

на 300 чоловік [32]. Проте діти, що надходили до приймальника, були настільки виснажені, що їх помирало до 80 % [33].

Голод, що продовжувався на території Півдня України з січня 1921 р. по травень 1923 р. привів до тяжких наслідків. Вкрай було підірвано господарство, а головне загинуло тисячі чоловік. Лише після врожаю 1923 р. стан на території області змінився. Збільшення зернових ресурсів на 20 % дало змогу помітно поліпшити харчування населення, особливо в степових губерніях, де валовий збір зерна порівняно з попереднім роком зріс на третину [34]. До того ж кліматичні умови не сприяли посівній кампанії: довго було холодно, безперервно йшли дощі. Люди, які мали коней, відправились у Подільську та Київську губернії для придбання хліба та насіння. Лише в травні 1922 року від держави надійшло кілька тисяч пудів посівного матеріалу, що задовольняло потреби лише на кілька відсотків.

У той же час із різних губерній України, центральних районів Росії, Поволжя та Сибіру на Південь прибували сім'ї, які раніше проживали тут і виїхали під час проведення столипінської аграрної реформи. Крім того, багатьох сільських господарів (головним чином представників етнічних меншин) зобов'язували брати на виховання дітей з Поволжя. Про примусовий характер цієї добродійної акції свідчить хоча б такий документ:

“Підписка. Лютого, 11 дня, 1922 року даю цю підписку голові Ландауського волвиконкому Гіршу в тому, що я, Шардт Йоганн, взяв на повне утримання хлопчика з Поволжя і буду його утримувати, як рідного. В разі зловживання чи відмови утримувати хлопчика я підлягатиму суду Ревтрибуналу. Підпис” [35].

І це при тому, що незважаючи на деякі статистичні розходження, всі документи засвідчують одне – за інтенсивністю і розмірами голоду у степовій Україні нічим не відрізнявся від голоду в Поволжі.

Найжахливішими були демографічні наслідки голоду. Знижуючи опір організму, голод загострив чимало хвороб і сприяв поширенню пошестей. За даними Наркомздорів'я УСРР, тільки за сім місяців 1922 р. у неврожайних губерніях республіки хворіло на холеру 24,4 тис. чоловік, на черевний тиф – близько 19,6 тис., на висипний – 136,6 тис. та на зворотний – 141,7 тис. чоловік. Значно зросла смертність населення.

Точне число жертв голоду в Україні не встановлено. Відповідні дані даремно було б шукати серед недоступних раніше історикам архівних матеріалів – у них не було потреби, так само, як і в об'єктивній оцінці врожаю 1921 р. За розрахунками Наркомздорів'я

УСРР, від голоду до осені померло 47,5 тис. чоловік, а дивлячись на скорочення природного приросту народонаселення, кількість мешканців республіки зменшилася на 235 тис. чоловік. Однак, навіть за офіційною оцінкою, ці показники визнавалися дуже неповними.

Таким чином, наведені факти про соціально-економічне та політичне становище південноукраїнського села дають підставу виділити в окремий етап період переходу від політики “воєнного комунізму” до нової економічної політики. Цей період характеризувався подальшим погіршенням економічної ситуації в українському селі, руйнуванням його продуктивних сил, пов’язаних з голодомором 1921-1923 рр., викликаним як об’єктивними обставинами (посухою), так і репресивною політикою радянської влади щодо заможного селянства. Спостерігалися численні факти селянського повстанського руху, діяли злочинні угруповання, що особливо проявлялось у середовищі національних меншин.

2.3. Міжнародна допомога в боротьбі з голодом

Велику роль у порятунку голодуючих зіграли іноземні благодійницькі організації. Їх діяльність в Україні тривала з березня 1922 по серпень 1923 рр. Коли закордонні організації повністю розгорнули свою роботу, вони забезпечили харчуванням 1,8 млн жителів неврожайних губерній України проти 400 тис., яких забезпечував ЦК Допгол (Центральна комісія допомоги голодуючим) при ВУЦВК [1]. Ідею допомоги з боку “буржуазних кіл” В. Ленін спочатку не сприймав. Г. Гувера і його найближчого співробітника У. Брауна він називав “нахабами” і “брехунами”. Тим не менш, голова Раднаркому дав згоду на переговори з Брауном у Ризі. 2 серпня 1921 р. він надрукував звернення до міжнародного пролетаріату. Після чого до організаційних зусиль у справі надання продовольчої допомоги Росії підключився Комінтерн. Так виник “Тимчасовий закордонний комітет допомоги Росії”, пізніше перейменований у “Міжробдоп” (Міжнародний комітет робітничої допомоги). Пролетарські організації не мали достатньо коштів, і російському уряду довелося з 20 серпня 1921 р. запросити працівників Американської адміністрації допомоги (АРА – American Relief Administration). Але в Україну чужоземних працівників ніхто не запрошував. Вважалося, що тут все благополучно [2].

У грудні 1921 р. Х. Раковський уклав угоду з місією Ф. Нанесена, а в січні 1922 р. – з АРА про поширення на території Української РСР усіх видів допомоги, які раніше направлялися цими організаціями російським голодуючим. Та лише в травні 1922 р. АРА і місія Нанесена розгорнули свою діяльність в Україні. До цього часу їм чинилися різні перепони з метою зосередження допомоги на території Російської Федерації. Проте й українська влада не поспішала зі сприянням діяльності американської адміністрації в Україні. На бездіяльність і бюрократизм місцевих чиновників скаржився наркому землеробства УСРР Д. Мануїльському представник директора АРА на Україні Ф. Матюс. “Я приїхав у Харків 15 грудня 1921 р., з того часу доклав всі свої старання до того, щоб розпочати надання допомоги голодуючим... І хоча я неодноразово звертався із закликом з цього приводу до пана Раковського – голови Ради міністрів України, і до секретаря Українського Центрального комітету КП(б)У, і до голови Харківського виконавчого комітету, мені не було надано будь-

якого сприяння в цій справі. Незважаючи на угоду, підписану Україною і Американською адміністрацією допомоги, урядовими чиновниками мені дано було багато обіцянок, але жодних наслідків до цього часу немає”, – писав він у листі від 28 січня 1921 р. Розгадка цього нонсенсу була проста. Москва ще не підтвердила угоди українського уряду. Після налагодження між центральною і республіканськими владами питання про діяльність іноземних організацій в Україні, українські голодуючі врешті-решт отримали довгоочікувану допомогу [3].

Так тільки до Одеси надійшло біля 0,25 млн продовольчих пакетів від місії Нансена та Нансен-Еріксенівська допомога від Скандинавських країн [4]. АРА на Півдні України допомагала біля 380 тис. голодуючим, крім того тисячі сімей і окремі особи отримували продовольчі посилки [5]. За свідченням представника американської компанії на Одещині – Д. Хайнеса, була організована допомога голодуючим селищам недалеко біля Одеси. У деяких волостях відкрилися до 14 їдалень АРА [6].

Важливе значення для відбудови сільського господарства голодуючих губерній мала домовленість про співробітництво з американським об'єднаним комітетом “Джойнт”, який вийшов зі складу АРА. В 1923 р. Раднарком УСРР підписав договір із Міжнародною спілкою допомоги дітям. Іноземні благодійницькі організації у квітні 1923 р. годували 360 тис. чоловік. Але основні кошти з осені 1922 р. вони спрямували за пропозицією радянського уряду на технічну допомогу неврожайним губерніям [7]. Найбільш спроможною серед іноземних організацій був “Джойнт”, який асигнував 1,5 млн доларів у безвідсоткову позику селянським кооперативам. Його позику отримали 10 тис. одноосібних селянських господарств у 29-ти єврейських колоніях і в 27-ми українських селах Донецької, Одеської та Катеринославської губерній. Від робітничих і комуністичних партій виробничу допомогу надавали “Міжробдоп” і “Товариство технічної допомоги Росії”.

Слід мати на увазі, що “національний ухил” “Джойнта” хвилював радянську владу із самого початку, що впливає з тимчасової угоди, укладеної 21 вересня 1922 р., керівником російського відділу “Джойнта”, Б. Богеном і повпредом РСФСР і УРСР при закордонних організаціях допомоги Росії і К. Ландером. Ключове положення угоди говорить про те, що допомога буде виявлятися всьому нужденному населенню без врахування національностей. Та й у подальших директивних розпорядженнях з Москви й Харкова не раз

підкреслювалося, що “допомога “Джойнта” не повинна носити національно-сектантський характер, а виявлятися всьому нужденному населенню” [8].

Зрозуміло, що “Джойнт”, як єврейська організація, що мала до того ж певні зобов’язання перед своїми благодійниками, прагнув сфокусувати свою діяльність насамперед там, де була зосереджена основна маса єврейського населення, у тому числі в єврейських сільськогосподарських колоніях на Півдні України, тому, мабуть, приводи для докорів у порушенні прийнятих на себе зобов’язань були. Проте керівники цієї організації спростовували звинувачення, доводячи що “...не менше 40 % роботи проведено в селах з неєврейським селянським населенням, а якщо взяти до уваги, що й у єврейських колоніях проживало не менш 10 % неєврейського населення, то стане ясно, що Ваше припущення про те, що наша робота має національний ухил, не відповідає дійсності” [9].

Велику заклопотаність у більшовицького керівництва, судячи із таємних циркулярів, викликали можливі контакти співробітників “Джойнта”, з небажаними особами й організаціями та виникнення таких організацій під їх контролем. У загальних інструкціях, що адресувалися уповноваженим повпредства УРСР при всіх закордонних установах допомоги, спеціально обмовлювалася необхідність у “встановленні більш уважного спостереження за діяльністю єврейських закордонних організацій допомоги” (серед них виділялися “Джойнт”, і “Вереліф”) “в зв’язку з яскравим шовіністично-клерикальним характером їх діяльності” [10].

Більш того, у переддень візиту Б. Богена в Україну, коли він ще виступав як співробітник АРА, у таємній доповідній записці завідуючого відділом нацменшин НКВС УРСР стверджувалося як очевидний факт, що “метою поїздки в Україну Б. Богена є організація на місцях під прикриттям АРА ряду комітетів із представників єврейського духовництва, клерикалів і буржуазії”. “Якщо б цей план удався, то в руки єврейської буржуазії і клерикалів було б передане найсильніше знаряддя панування над єврейською трудовою масою. Засоби розподілялися б серед найбільш темних, а не найбільш нужденних прошарків населення” [11].

Показово, що звинувачення, які посипалися потім на адресу “Джойнта” і його співробітників від представників Євсекції й Єврейського громадського комітету допомоги голодуючим чи не дослівно повторювали побоювання і прогнози українських чекістів: “Робота “Джойнта” явно і таємно порушує умови договору, викликає

до життя і легально оформляє суспільну роль тих осіб і угруповань буржуазно-клерикально-сіоністського табору, що до появи “Джойнта” ніякого впливу на єврейське населення мати не могли...” [12].

Особливо проявили себе в критиці “Джойнта” у викритті його деморалізуючого впливу в світлі класової боротьби єврейського пролетаріату з місцевою і закордонною буржуазією функціонери Євобщесткома, про що має сенс сказати окремо. Характерний зразок такого роду критики – стаття в газеті “Комуністичне тло” А. Киржнера “Джойнт” і його політика допомоги!” У ній автор таврує політику допомоги за те, що вона ведеться “через ті групи єврейського населення, що дуже близькі за своїм соціальним складом керівництву “Джойнта”; і за “шлюб з розрахунку з АРА”. Висновком статті може служити така цитата: “Джойнт” приніс свої національні почуття в жертву, поклавши їх на вівтар своїх класових інтересів відродження сіоністично-раввінської громадськості” [13].

Не вдаючись у деталі складних взаємин двох організацій і в історію самого Євобщесткома, який із самого свого виникнення був поставлений під жорсткий партійний контроль, відзначимо лише те, що підтримуючи єдиноначальність стосовно єврейського питання, Євобщестком прагнув установити і свого роду монополію на право допомоги голодуючим і розподілу коштів. У цьому контексті характерними є провокаційні заклики автора згаданої статті. Раз угода укладена на інтернаціональну допомогу, – проголошує він, – отже, “допомога повинна бути інтернаціональною. Про будь-яку спробу обійти угоду повинно бути негайно повідомлено представникові уряду, щоб він міг вжити відповідних заходів”. А якщо “добродії з “Джойнта” все-таки захочуть віддати частину коштів євреям, потрібно щораз змушувати їх одержувати на це санкцію влади”. І далі: “Ми повинні також своєю боротьбою змусити “Джойнт” віддати Євобщесткому ті суми, що він буде мати з дозволу влади на єврейську допомогу” [14].

Велику допомогу голодуючим в Україні надала єврейська діаспора. Переважна більшість пакунків, надісланих через АРА і комітет Нансена, була закуплена єврейською діаспорою для євреїв в Україні. Так як фонди АРА були попередньо призначені на допомогу Росії, то “Джойнт” оплачував майже всі продукти, що надавались голодуючим Україні під егідою АРА. “Джойнт” домігся, щоб кухні АРА були відкриті в місцевостях, де було сконцентроване єврейське населення, але ці їдальні були доступні всім голодуючим, незалежно від етнічної приналежності та віросповідання. Єврейське населення

становило більшість відвідувачів їдалень АРА, але велика кількість неєврейського населення також користувалася вказаною допомогою. Іронія долі полягала в тому, що найдовше довелось чекати українським голодуючим на допомогу від Міжнародного робітничого комітету товариша Мюнсінгера. Липневий конгрес у Берліні вирішив “по-перше, допомагати Поволжжю, тоді Донбасові, а врешті-решт – голодуючим Півдня України” [15].

Єврейський американський об’єднаний розподільний комітет “Джойнт” надавав, головним чином, конструктивну допомогу. Для відновлення сільського господарства Півдня України в березні і квітні 1923 р. було закуплено 906 коней і 5 жеребців. Видано великі суми грошей для закупівлі інвентаря та худоби: на купівлю бугаїв виділено (у карбованцях 1923 р.) 85 тис. руб.; на купівлю корів – 526 тис. руб.; жеребців – 7 тис. руб.; коней – 181 200 руб.; на купівлю будинків – 59 тис. руб.; на устаткування сироварень – 69 тис. руб.; на парову обробку – 103 тис. руб.; на устаткування для свинарників – 5 тис. руб.; на землевпорядження – 26 тис. руб.; на ремонт знарядь праці – 86 тис. руб. Розподілено 10200 пуд. насіння. Крім того, закуплено 28 жниварок, 19 обприскувачів для винограду, 28 вагонів картоплі, 304 свині, устаткування для 15 сироварень, 400 жниварок, 200 віялок, 40 сільськогосподарських бібліотек. Закладено 4 хмільника [16]. В Одеський і Катеринославський повіти було закуплено 77 тракторів.

Грошові надходження розподілялися таким чином: на насіння – 799992 руб., на купівлю коней – 842700 руб., на купівлю жеребців – 22500 руб., корів – 964500 руб., бугаїв – 138500 руб., на устаткування сироварень надано 119 тис. руб., на ремонт інвентаря – 133 тис. руб., на землевпорядження – 54 тис. руб., на посилення оборотних коштів товариств – 240500 руб., на сепаратори – 30 тис. руб., бункери – 202800 руб., на борони – 218736 руб., на купівлю будинків – 59 тис. руб., на парову обробку – 103 тис. руб., на допоміжні пристрої свинарників – 5 тис. руб. Разом – 3989728 руб. [17].

“Джойнт” розподіляв серед найбіднішого населення посилки, одяг, взуття, вугілля. У березні і квітні 1923 р. видано 12 тис. пар взуття, 10 тис. пар панчів і 52482 пари одягу і білизни.

Велику допомогу в боротьбі з голодом надавала АРА. Влітку 1922 р. вона годувала більше людей, ніж усі інші організації разом взяті. Своєрідність праці АРА полягала в тому, що вона організувала свою власну сітку працівників, рекрутуючи вищі керівні кадри з американців і добираючи нижчі кадри і працівників з місцевого

населення. При тому АРА зберегла повну незалежність від радянських органів влади. Улюбленцем радянської влади був доктор Нансен, хоча його комітет не міг дати й десятої частини того, що давала АРА. Проте, Ф. Нансен йшов на поступки більшовицькому режимові і тому радянська влада була ним задоволена.

Допомога із Заходу приходила в двох варіантах: приватні пакунки і публічне харчування. За гроші, вкладені в бюро АРА або інших організацій на Заході (звичайно в сумі одної або більше десятків доларів), дана організація допомоги видавала на ім'я призначеної особи в радянських республіках продукти, а згодом також і одяг та взуття по вартості депозиту. У такий спосіб громадяни західних держав могли допомогти своїм голодуючим родичам чи знайомим. Окрім того, різні організації допомоги відкривали в місцевостях, що потерпали від голоду, громадські кухні та їдальні, де видавали гарячу їжу, в першу чергу голодуючим дітям. Для того, щоб мати дозвіл на здійснення тої чи іншої форми допомоги, західні організації мали, насамперед, підписати відповідні договори з радянською владою. Спочатку вся західна допомога йшла лише до Росії. Наприклад, АРА відкрила свої кухні в Росії ще в серпні 1921 р., а в Україні, лише 30 квітня наступного року. Дещо інша ситуація склалася у відношенні щодо пакунків, адже більшість тих, хто їх одержував, проживали в Україні.

Намагаючись спрямувати всю допомогу до Росії, радянська влада робила відповідні заходи, щоб не допустити її до інших республік. З цієї причини голод в Україні був замовчуваний у відозвах до Заходу і про нього не згадувалося в пресі. “Радянське” керівництво наказало “радянській” пресі мовчати про голод в Україні, а писати тільки про голод в Поволжі [18].

З усіх закордонних організацій АРА розпочала свою діяльність в Україні раніше за інших (з березня місяця 1922 р.). Вона проводила, головним чином, продовольчу і медичну допомогу. Кількість пайків, виданих АРА в багато разів перевершує кількість пайків, виданих іншими організаціями. У березні 1923 р. цією організацією видано 11706300 пайків, у квітні – 14593860, усього за 1922 р. видано 135869880 пайків, за 1923 р. – 44951010 пайків [19]. Істотною також була допомога медикаментами. АРА видавала медикаменти окремим амбулаторіям, лікарням, дитячим будинкам. Усього з початку кампанії по березень 1923 р. було надіслано медикаментів на суму 4 млн руб. (золотом).

Незважаючи на все це, у тогочасній пресі наголошувалося на міжнародній пролетарській солідарності. Роль “буржуазної” АРА і

“сіоністського” “Джойнта” замовчувалася, або перекручувалася. Так були, навіть, свідoctва, що представники АРА не бажають зараховувати в американську їдальню голодуючих дітей [20], а організація “Джойнт” практикує переселення бажаних для неї співробітників в інші губернії [21].

Однак, безстороння статистика ставить кожну закордонну організацію допомоги на своє місце. За весь час допомоги “Міжробдоп” надав голодуючим України 383 тис. пайків, місяця Ф. Нансена – 12,2 млн, АРА – 180,9 млн пайків [22]. Допомога інших благодійницьких організацій була значно меншою. Але вона все-таки була.

Допомога концентрувалася, головним чином, у районах, де наслідки голоду були найбільш важкими (губернії – Катеринославська, Одеська, Донецька, Київська, Харківська, Полтавська, Кременчуцька).

Різні закордонні місії, вважаючи Росію вже забезпеченою, стали переносити в Україну свою діяльність по допомозі голодуючим. Серед організацій, що почали активно допомагати голодуючому населенню були:

Американська менноністична допомога діяла в Катеринославському районі (Запорізька губернія.). У березні 1923 р. організацією АМП видано 417000 пайків, у квітні – 486990. Всього з початку кампанії було видано 7100400 пайків і закуплено 37 тракторів.

Міжнародний союз допомоги дітям почав свою діяльність з жовтня 1922 р. У березні цієї організації видано 285660 пайків, у квітні 651330 пайків. Усього з початку кампанії надано 2998470 пайків.

Шведський Червоний Хрест. Допомога цієї організації виявлялася в Херсонському повіті. У березні 1923 р. було видано 136800 пайків, така ж кількість у квітні. З початку надання допомоги з 15 грудня 1922 р. Шведський Червоний Хрест розподілив продукти на 136800 пайків.

Швейцарський Червоний Хрест. За першу половину березня видано 90 тис. пайків. Усього з початку діяльності (із серпня 1922 р.) видано 510 тис. пайків.

Сербсько-Хорватсько-Словенський комітет розподіляв раніше отримані транспортні вантажі продовольства.

Швейцарський Комітет у Цюріху годував у Бердянську до першої половини березня 3 тис. чоловік.

Німецький Червоний Хрест проводив 8 тракторами оранку і засів селянських земель, а також робив невеликі видачі продовольства, одягу і медикаментів. З Гамбургу ним було відправлено в квітні 1923 р. 50 тюків одягу; у травні – два повних рентгенівських

устаткування; два великих та два маленьких трактори, один автомобіль, вісім пристосувань для видобування нафти. Крім того, з початку кампанії по березень 1923 р. розподілено медикаментів на 2696 руб. золотом і посівного матеріалу на 18 тис. руб. золотом.

Датський Червоний Хрест розподіляв свої раніше отримані продовольчі транспорти в Херсонському повіті.

На засоби організації “Вереліф” утримувалося 27 їдалень. У березні 1923 р. було видано 285660 пайків, у квітні – 651 330. У березні 1923 р. було розподілено 11281 пар поношеного одягу і 67/2 пудів різних медикаментів. Усього з початку кампанії було видано 1481460 пайків. Вартість розподілених медикаментів по березень 1923 р. оцінена в 40 тис. руб. (золотом), а вартість розподіленого одягу в 20 тис. руб. (золотом).

Європейський комітет допомоги студентам надавав продовольчу допомогу 3 тис. студентів у Харкові. У березні та квітні 1923 р. ним було видано 90 тис. пайків. Усього з початку діяльності – 263 тис. пайків. Крім надання продовольчої допомоги, Європейський комітет допомоги студентам розподіляв між студентами і вищими школами наукові книги, а також надавав субсидії до студентської лікарні.

Чехословацька місія володіла трьома транспортними, що склалися з 75 вагонів різних продуктів, переважно для Мелітопольського повіту. Всього з початку кампанії місією було видано 2167680 пайків.

Організація баптистів мала в своєму розпорядженні кошти в сумі 150 тис. дол. Надавала допомогу баптистському населенню Катеринославської та Донецької губерній. На загальне харчування голодуючого населення в Мелітопольському повіті надала 40 тис. доларів.

Українські організації в Австрії в травні місяці об’єдналися в союз допомоги голодуючим в Україні. Новостворена організація отримала назву “Голодним України”. До організації належали всі українські організації, незалежно від політичного направлення:

1. Об’єднаний робітничий комітет допомоги голодуючим.
2. “Січ” – безпартійна студентська організація.
3. “Драгоманівська Громада” – соціалістична студентська організація.
4. Соціологічний інститут.
5. “Товариство Прихильників Освіти”.
6. Жіночий Союз.
7. Ліга Мира й Свободи.

Головою комітету було обрано М. Грушевського, його заступником – О. Олеса – безпартійного, секретарем – В. Чечеля – есера. Членами управи були О. Окуневський, Д. Левицький, І. Пасічник та Н. Суровцева.

Українська громада в Канаді почала організовувати допомогу для голодуючого населення в радянській Україні в 1922 р., а представники Українського Радянського Дому (УРД) були зайняті акціями допомоги голодуючим у Росії. Роз'єднане націоналістичне середовище було заклопотане ситуацією в Галичині, доля якої вирішувалася за дипломатичним столом переможцями “Великої війни”. У відношенні до Великої України націоналісти залишилися на позиціях “визвольної боротьби”, якою хотіли звільнити Україну від ворожої окупації і експлуатації. Голод вони вважали витвором більшовицького режиму, а тому на перший план ставили питання визволення України від більшовизму, а не допомогу голодуючим.

Перше прохання про допомогу голодуючим в Україні з'явилося на сторінках “Українських Радянських Вістей” 18 січня 1922 р. Доктор Сисак просив українців за океаном надати моральну і матеріальну допомогу українським ученим, професорам і взагалі культурним колам, так як це розпочав робити “Комітет допомоги українським культурним силам на Україні” при Українській Академічній Громаді в Празі. Редакція обіцяла порушити цю справу на річних зборах Українського Радянського Дому 2 лютого. Збори, після обговорення голоду, вирішили передати голодуючим гроші, зібрані на друкарські машини в Києві. Вони звернулися до українських робітників і фермерів з проханням дати Україні допомогу, так, як це вони робили для Росії. Вироблення механізму переведення кампанії по збору коштів було доручено представникам Українського Радянського Дому, “Українських Радянських Вістей” та Комітету по Допомозі Голодуючим в Радянській Росії, які вирішили не “розпорозувати свої пролетарські ряди” створенням окремої організації, а розширити повноваження існуючого комітету з “допомоги Росії” на “допомогу радянським республікам”. Ця спроба втримати спільну організацію не протривала і місяця, бо “на домагання товаришів з багатьох місцевостей” був нарешті створений окремий Комітет Допомоги Голодуючим в Радянській Україні [23].

У кінці березня 1922 р. прихильники УРД і “Українських Радянських Вістей” почали збирати кошти на потреби голодуючих Півдня України. Кампанію розпочав великий концерт у Вінніпезі, 26 березня, на якому було зібрано 1158 доларів. Впродовж наступних шести місяців “Українські Радянські Вісті” подавали детальні повідомлення про допомогу для голодуючих України. Привертають до себе увагу списки людей, що жертвували кошти. Відомо понад півтори тисячі імен. З них велика частка неукраїнців, при деяких

зазначена їхня національність. Наприклад, Стюарт, Лій (китаєць), Шойман, Пепин, Дейвіс, Дифінбекір, Мігдугал, Флін, Луйс, Ізингер (єврей), Колер (німець), Сотерленд [24]. Для збору грошей організували мітинги, пікніки, вечори з танцями, ставили концерти, театральні п'єси; використовувалися також Першотравневі святкування та весілля. Багато робітників жертвували для допомоги голодуючим одноденну платню.

До кінця вересня 1922 р. комітет зібрав 1084746 доларів, які пересилав регулярно, по тисячі доларів М. Левицькому, представникові УСРР у Празі. У той час представництво Українського Радянського Дому продовжувало розпочату ним канадську акцію на допомогу голодуючим Росії. До кінця літа 1922 р. ці дві акції діяли паралельно і в них обох українці грали головну роль. Повідомляючи про Великодній збір коштів для голодуючих в Росії, який дав 166876 доларів, редактор “Українських Радянських Вістей” додав від себе, що “переважаюча більшість згаданих благодійників були українські товариші і товаришки”. Згадуючи перший голод в Україні під час другого (про який він мовчав!), редактор “Українських Робітничих Вістей”, М. Шатувський писав: “В 1921 році страшна посуха навістила південну частину Радянської України. Наша організація в Канаді перша відгукнулася на те нещастя і за її активним почином було створено в Канаді Комітет Надання Допомоги Голодуючим, який зібрав 65 тисяч доларів і вислав для голодуючих. Зокрема, наші організації збрали ще 10 тисяч доларів і вислали в Україну через представника Радянської України в Празі М. Левицького” [25].

З російського фонду було асигновано Україні лише 55 тис. доларів, за які Російський Червоний Хрест у Нью-Йорку надіслав продукти не до Одеси, а до Ревелю (Таллінну). Переважна більшість з них до України не дійшла. Українське керівництво розпочало акцію допомоги лише влітку 1922 р., у відповідь на відозву М. Грушевського. Аналогічні заклики були від Євангелицького товариства, митрополита Липківського, Української Православної Церкви Америки та галицького товариства “Голодній Україні”. Ще довгий час після того, як Український Робітничий Дім проголосив збір коштів для голодуючих в Україні, українські націоналістичні газети задовольнялися лише повідомленнями про голод у Росії й Україні, засудженням більшовиків і їхніх прихильників за доведення України до голодного стану і за крадіжку допоміжних фондів та за експорт українського збіжжя за кордон.

У липні “Канадський Ранок” повідомив про створення українського комітету допомоги голодуючим України в Нью-Йорку і рекомендував надсилати пакунки не через “більшовицьких послів за кордоном” або “більшовицькі комітети в Нью-Йорку чи Канаді”, а лише через львівський комітет або через АРА. У серпні “Канадський Ранок” і “Український Голос” заохочували читачів порушувати питання голоду серед західного і, зокрема, північноамериканського світу, а “Канадський Фермер” виступав проти допомоги і кредитів.

Справа голодуючих на території Південної України знову опинилася на другому місці серед канадських українців: комуністи надавали допомогу Росії, а патріоти – Західній Україні. Незважаючи на це, збори Українського Червоного Хреста ухвалили переслати 500 доларів комітетові “Голодним України” у Відні та подали ідею “влаштувати окремий збір коштів для Великої України” [26].

У липні 1922 р. Український Червоний Хрест надіслав доктору І. Смаль-Стоцькому в Прагу 161 долар для пересилки до Української Академії Наук, а в серпні М. Грушевський дістав 300 канадських доларів від “колишнього Українського Допоміжного Комітету в Едмонтоні”. Взагалі, збір коштів йшов мляво. Український Червоний Хрест у Канаді дістав лише одну посилку з Торонто на суму 100 доларів у загальний фонд голодуючих України та дві з Вест-Форту по 100 доларів для Української Академії Наук.

На річних зборах у березні 1923 р. писар Українського Червоного Хреста скаржився, що товариство змогло вислати лише 1000 доларів “голодним братам в Україні”, а в фінансовому звіті було записано лише 950. Писар пояснював причини таких скупих зборів конкуренцією з боку акції “Національної Позички”, а доктор П. Назарук висловив побоювання щодо “низького стану пожертвувань” канадських українців. Сума пожертвувань зменшилася – коли за два попередні роки Український Червоний Хрест зібрав 50 тис. доларів “на поміч сорока мільйонам у Великій Україні і чотирьом мільйонам на Буковині і в Галичині”, то від березня 1922 до квітня 1923 до каси надійшло лише 5600 доларів. Не було ні тієї енергії, ні запалу серед тих, хто збирав кошти, яку виявляли працівники Українського Робітничого Дому [27]. Було відсутнє регулярне звітування про проведені акції і зібрані кошти.

Певна частина зібраних коштів надійшла на територію України. Про це свідчать звіти М. Грушевського та М. Левицького. Вони мали певне значення для науковців і працівників культури, але стосовно мільйонів голодуючих, цей жест представників діаспори носив символічний характер.

Таким чином, міжнародні організації надали значну допомогу населенню Півдня України в боротьбі з голодомором 1921-1923 рр. Серед них слід виділити “Джойнт” та АРА, а також “Американську менноністичну допомогу”, “Міжнародний союз допомоги дітям”, “Шведський Червоний Хрест”, “Міжрабпом”, “Швейцарський Червоний Хрест”, “Місію Нанесена”, “Сербсько-Хорватсько-Словенський комітет”, “Німецький Червоний Хрест”, “Датський Червоний Хрест” “Вереліф”, “Європейський комітет допомоги студентам”, “Чехословацьку місію”, “Мальдмей комітет”, “Організацію баптистів”.

Діаспора також знала про голод в Україні, хоча спочатку не хотіла вірити в можливість такої небувалої трагедії на території “житниці Європи”. Серед українських зарубіжних організацій слід виділити “Українську організацію в Австрії”.

Українська громада в Канаді також надала певну допомогу голодуючим в Україні. Ті кошти, які канадські українці пожертвували голодуючим, врятували не одне життя та скріпили назавжди зв’язок між українською діаспорою і Україною.

РОЗДІЛ III

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ЗА ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ

3.1. Становище етнічних меншин Півдня України між двома голодоморами (1923-1932 рр.)

Багатоетнічність України в сукупності з економічною руїною початку 20-х рр. XX століття визначили надзвичайну складність і внутрішню суперечливість розвитку соціально-економічних процесів у країні протягом “воєнного комунізму” та привели до їхнього критичного загострення. Політичні зміни в Україні розпочиналися на тлі міжетнічної конфронтації, безпосередньою основою якої було катастрофічне погіршення умов господарювання й економічного відтворення всіх етнічних громад республіки.

За складом населення Південь України був багатонаціональним регіоном України. На 1 січня 1924 р. на території Одеської губернії [1], до складу якої входили Одеська, Первомайська, Єлизаветградська (Зінов’ївська), Миколаївська, Херсонська, Балтська округи (наприкінці 1924 р. частина Одеської та Балтської округ відійшла до новоутвореної Молдавської АСРР) та відповідні окружні центри, проживали представники більш як 50 національностей [2]. Використовуючи результати Всесоюзного перепису населення 1926 р., нами підраховано, що неукраїнське населення Півдня України становило 32,9 % від загальної кількості (3448777 чол.) [3]. На початок проведення Всесоюзного перепису населення 1926 р. найчисленнішими етносами Півдня України були українці, росіяни та євреї (табл. 1 і табл. 2).

Таблиця 1

Національний склад населення Півдня України в 1926 р. [4]

Національність	Округи					
	Зінов'ївська	Миколаївська	Одеська	Первомайська	Херсонська	Разом
Українці	637586	304023	356286	578170	439024	2315089
Росіяни	68732	88084	299565	17275	64652	538308
Євреї	32777	36696	170451	41158	35509	316591
Німці	2476	30911	71410	1587	16820	123204
Молдавани	23014	14075	16358	14796	451	68694
Болгари	91	5225	19411	7634	95	32456
Поляки	1694	2912	11574	2714	4474	23368
Білоруси	1991	12798	3114	535	1489	19927
Греки	36	157	3487	37	127	3844
Чехи та словаки	70	64	446	430	187	1197
Інші	1074	841	1364	744	2076	6099
Разом	769541	495786	953466	665080	564904	3448777

Таблиця 2

Національний склад міст Півдня України
(станом на 1 березня 1925 р. (у %) [5])

Міста	Загальна кількість населення	Національність						
		Українці	Росіяни	Німці	Євреї	Греки	Поляки	Інші
Одеса	427831	2,9	44,8	1,4	44,4	0,8	3,1	2,6
Миколаїв	108820	15,3	50,9	0,9	28,5	–	2,2	2,2
Єлизаветград	77129	21,9	33,7	0,5	41,2	–	1,2	1,5
Херсон	74483	40,5	18,9	0,3	37,1	0,4	0,9	1,8
Первомайськ	25761	30,9	29,4	0,4	34,6	–	1,1	3,6

Південь України, що мав сприятливе географічне положення (м'якість клімату, родючість ґрунту) став місцем широкої колонізації. Кількісний склад, соціальна структура та економічне становище національного населення Півдня України на початку 20-х років ХХ ст. значною мірою визначалися результатами заселення та господарського освоєння цих земель.

Переважає більшість (90,4 %) українського населення проживала великими суцільними масивами в сільській місцевості, займаючись землеробством [6]. Це визначило характер розселення на Півдні України всіх національних меншостей. За таких умов етнічні групи, більшість населення яких також була сільською, утворювали в цій суцільній масі невеликі національні анклавні (як, наприклад, німці, греки, болгарини) або розселялись серед навколишнього українського населення (білоруси, поляки).

Навпаки, в містах Півдня України українське населення поступало за кількістю не лише російському, але подекуди і єврейському (табл. 2.). Це також зумовлювалось як географічним станом регіону та особливостями його заселення, так і специфікою розвитку міст: спочатку як адміністративних, згодом – торгових і промислових центрів.

Численнішим і, разом з тим, найкраще вивченим серед національних меншостей Півдня України було російське населення. Як і на решті території республіки, на Півдні переважала більшість російського населення проживала у великих містах, складаючи основу робітничого класу України. Загалом воно становило тут до 40 % міського населення [7]. Деяка кількість росіян розселялася і в сільській місцевості, зокрема поблизу Первомайська.

У другій половині ХVІІІ ст. починається масове переселення німців на Південь України [8]. У 1808-1811 рр. на берегах річки Березань у Херсонському повіті з'явилися колонії Ландау, Шпейер, Карлсруе, Зульц, Рорбах, Вормс, Ротштадт, Мюнхен, Йоганесталь, Катериненталь, Ватерлоо [9]. Таким чином, з облаштуванням 12 колоній була утворена німецька Тилігуло-Березанська округа, де жили 970 німецьких сімей [10].

Складною й суперечливою була історична доля єврейського населення Півдня України. Значна кількість євреїв, близько 1,5 млн чоловік, опинилися на території України після розділень Польщі. Починаючи з 1923 р., поряд зі старими землеробськими колоніями створюються нові переселенські селища. У середині 1920-х рр. у Миколаївській окрузі виникли 3 єврейські колонії [11]. Це дозволило

поставити й незабаром вирішити питання про створення єврейських національних сільрад і районів, нормалізувати ситуацію.

Молдавани на Півдні України проживали майже виключно в Одеській губернії. У цій місцевості вони почали селитися ще в другій половині XVIII століття. Територію Миколаївської області вони почали заселяти в 40-60-ті роки XVIII ст. Дуже скоро виникли три міста, які стояли поруч і були переважно заселені молдаванами – Ольвіопіль, Богопіль, Голта, які в 1919 р. були об'єднані в одне місто – Первомайськ. У 1924 р. основна маса осіб молдавської національності була зосереджена на території МАСРР [12].

Одна з численних національних груп Півдня України – болгари. Їх розселення зумовлене болгарською колонізацією кінця XVIII – першої половини XIX століть. Перші поселення болгар в Україні засновані вихідцями з села Флатар біля Сілістри (400 родин) в долині річок Вись і Синюха (1752 р.) – села Вільшанка, Добре та інші Бобринецького повіту Херсонської губернії [13]. На початку 1920-х рр. майже все болгарське населення України проживало в Одеській губернії.

Поляки в середині 1920-х рр. проживали в 6 поселеннях. Найбільша їх кількість припадала на Херсонську округу [14]. Компактними групами на території сучасної Миколаївщини поляки проживали в чотирьох населених пунктах: Киселівці Снігурівського району, заснованій у 1846 р., на хуторі Жовтень Баланівської сільради Очаківського району, хуторі Іваницькому Привільнянського, потім – Новоодеського району та в Щербанях Вознесенського району [15].

Переселення греків до районів Південної України почалося ще з VI століття до нашої ери. В 1920-х рр. грецькі села, головним чином, були розташовані на території Зінов'ївської (Єлизаветградської), Миколаївської, Одеської та Херсонської округ.

На Півдні України тривалий час проживав ще цілий ряд нечисленних національних меншостей, різних за походженням та історичною долею, але таких, що додали і своїх характерних рис до життя цього багатонаціонального регіону. Зокрема, у 1924 р. на Півдні України існувало 3 білоруські поселення (Херсонська та Миколаївська округи) [16], найбільша кількість чеського населення припадала на Первомайську і Херсонську округи, більшість литовців проживали, головним чином, у містах Одеської та Миколаївської округ. Латиське населення в помітних кількостях з'явилося на Півдні України після громадянської війни. Дехто з них, отримавши землю, оселився на Лівобережжі Дніпра, поблизу Каховки, Чаплинки й

Херсона. В Одесі та в Одеській губернії проживала також невелика кількість естонців [17]. Представники вірменської національності, в основному, мешкали в Цареводарському селі Херсонської округи [18], 300 вірмен проживали в місті Миколаєві [19]. У Бериславському районі Херсонської округи проживали шведи.

Таким чином, завдяки заселенню Півдня України різними національними меншинами цей регіон у 1924 р. мав у своєму складі 215 німецьких колоній, 215 російських, 34 грецькі та болгарські, 30 єврейських, 32 молдавські, 6 польських та 3 білоруські поселення [20].

Соціально-економічні і культурні заходи 1922-1924 рр. викликали подальші трансформації традиційної соціальної структури й суспільної організації національних меншин. Після виходу з голоду раніше замовчувані проблеми актуалізувалися з новою силою, критично підвищивши рівень конфліктності по всій території України. Надалі уряд республіки мав якось реагувати на них. У цих умовах проголошення політики коренізації виявилось своєчасним і в різних соціальних верствах було сприйняте як можливий перехід до якісно нового етапу в соціально-економічній та етнічній історії країни.

Втім радянська влада вклала свій зміст у лібералізацію внутрішньої національної політики. Особливістю більшовицької етнополітики був її “наступальний” (у трактуванні партійних лідерів – творчий) характер. Вона мала на меті не стільки регулювання реальних етносоціальних й етнополітичних процесів, скільки їхнє моделювання й, відтак, докорінну переорієнтацію відповідно до завдань пришвидшення соціально-економічного розвитку країни. Створеним у той час спеціальним державним структурам, що мали опікуватися справами національних меншин, відводилася непересічна роль у тактичних планах правлячої партії. Що ж до особливостей та наслідків їхньої діяльності, то вони й досі не втрачають свого значення не лише стосовно вивчення історії радянської державності в УСРР, а й щодо дослідження комплексу соціально-економічних, культурних та етнонаціональних чинників, які супроводжували процес консолідації української нації в міжвоєнну добу [21].

Непересічне місце серед них посідає Центральна комісія в справах національних меншостей (ЦКНМ) при ВУЦВК та діяльність її органів на Півдні України. Конституція УСРР 1919 р. характеризувала новостворену державу як організацію диктатури пролетаріату і бідного селянства, яка боротиметься за перемогу світової комуністичної революції і водночас не допускати пригнічення національних меншин або обмеження їхньої рівноправності. Після

остаточного утвердження в Україні радянська влада спочатку “опікувалася” етнічними меншинами через різні національні секції (відділи) ЦК КП(б)У (єврейську, латиську, литовську, татарську, німецьку тощо, організовані в 1919-1921 рр.). Певна допомога євреям, які постраждали від погромів, вчинених у тім числі Червоною армією, продовження діяльності Єврейського народного університету, ректором якого призначено М. Зільберфарба, були переважно епізодичними заходами [22].

Реалізацію ж державної етнополітики фактично започаткував Комісаріат з питань єврейської національної культури на чолі з колишнім членом Центральної Ради, а пізніше більшовиком І. Хурґінім. Зберігся його перший наказ від 7 лютого 1919 р., в якому він розкривав схему організації цього комісаріату. Однак надії комісаріату на перехід влади в єврейських установах національного самоуправління до єврейського трудового народу з єврейським пролетаріатом на чолі, на заміну єврейських громад єврейськими радами робітничих депутатів не виправдалися. Отримавши у спадок неналагоджений апарат колишнього Міністерства з єврейських справ, відсутність фінансування і розпоряджень уряду, комісаріат не зміг розгорнути активної діяльності. Незважаючи на це, комісаріат якийсь час продовжував діяти як загальна канцелярія, яка в поточній роботі замінила майже всі відділи і департаменти. Різні погляди більшовиків і їхніх союзників з Бунду зумовили, що 28 квітня 1919 р. політбюро ЦК КП(б)У відмовило в юридичному оформленні цього комісаріату. Подібне рішення було і щодо можливості утворення Наркомнацу при уряді УСРР у 1920 р. Лише нова національна політика, проголошена X з'їздом РКП(б) у березні 1921 р., спонукала політбюро ЦК КП(б)У ухвалити 23 квітня 1921 р. постанову про утворення, замість Наркомнацу, Відділу національних меншин при НКВС, якому підпорядковувалися всі підвідділи, зайняті роботою серед національних груп. До його завдань входило довести, що проголошений принцип самовизначення національностей не є порожнім звуком. Спеціальні органи державної влади, що проводили роботу серед національних меншостей почали створюватися в різних республіках.

На території України в травні 1921 р. президія ВУЦВК прийняла рішення про створення Відділу національних меншостей при Наркоматі внутрішніх справ. До його компетенції входило “забезпечення мирного будівництва і братерського співробітництва всіх національностей, які проживають на території УСРР; широке

сприяння матеріальному розвитку національних меншостей, враховуючи особливості їхнього побуту, культури і економічного розвитку, нагляд за втіленням у життя національної політики радянської влади". Головою Відділу було призначено комуніста єврейської національності І. Сударського [23].

Відділ національних меншостей вивчав національний склад населення республіки. Для роботи враховувалися особливості соціально-класового розшарування ряду національних груп, зокрема, євреїв, 2/3 яких до революційних подій були зайняті в сфері дрібної торгівлі й кустарно-ремісничого виробництва і тільки 4 % пов'язані з великою промисловістю (підприємці, службовці, робітники). Також зверталася особлива увага на створення умов для ліквідації економічної і культурної відсталості, підготовку національних кадрів, проведення національного районування, на забезпечення активної участі національних меншостей у соціалістичному будівництві.

При Відділі національних меншостей НКВС було створено підвідділи: єврейський, польський, німецький. Вони діяли в Київській, Одеській, Катеринославській і Донецькій губерніях. У деяких губерніях створювалися секції: єврейські, німецькі, татарські, латиські, естонські. До листопада 1922 р. при Волинському, Катеринославському, Донецькому, Одеському губернських відділах внутрішніх справ вже функціонували німецькі секції [24].

У перші роки радянської влади робота серед нацменшин носила переважно просвітницький характер: відкривалися школи, бібліотеки, клуби тощо. З метою координації діяльності в 1921 р. при Народному комісаріаті освіти УСРР була створена Рада національних меншин, якій підпорядкувалися відповідні секції. При Запорізькому губернському відділі народної освіти така секція з 10 січня по 27 квітня 1921 р. провела реорганізацію діючих навчальних закладів, внесла ряд змін у методіку викладання і виховання школярів, організувала роботу культосвітніх установ, розподіляла літературу, видану національною мовою. Секція активно включалася в боротьбу з неписьменністю дорослого населення [25].

Органи влади та управління проводили й іншу роботу серед національних громад: вивчалася соціально-господарська структура, особливості побуту, ставлення до заходів радянської влади, з'ясовувалася природа конфліктів на етнічному ґрунті, рівень соціального розшарування, політичні настрої та релігійна орієнтація [26].

Керівні партійні органи, тримаючи в своїх руках важелі впливу на національні процеси, визнали одним з головних регулюючих факторів регіональне районування. За їх ініціативою в 1922 р. була започаткована реформа адміністративно-територіального устрою, яка негативно позначилася на житті національних меншин. Вона мала суттєві концептуальні прорахунки, здійснювалася надто поспішно, форсованими темпами, а головне – ігнорувала національний склад новостворюваних чи реорганізованих адміністративно-територіальних одиниць, що виникли на місці колишніх повітів і волостей.

Зменшення загальної кількості сілрад за рахунок їхнього укрупнення призводило до того, що національні села розосереджувалися по різних сілрадах, районах. Як правило, вони опинялися у складі територій, де кількісно переважало населення іншої національності. Наприклад, німецькі волості приєднували до районів, у яких мешкали, головним чином, українці й росіяни. Лише в 1923 р. 25 волостей, де компактно проживали німці, увійшли до складу таких територіальних одиниць [27].

Деякі представники влади демонстрували відверто вороже ставлення до представників національних меншин. Про це красномовно свідчить відповідь голови повітового виконкому Воробйова на звернення завідуючого секцією Одеського губвиконкому Гебгарта про необхідність врегулювати норми вилучення у німців продовольства. “Ми знаємо, – відповів Воробйов, – що колоністи мають зв’язок із Бессарабією, тому необхідно на них натиснути, щоб вони повстали. Тоді всім буде видно, що колоністи – справді контрреволюціонери, і тоді ми з ними розправимося” [28].

Мали місце і незаконні дії з боку армійських частин, що дислокувалися в різних колоніях або поблизу них. Так, у наказі № 6 штабу 51-ї дивізії про Зельцьку волость говорилося: “Усі селяни повинні давати червоноармійцям продовольство, паливо та прати одяг. За невиконання цього наказу винуватці будуть віддані під суд Ревтрибуналу” [29].

Ситуація загострювалась і через широке поширення епідемій. Моральний стан великої частини представників національних меншин був пригніченим, багатьом із них майбутнє видавалося невтішним. Нестерпні умови життя викликали у представників німецької меншини справедливе обурення і спонукали їх до виїзду з країни. Слід зазначити, що питання еміграції для багатьох німців було дуже болісним: доводилося покидати обжиті місця, українську землю, яка давно вже стала для них батьківщиною. Однак у 1922-

1924 рр. заяви про виїзд подали понад 20 тис. сімей. Більшість з них мали намір емігрувати до Америки або Німеччини. На думку Центрального бюро німецьких секцій, що була представлена в доповідній записці Секретаріату ЦК КП(б)У, головні причини еміграції були такими: не завжди правильне обкладення єдиним сільськогосподарським податком; не проведення землеустрою, передбаченого постановою ВУЦВК від 16 липня 1924 р., продовження відрізувань землі, що спричиняло малоземелля, нерозв'язане релігійне питання [30].

За рішенням ЦК КП(б)У в квітні 1924 р. для з'ясування причин і стану еміграції німців було створено спеціальну комісію на чолі з В. Чубарем. Згодом аналогічна комісія з'явилася при уряді. До її складу, крім кількох урядовців, увійшов і завідуючий Центральним бюро німецьких секцій при ЦК КП(б)У І. Гебгарт. Підсумовуючи роботу комісії, він виклав основні причини еміграційного руху та соціально-політичної напруженості в місцях компактного проживання німців. А саме: а) невизначеність у землекористуванні, постійні відрізування землі та зміни меж у німецьких сільських громадах; б) обмеження прав німецького трудового населення щодо участі у радянському будівництві, незаконне позбавлення права голосу на виборах, а також штучно завищене оподаткування; в) неправильне розуміння та перекручення місцевими органами національної політики партії, що призвело до “національно-релігійного об'єднання німецького куркуля і бідняка та уповільнення класового розшарування колоній”; г) ненормальні дії деяких місцевих органів, зокрема, заборона здійснювати релігійні обряди, а також незгода німців із забороною на викладання Закону Божого дітям до 18 років [31].

У зв'язку з подальшим зростанням обсягу й ускладненням завдань роботи в квітні 1924 р. при ВУЦВК створено Центральну Комісію в справах національних меншостей (ЦКНМ). Їй надавалося право скликати наради, брати участь у створенні національних адміністративно-територіальних одиниць, сприяти діяльності кооперативних і громадських організацій. Поряд з центральними органами комісії аналогічні організації діяли при губернських і окружних виконавчих комітетах рад. Для проведення роботи серед національних меншостей створювалися бюро або комісії, члени яких призначалися президіями відповідних виконкомів за погодженням із ЦКНМ при ВУЦВК. Центральна Комісія в справах національних меншостей діяла до 1941 р.

Успіх роботи серед національних меншостей великою мірою залежав від того, наскільки вдало вона проводилась у містах, враховуючи багатонаціональний характер їхнього населення. Треба

зазначити, що робота з національними меншинами в містах наштовхувалася на особливі труднощі. І це зрозуміло, адже представники різних національностей, як правило, були розкидані по всьому місту, і рідко проживали компактними групами. До того ж радянські і державні органи в містах у процесі своєї діяльності не завжди належним чином враховували специфіку національного складу населення.

Становище почало змінюватися на краще, коли наприкінці 20-х рр. у раді міст (Харкові, Одесі та ін.) при оргвідділах міськрад було створено комісії в справах національних меншостей. Комісії, координуючи діяльність адміністративних і господарських органів, культурно-освітніх і медичних організацій, закладів соціального забезпечення, прагнули до того, щоб у своїй роботі максимально враховувати специфіку соціального розшарування, традиційні форми трудової діяльності, рівень економічного і культурного розвитку та особливості побуту різних національностей. При цьому висувалося завдання охопити роботою всі без винятку національні групи, що проживали в тому чи іншому населеному пункті, в тому числі й нечисленні. Застосовувалися й інші форми роботи, зокрема, проведення радіопередач мовами національних меншостей (єврейською, польською, латиською) [32].

Помітною була діяльність створених у 1920 р. відділів, підвідділів, секторів, секцій, бюро нацменшостей при партійних комітетах. Особливо пожвавленою була діяльність зазначених органів у багатонаціональних регіонах України, зокрема, на Півдні. Це обумовлювалося об'єктивними причинами, адже в цьому регіоні у зазначений період проживало понад 50 національностей.

Заслуговує на увагу досвід конкретної роботи з національних питань. Регулярно видавалися документи та інструкції по створенню національних секцій, організації їх роботи. Нацсекції були складовою частиною підвідділу нацменшостей при відділі пропаганди і агітації губкомів партії. Для керівництва роботою нацсекцій обиралося губбюро. При наявності значних неукраїнських або неросійських груп трудящих при губкомі партії організовувався відділ пропаганди. Питання роботи серед нацменшостей були у полі зору не тільки губкому, але й служили предметом обговорення в осередках та загальних зборах [33].

Високим був показник участі населення національних районів у виборах до рад. Якщо в середньому по Україні він становив 54,4 %, то серед поляків – 63,5 %, євреїв – 59,5 %, німців – 57,3 %, болгар – 55,1 %,

греків – 51,7 %. За участі громадськості відбувалися засідання сільських виконкомів, рад, у відповідних комісіях яких розглядалися організаційні, виробничі, культосвітні питання. Проте “демократична доба” в історії національних рад і організацій, які в них співпрацювали, виявилась дуже короткою. Вже під час виборів 1926-1927 рр. були позбавлені виборчого права ряд категорій селян, у тому числі й ті, що входили до сільських громадських об’єднань. Особливо багато таких “позбавленців” виявилось серед національних меншин, зокрема німців, які дійсно володіли до 1917 р. значними наділами землі і користувалися найманою працею. У Люксембурзькому районі Мелітопольської округи позбавлені виборчих прав становили 6,2 %, а в Карл-Лібкнехтському на Миколаївщині – 17 % [34].

Помітний внесок у розв’язанні національного питання на Півдні України зробила комісія Одеського губкому партії в справах національних меншостей. Тільки в 1925 р. вона засідала 12 разів, заслухала 81 питання, в її рішеннях відзначалися досягнення і труднощі в роботі, вказувалося на неточність статистичних даних про кількість нацменшостей, які проживають у губернії, їх слабе економічне і господарське становище, складності у виділенні територіальних районів, адміністративних одиниць, у формуванні цього процесу, помилки, ігнорування інтересів нечисленних груп населення інших національностей. Херсонське бюро складалося з 22 членів: 14 євреїв, 2 поляків, 2 німців, 1 вірменина, 1 грека, 1 татарина.

У досліджуваний період при Одеському губкомі партії працювали національні відділи: єврейський, східний, польське бюро; секції: литовсько-білоруська, латиська, молдавська, комуністів-емігрантів балканських країн. Керівники цих підрозділів призначалися з представників відповідних національностей. Діяльність іноземних груп спрямовував Східний відділ. При відділі було створено клуб “Трудящих Сходу” [35]. Значний внесок у розв’язанні соціально-культурних проблем зробили болгарські політемігранти: Л. Раєвський (завідуючий болгарською секцією при Одеському окрвиконкомі), С. Мічев, К. Русинов, В. Шустов в Одеському окрузі; Д. Ставчев, В. Гавала в Херсонському. Скликалися наради болгар в Одесі. У Миколаївському окрузі працювали на ниві освіти 25 болгар [36].

Активно діяли у відповідних національних органах і представники інших нацменшостей регіону. Бюро губкому КП(б)У регулярно на своїх засіданнях обговорювало звіти нацвідділів і секцій, координувало їх роботу. Так, на загальноміських зборах комуністів, які відбулися в 1923 р., було заслухано доповідь секретаря ЦК КП(б)У

Е. Квірінга з національного питання і прийнято резолюцію, яка підтримувала національну політику партії і рішення XII з'їзду РКП(б) [37].

Конкретним прикладом роботи нацвідділів при губвиконкомі виступає, зокрема, схема щомісячних звітів для завідуючих підвідділами нацменшостей. Вона відбивала загальні умови, у яких проходила робота відділу та його секцій, зв'язок з повітами, характеристику розв'язаних питань, якість здійснених заходів, зв'язок з іншими радянськими органами, кількість питань по секціях і що зроблено по них, участь відділу нацменшостей у місцевому законодавстві, кількість щойно зареєстрованих спілок, комітетів [38]. Предметом обговорення на президії Одеського губвиконкому були питання про занесення до кошторису витрат на утримання татарських, єврейських шкіл, єврейських дитсадків, клубів, проблеми ліквідації неписьменності, вивчення побуту нацменшостей, релігійних угруповань. Робота з національними меншостями була в центрі уваги окружних з'їздів рад. Так, у 1926 р. на VIII з'їзді Рад Одещини ставилися питання нацбудівництва, підкреслювалося, що в умовах багатонаціонального складу населення без достатньої уваги до нацменшостей неможливий розвиток радянського і культурного будівництва.

До практики роботи увійшла також така форма, як окружні наради працівників, пов'язані із життям нацменшостей округу. Привертає увагу склад делегатів першої окружної наради. Зі 112 делегатів німців було – 34, євреїв – 25, болгар – 17, молдаван – 12, поляків – 11, українців – 5, французів – 2, по одному представникові від сербів, латишів, вірмен, угорців, татар, греків. Ці наради розглядали питання економічного і культурного життя національних меншостей [39].

У досліджуваній період президіями Одеського, Херсонського, Миколаївського, Балтського, Єлизаветградського окрвиконкомів було прийнято ряд важливих постанов, спрямованих на поліпшення життя і побуту нацменшин, які були покладені в основу їх повсякденної діяльності. Становить сьогодні незаперечний інтерес і досвід залучення нацменшостей до проведення передвиборних кампаній у ради. Заслуговують на увагу такі форми, як складання спеціального плану здійснення передвиборчої кампанії у містах і селах по лінії нацменшостей, у якому відбивалося представництво від національних меншостей; створювалися національні виборчі дільниці, проводилася перевірка представниками нацменшостей роботи міськрад; друкувалися література і звіти рад єврейською, польською, російською мовами; популяризувалися виборчий закон і завдання

кампанії; призначалися на виборчі дільниці постійні працівники з нацменшостей; проводилися наради членів міськрадівських та райрадівських нацвідділів, збори робітників і кустарів та ін. Проведення виборчих кампаній мовами національних меншостей вперше широко здійснювалося в період 1925–1926 рр., хоч така робота проводилася й раніше. Активність трудящих національних меншостей під час виборів до сільських рад (1926/27 рр.) не тільки зростала, а й була в середньому вищою, ніж у цілому по республіці. Так, якщо в цілому по Україні під час виборів до сільських рад проголосувало 51,6 %, то у виборах до національних рад взяли участь 53,6 % жителів, зокрема, до єврейських сільрад – 60,9 %, німецьких – 57,9 %, чеських – 57,2 %, польських – 55,8 %, грецьких – 54,3 %.

Питання проведення виборчих кампаній розглядалися на розширеному Пленумі ЦКНМ (листопад 1928 р.). У його роботі взяли участь представники окружних виконкомів рад, національних районів і окружних бюро в справах національних меншостей, а також представники Агітаційно-Пропагандистського Відділу ЦК КП(б) України, польського і єврейського бюро ЦК КП(б) України, Ради національних меншостей Наркомату освіти і Українського філіалу Центрвидаву. З доповіддю “Про перевибори до рад серед національних меншостей” виступив секретар ВУЦВК голова ЦКНМ П. Буценко. Він, зокрема, відзначив, що в проведенні виборів до рад було досягнуто значних успіхів – збільшилося представництво нацменшостей у радах і виконкомах, у національних радах стало більше комуністів, комсомольців, колишніх червоноармійців, а також жінок. Питання проведення виборів розглядалися протягом листопада-грудня 1928 р. на засіданнях Проскурівського, Сталінського, Уманського й Київського окружних бюро в справах нацменшостей, а також Ботієвського райвиконкому [40].

Характерним показником національної політики є ступінь участі нацменшостей у радах Одеської губернії, досить повна відповідність начскладу рад національному складу населення України. У 1925 р. в Одеській міськраді національні меншини становили 35 %, Миколаївській – 21 %, Херсонській – 22,5 %, Зінов’євській – 22,4 %, приблизно така сама картина спостерігалася і в інших округах. Усього у міських радах губернії нацменшості склали 31 %, у сільрадах – 12 %. В Одеському окрузі у сільрадах їх було 29 %, Херсонському – 17 %, Балтському – 7,8 %; Миколаївському – 13,2 %; Зінов’євському – 6,7 %, Первомайському – 8,7 %. В Одеському і Миколаївському більшість займали німці, Балтському і Херсонському –

євреї, особливо у землеробських колоніях. У райвиконкомах нацменшості становили 13 %, на райз'їздах – 12 %. Усього по губернії було створено 85 національних сільрад: 46 – німецьких, 11 – єврейських, 9 – болгарських, 14 – молдавських, 2 – польські, 1 – литовська, 2 – білоруські.

На початку 1920-х рр. національні меншини були невдоволені політикою більшовицького керівництва, яке не враховувало їх інтересів при створенні національно-адміністративних одиниць. Зокрема, в результаті реформи 1921-1923 рр. національні меншини були фактично розірвані по різних адміністративно-територіальних одиницях. Це підривало усталені регіональні зв'язки, приводило до занепаду традиційних форм господарської діяльності, руйнувало національно-культурний уклад життя етнічного населення. Все це доповнювалося бюрократичним свавіллям місцевої влади, яка виявилася нездатною забезпечити запити національних меншин. Тому більшовицький режим, наштотхнувшись на зростаюче невдоволення національних меншин, змушений був йти на деякі поступки і компроміси у розв'язанні національних проблем.

Керівництво ВКП(б) дійшло до висновку, що утримати владу на місцях і стабілізувати обстановку можна лише спираючись на місцеві кадри. Тому XII з'їзд ВКП(б) у квітні 1923 р. висунув концепцію так званої “коренізації”, яка передбачала залучення в партійний і державний апарат представників корінних національностей у республіках і компактно проживаючих у них національних меншин.

Значні позитивні зрушення в національно-культурному відродженні національних меншин обумовили якісно вищий політичний рівень і вирішення питань адміністративно-територіального розподілу в республіці. Стрижнем програми “коренізації” стало утворення національних районів, національних селищних і сільських рад. Ця робота розпочалася в 1923 р. і продовжувалася до кінця 1920-х рр. Правова база формування національних адміністративно-територіальних одиниць була підведена постановами ВУЦВК і Раднаркому УРСР “Про виділення національних районів та сільрад” від 29 серпня 1924 р. та ухвалена IV сесією ВУЦВК 8-го скликання 19 лютого 1925 р. За цими документами встановлювалось, що національний район може бути створений при наявності на його території не менш ніж 10 тисяч громадян певної національності, а національна сільська Рада – 500 чоловік [41]. Потрібно зауважити, що звичайний район в Україні утворювався при наявності на його території 25 тисяч, а сільська рада – 1 тисячі чоловік. Органи влади та управління в цих

адміністративних утвореннях не відрізнялися за своєю компетенцією від аналогічних місцевих органів в усій республіці. Специфіка їхньої діяльності головним чином полягала у вдоволенні потреб національних меншин у мовній та культурній сферах.

Отже, створення національних районів зняло певну соціальну напругу, викликану адміністративно-територіальною реформою 1921–1923 рр., яка здійснювалася без урахування національного складу населення колишніх волостей і повітів.

Усю роботу по вивченню національного складу населення і виділенню національних адміністративно-територіальних одиниць здійснювала Центральна адміністративно-територіальна комісія (ЦАТК) при ВУЦВК та її відділи на місцях за участі фахівців інших державних установ. При Одеському губвиконкомі та окружкомх відділи ЦАТК були засновані в 1924 р. [42].

Комісія розробила зміни в адміністративно-територіальному поділі України з урахуванням інтересів національних меншин. Для проведення національного районування Раднарком України доручив НКВС розробити етнографічну карту республіки. Завдяки цим заходам на Півдні України розпочалося створення національних районів. У 1925 р. було створено 4 національних райони – 3 німецьких: Гросс-Лібентальський, Зельцьський (Одеська округа) і Ландауський (Миколаївська округа) і один болгарський: Великобуялицький (Одеська округа) [43]. В 1927 р. у Херсонській окрузі були створені ще один німецький Високопільський національний район і один єврейський – Сейдемінухський [44]. У грудні 1927 р. у Первомайській окрузі було створено болгарський Вільшанський національний район [45]. Треба зазначити, що назви національних районів неодноразово змінювалися. Так, за постановою Президії ВУЦВК і РНК УСРР від 13 травня 1926 р., Ландауський район було перейменовано на Карл-Лібкнехтівський [46]. Пізніше Високопільський район змінив назву на Фріц-Геккертівський, Зельцьський – на Фрідріх-Енгельський, Гросс-Лібентальський – на Спартаківський [47], Великобуялицький – на Благоєвський [48], Сейдемінухський – на Калініндорфський [49].

Таким чином, на кінець 1920-х років на Півдні України існувало 7 національних районів (4 німецьких, 2 болгарських і 1 єврейський) і 151 національна сільська рада (табл. 3).

Таблиця 3

Мережа національних адміністративно-територіальних одиниць
Півдня України (станом на 1.01.1931 року) [50]

Назва округи	Всього створено		Національних районів			Сільських рад							
	нац. районів	сіл/рад	німецьких	болгарських	єврейських	німецьких	болгарських	єврейських	молдавських	російських	польських	шведських	білоруських
Одеська	3	72	2	1	–	43	7	7	5	10	–	–	–
Миколаївська	1	36	1	–	–	13	1	3	5	12	–	–	2
Херсонська	2	24	1	–	1	7	–	10	1	3	1	1	1
Зінов'ївська	–	13	–	–	–	1	–	1	4	7	–	–	–
Первомайська	1	6	–	1	–	–	6	–	–	–	–	–	–
Разом:	7	151	4	2	1	64	14	21	15	32	1	1	3

Одними з перших, створених у республіці національних районів були німецькі. Це не випадковість. На початку 1920-х років у німецьких колоніях Півдня України сталася соціально-економічна криза, яка була спричинена розоренням колоністських господарств у роки Першої світової та громадянської війн, наступним загостренням проблеми землеустрою та землекористування, надзвичайно високим рівнем оподаткування колоністів, нерозумінням, а часто й відкритим ігноруванням керівними органами різного рівня мовних, релігійних, культурних потреб німецького населення. Як наслідок, зростаючий іммігрантський потік (у тому числі й бідноти) з німецьких, особливо менонітських поселень змусили радянське керівництво вжити екстремних заходів по нормалізації обстановки. У зв'язку з цим влада почала розглядати виділення національних районів і сільрад як фактор, здатний не тільки значно поліпшити соціально-економічну ситуацію в німецьких колоніях та задовольнити національно-культурні потреби населення, але й прискорити залучення неприхильних до радянської влади колоністів до радянського будівництва [51].

Треба віддати належне, що працівники радянських і партійних органів, передусім не тільки місцевих, але також і ЦКНМ при ВУЦВК, Центральної адміністративної комісії, що займалася районуванням, Центрального бюро німецьких секцій при відділі пропаганди і агітації ЦК КП(б)У крок за кроком переконувалися, що для ефективного вирішення більшості проблем необхідне виділення окремих національних адміністративно-територіальних одиниць. На думку Центрального бюро німецьких секцій, найсприятливішим виходом із кризового стану, в якому опинилися німецькі колонії, могла стати реалізація принципу “виділення колишніх компактних німецьких волостей у самостійні адміністративні райони”. А Центральне бюро, що розробляло ці проблеми, зокрема зазначало: “Безжалісне проведення районування, де не бралися до уваги культурна, господарська особливості нацменшин, не тільки не привело до зміцнення радянської державності, а й навпаки, штовхнуло колоністів на шлях пасивного опору” [52]. Цим самим виявлялися справжні причини кризового стану, що давало змогу намітити правильні кроки для виходу з такого становища.

Важливим кроком у вирішенні цих та багатьох інших проблем національних груп стало створення в Україні німецьких національних районів. Питання про районування серед німецької меншості розглядалося вже на другому засіданні ЦКНМ. Комісія прийняла

рішення “вважати принципово необхідним виділення самостійних районів та сільських Рад з німецьких колоній” [53]. Постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 30 квітня 1925 р. із складу Варварівського району Миколаївської округи та Березівського району Одеської округи був виділений Ландауський район, що увійшов до складу Миколаївської округи. Однак початок його практичної роботи припадає на грудень 1924 р., а урочисте відкриття – січень 1925 р., що значно випереджає терміни офіційного заснування [54]. До складу Ландауського району увійшло 28 населених пунктів: Бондарівка, Ватерлоо, Вормс, Гольштадт, Зелений Гай, Зелений Яр, Зульц, Карлсруе, Катериненталь, Ландау, Михайлівка, Мюнхен, Незаможний, Новоолександрівка, Новий Шпейер, Раштадт, Рорбах, Солониха, Трихати, Ульяновка, Шенфельд, Шпейер та 7-11-ті залізничні будки. Вони були об’єднані в 11 сільрад з територією 68980 десятин і 25598 мешканцями, серед яких німці становили 83 % [55]. Вже наприкінці 1925 р. до складу Ландауського району входило 14 сільрад, з яких 13 мали статус німецьких національних. Район мав землі – 77972 десятини, населення – 25320 чоловік (з них 92 % становили німці) [56].

20 жовтня 1925 р. об’єднана нарада активу німців – членів ВУЦВК і Центральної Комісії в справах національних меншостей при ВУЦВК констатувала, що виділення німецьких районів і сільрад дало позитивні результати, які виразилися у піднесенні настрою німецького населення, великому зрушенні в суспільному житті і укріпленню довіри населення до радянської влади. Однак нарада зазначала, що робота по виділенню районів і сільрад рухається дуже повільно і затримується без особливих обґрунтувань [57].

На нараді ставилися питання про створення Високопільського району Херсонської округи, Гросс-Лібентальського та Зельцського районів Одеської округи. За постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 31 березня 1926 р. на території Херсонської округи утворювався Високопільський район з переважною німецькою людністю [58]. Радянською владою передбачалося, що створення національних районів як адміністративних одиниць буде сприяти швидкому розвитку продуктивних сил відповідних територій. Великі надії покладалися на вміння та навички колоністів у справі ведення високорозвиненого сільського господарства, що знайшло живий відгук серед німецького населення. Однак умови, створені властями, явно не сприяли втіленню цих прагнень на практиці. Земельні наділи, що виділялися німецькому населенню, значно відрізнялися від кількості землі, яка надавалася колоністам до революції. Вони могли

дати, в кращому випадку, лише мінімальні можливості для існування, але не дозволяли організувати високорозвинене сільськогосподарське виробництво [59]. Все це обумовлювало погіршення економічної ситуації в районі й спричиняло численні протести колоністів за різноманітних форм.

Отже, на Півдні України існували чотири німецькі національні райони, 64 сільські Ради, що відповідало кількості значних німецьких поселень сільського типу. Це не викликало ускладнень у процесі функціонування районів або округ, а згодом і областей, до складу яких вони входили.

Поряд з німецьким населенням одними з перших були охоплені національним районуванням болгарське, грецьке та чеське населення. Пізніше створювалися польські, єврейські та російські адміністративно-територіальні одиниці.

З метою сприяння національно-культурному відродженню болгарського населення на Півдні України було створено два болгарських національних райони: Великобуялицький (Благоевський) на Одещині в 1925 році і Вільшанський у Первомайській окрузі в 1927 році. Були створені сільради, які комплектувалися з болгар. Згідно з постановою ВУЦВК і РНК УРСР від 13 червня 1930 р. “Про реорганізацію округів” Вільшанський болгарський район Первомайської округи увійшов до складу Одеської округи [60].

На відміну від німецького болгарське населення до революції і на початку 1920-х рр. економічно було досить міцним. Болгарські села загалом менше від сусідніх німецьких чи єврейських потерпіли в роки світової та громадянської війн. Тому відродження їх йшло дещо швидше, хоча й зазнало згубного впливу посухи 1921 року. Створення національних болгарських районів, на думку представників органів радянської влади, безумовно, мало велике значення щодо приваблення нацменшостей до радянської влади. Але, на їхню ж думку, через ряд негативних моментів, таких як відсутність у районному центрі необхідних помешкань для районних установ (РВК, лікарні й т.п.), а найголовніше – крайня нестача літератури болгарською мовою, ці заходи не давали в повній мірі тих наслідків, на які можна було б очікувати [61]. У результаті, в культурно-освітньому відношенні населення відстало, але із створенням у середині 1920-х рр. партійних і радянських болгарських секцій у центрі та на місцях робота значно поживалася [62].

Політика коренізації відбивалась і на становищі єврейського населення. Переважна кількість євреїв були мешканцями міст та

містечок. Питаннями влаштування населення по партійній лінії займався Голоvbюро єврейської секції при окружкомах КП(б)У, по радянській лінії – ЦКНМ, на місцях – бюро національних секцій при окрвиконкомах та уповноважені при райвиконкомах. Головними завданнями, пов'язаними з поліпшенням економічного, побутового стану євреїв були, по-перше, надання допомоги кустарям та ремісникам в організації кооперативів і товариств, по-друге, землевлаштування тієї частини населення, яка бажала займатися сільським господарством. З метою поліпшення стану єврейських переселенців у рамках проведення адміністративно-територіальної реформи за рішенням президії Херсонського окрвиконкому від 8 вересня 1926 р. було створено єврейський національний район із центром у с. Сейдемінусі. До складу його ввійшли єврейські висілки, хутори і сільради Бериславського і Качкарівського районів. У 1927 р. Сейдемінухський район було перейменовано на Калініндорфський [63].

Взагалі, виділення адміністративно-територіальних одиниць серед єврейського населення Півдня України почалося пізніше (в 1927 р.) і відбувалося набагато довше, ніж в інших національних меншостей. Це пояснювалося цілою низкою причин, а саме: великою розпорошеністю і організаційними труднощами в охопленні єврейських сільських поселень, затримкою в оформленні питання про містечкові ради, а також великою зрусифікованістю єврейського населення [64].

Для організації національних районів не була обов'язковою мононаціональність їх населення. До складу таких районів входили й інонаціональні села. Так, німецькі національні адміністративно-територіальні райони Півдня України не були мононаціональними, щільно замкненими, де в межах територіальної одиниці вони намагалися “відгородитися” від навколишнього світу, щоб жити згідно зі своїми патріархально-національними звичаями.

Дуже багато німецьких сільських Рад входило до складу звичайних українських адміністративних районів, тобто адміністративно-територіальних одиниць, де переважало українське населення. Лише в Одеській окрузі німецькі національні сільські Ради були в Анатоліївському районі (Суворівська, Малахівська, Василівська, Бессарабська, Бломенфельдська, Нейзацька, Ейгенчутська); в Антоново-Кондинцевському (Білярська, Вовківська, Іракліївська, Ней-Люстдорфська, Новосемінівська); Березовському (Ліхтенфельдська, Нейківська, Черногорська); Гроссулівському (Касельська і Клейнendorфська) та в Жовтневому – Фрайляндська.

Поряд із звичайними українськими районами німецькі національні сільради входили й до складу інших національних районів. Так, у 1930-ті рр. до єврейського національного Калініндорфського району входила Карло-Марксівська німецька сільрада [65]. Отже, все це свідчило про можливість поєднання різних форм розвитку національного адміністративно-територіального устрою та самоврядування, що дало широкі можливості для врахування та задоволення потреб національних меншин, не ставлячи під загрозу ані сам цей поділ, ані державну цілісність України.

Водночас із сільськими були створені й селищні національні Ради. На Півдні України існувало 4 єврейські селищні Ради (Кривоозерська, Савранська, Хоцеватська, Голованівська) в Первомайській окрузі [66].

Ради та виконавчі комітети в національних селах, селищах і районах покликані були, в рамках тогочасного законодавства УСРР, вирішувати всі питання економічного, політичного й культурного життя на підвладних їм територіях. Інонаціональне населення національних районів за існуючим законодавством набувало статусу національних меншин. Тобто в німецьких районах, наприклад, під національними меншинами малися на увазі представники всіх інших національностей, у тому числі й українці.

Сталінський варіант індустріалізації та суцільної колективізації, що розпочиналися, вимагав максимальної централізації управління. Постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 2 вересня 1930 р. округи були ліквідовані, а райони перейшли в безпосереднє підпорядкування центру, що полегшило оперативність управління.

У лютому 1932 р. на території України було створено 5 областей. Найбільшого впливу від нового адміністративного поділу зазнали німецькі райони. Так, Високопільський район увійшов до складу Дніпропетровської області; Зельцький, Спартаківський та Карл-Лібкнехтівський райони – до складу Одеської області. Всі ці райони продовжували існувати як німецькі національні. Під час розукрупнення у вересні 1937 р. до складу створеної Миколаївської області увійшов Високопільський район [67].

У 1927 р. в Україні налічувалося 11 національних районів, з них 7 – німецьких, у тому числі Високопільський (Херсонський округ), Гросс-Лібентальський, Фрідріх-Енгельсівський (Одеський округ), Карл-Лібкнехтівський (Миколаївський округ) та ін.; 3 – болгарських: Великобуялицький (Одеський округ), Романівський та Цареводарський (Мелітопольський округ); 1 – польський – Мархлевський (Волинський округ). Пізніше було сформовано ще 8 російських районів: Кам'янський

(Запорізька область), Сорочинський (Луганська область), Терпентівський та Великотеплицький (Мелітопольська область) та інші; 3 єврейських: Калініндорфський і Новозлатопільський (Херсонська область) та Сталіндорфський (Криворізька область).

До 1930 р. у республіці діяло 25 національних районів. Поряд з радами, що входило до національних районів, виділялися національні ради і в складі українських районів. На той період в Україні налічувалося 1087 національних рад: 450 російських (з них 41 – селищна), 254 – німецькі, 156 – єврейських (68 селищних), 151 – польська, 14 – молдавських, 12 – чеських, 4 – білоруських і 3 – албанських.

Поліпшенню роботи з національними меншостями сприяла підготовка національних кадрів для радянських, державних і господарських органів. В Україні в травні 1926 р. на засіданні Адміністративно-Фінансової Комісії при РНК УСРР розглядалося питання “Про забезпечення районів з переважаючим населенням національних меншостей спеціалістами і кваліфікованими працівниками, які знають мови нацменшостей” [68]. З даного питання було прийнято відповідну постанову щодо порядку роботи курсів секретарів сільрад України. Було прийнято програму підготовки і перепідготовки працівників низового радянського апарату. Такі курси почали створюватися в Одесі, Житомирі, Києві. В 1926/27 навчальному році працювали 2 польські радпартшколи (у Києві й Житомирі), 3 єврейські (Київ, Одеса, Бердичів), німецька (Одеса), болгарська (Катеринослав), татарська (Артемівськ). Тільки протягом 1928-1930 рр. перепідготовку пройшло 1065 працівників національних сільрад.

У жовтні 1930 р. відбулася нарада з питань підготовки національних кадрів, у роботі якої взяли участь представники ЦКНМ, наркоматів освіти, охорони здоров'я, юстиції, внутрішніх справ.

Однією з найважливіших проблем у розв'язанні національного питання висувалася і проблема довіри між російським робітничим класом і трудящими інших національностей. Не випадково В.І. Ленін розглядав її як першорядну в культурі міжнаціональних відносин. Адже у взаємовідносинах між націями і народностями необхідна особлива обережність у підході до національних почуттів людей, до їх культурної спадщини. Тому питання мови, культури, громадянства найгостріше ставились і ставляться при розв'язанні національного питання. Ця проблема предметно розглядалася на XII з'їзді РКП(б) і IV нараді ЦК партії з відповідальними працівниками національних республік і областей (1923 р.). Відповідно до рішень з'їзду галузі

проблема вирішувалася двома основними шляхами: коренізацією (українізацією) та заходами щодо національних меншин [69].

Робота серед національних меншостей дістала відображення в діяльності адміністративних і судових органів. У ряді місць, у тому числі й у межах національних адміністративно-територіальних одиниць, створювалися так звані “національні камери”, діловодство в яких велося мовами національних меншостей. Так, у 1924 р. ряд судових органів республіки перейшли у своїй роботі на єврейську, а в Бердичеві й Білій Церкві – на польську і латинську мови. В 1926 р. уже більш як 200 судових і слідчих органів працювали мовами національних меншостей, що за даними Наркомату юстиції, цілком задовольняло вимоги республіки в цьому плані. З 1925 р. в окружних судах створювався інститут судових перекладачів, у складі якого налічувалося 50 штатних співробітників. У деяких округах до складу судових органів було введено посади політиків-прокурорів, які знали особливості побуту й володіли мовами національних меншостей, що проживали в даній місцевості.

У грудні 1926 р. питання про діяльність судових органів, що проводили роботу мовами національних меншостей, розглядалося на засіданні Президії ВУЦВК. Заслухавши звіт Наркомату юстиції, ВУЦВК запропонував розвивати й поглиблювати цю роботу. При цьому особлива увага зверталася на підготовку й інструктування відповідних кадрів, розробку юридичної термінології, а також видання законодавчих актів мовами національних меншостей.

Якщо судові органи в роботі з національними меншостями досягли певних успіхів, то діяльність ряду інших адміністративних і державних установ мала серйозні недоліки. Зокрема, це стосується роботи органів міліції, ЗАГСу та комунального господарства. Хоча в органах міліції працювали співробітники різних національностей (українці, росіяни, євреї, поляки, латиші, литовці), лише в деяких їхніх підрозділах, зокрема в Бердичеві й Житомирі, здійснювалися спроби розширити вживання поряд з українською і російською й інших мов, переважно єврейської [70].

Однією з актуальних проблем сьогодні є зміцнення самосвідомості націй, виявлення ними своїх національних рис. У цьому плані можна навести цікаві приклади з минулого. Зокрема, питання подолання економічної і культурної відсталості, зміна соціальної структури ряду національних груп, залучення їх до сфери суспільного матеріального виробництва, землеустрою німців і євреїв на Півдні України, розвитку колоній. Ці проблеми були предметом неодноразових

розмов у партійних і радянських органах. Діяльність радянських, державних і господарських органів спрямовувалася на проведення, землевпорядкування в районах проживання національних меншостей, розвиток колгоспно-кооперативного руху, створення системи кредитування, підготовки і перепідготовки робітничих кадрів, на розв'язання так званої “містечкової” проблеми. До виконання цих завдань залучалися ВГНГ УСРР, наркомати важкої і легкої промисловості, фінансів, постачань, торгівлі, праці, землеробства, соціального забезпечення, міські і сільські товариства допомоги і взаємодопомоги. Надавалася допомога німецьким колоніям, організовувалися німецькі райони, німці залучалися до радянського будівництва, кооперації, колективного господарства. Приймалися рішення, щоб забезпечувати німців землею в Херсонському, Миколаївському округах. В Одеській губернії було 300 німецьких населених пунктів. Про турботу партії про німецьких колоністів свідчить циркулярний лист ЦК КП(б)У “Про ставлення партійних і радянських органів до німецьких колоній” (1923 р.). У ньому підкреслювалася необхідність постійного нагляду за правильним втіленням у життя національної політики в німецьких колоніях, зазначалася необхідність того, щоб керівні партійні і радянські працівники знали мову відповідної національності, підкреслювалося, що німці в господарському відношенні стоять вище оточуючих їх українців і що ведення ними господарства є прикладом. Отже, партійні органи вивчали умови життя нацменшостей [71].

Характерним явищем для національної політики того періоду було проведення безпартійних конференцій робітників і селян нацменшостей, на яких обговорювалися питання економічного, культурного становища цих народів. У 1925 р. було проведено 8 німецьких, 5 єврейських, 9 польських і 4 болгарських конференцій. Ці конференції проводилися у чотирьох районах Одеського округу і одному – Миколаївському. Активну участь у роботі по скликанню Всесоюзної польської конференції брало польське бюро при губкомі партії. Проходили польські конференції робітників у с. Чаплинка Херсонського округу. Ці факти свідчать про зростання політичної активності робітників, селян, інтелігенції нацменшостей. Для влаштування євреїв було створено Одеське відділення ТЗСТ (товариство землеустрою євреїв-трудящих). Мета – залучити єврейське населення до землеробства. При ЦВК СРСР було створено Комітет ЗСТ. У 1924 р. в Одеському, Первомайському і Балтському округах було понад 100 єврейських сільськогосподарських

колективів, а всього євреїв-землеробів у губернії налічувалося близько 50 тис. Було 11 єврейських сільрад [72]. Ці дані свідчать про увагу до потреб єврейського населення. У 1929 р. організовано єврейську агронашкочу. Проводилися єврейські сільгоспвиставки.

Фундаторами сільських громадських об'єднань національних меншин виступали, насамперед, учасники громадської війни і більшовицьких аграрних перетворень. Наприклад, першими головами районних організацій НКС і КВД німецького Ландауського району Миколаївської округи стали робітники-інтернаціоналісти Р.Ф. Янсон, І.А. Фогель, політемігранти С.І. Вітанов, Д.І. Філанов, К.І. Войников очолили спілку незаможників Царедарівського болгарського району, Мелітопольської округи, а сільський активіст Г.А. Хасай – грецький Великоянисольський КНС на Маріупольщині [73].

Велике значення для узагальнення досвіду мали Всеукраїнські наради з питань роботи серед національних меншостей (січень 1927 р., листопад 1930 р.), де обговорювалися питання діяльності ЦКНМ при ВУЦВК й чергові завдання, що виникали в цій сфері. Представники Ради Національностей ЦВК СРСР, Відділу Національностей ЦВК РСФРР і Грузинської СРР, які виступали на першій Всеукраїнській нараді, відзначили позитивний досвід роботи радянських і державних органів України та наголосили на необхідності поширення його на інші республіки. "...З вашого досвіду, як досягнень, так і допущених помилок, ми будемо вчитися, – підкреслив один з виступаючих. – Ваш успіх у роботі буде й нашим успіхом, успіхом усіх трудящих нашого Союзу". В червні 1927 р. ВУЦВК звітував про роботу серед національних меншостей на засіданні Ради Національностей ЦВК СРСР. Президія ЦВК СРСР прийняла постанову, в якій відзначалося, що КП(б)У і уряд України "...знайшли правильні шляхи й методи практичного розв'язання національного питання". ЦВК СРСР вказав на необхідність і в майбутньому вживати енергійних заходів, спрямованих на забезпечення соціально-економічного й національно-культурного розвитку національних меншостей. Слід зазначити, що по лінії партійних, радянських і державних органів активна робота в цій галузі тривала до початку 30-х рр.

Таким чином, становище етнічних меншин села на Півдні України слід розглядати через призму соціалістичних перетворень, які проводила тоталітарна держава. Одним з перших її діянь було проведення національного районування, яке насправді збільшило площину розколу як між українцями та іншим населенням республіки. Тому що утворення територіальних об'єднань часто не

враховувало місце компактного проживання народів. Серед позитивних явищ у духовно-політичному плані слід виділити політику “коренізації”, яка дала можливість зберегти культурні надбання різних національностей. Проведення районування, надання національно-територіальної автономії стало першим кроком по залученню національних меншин до будівництва радянської системи. Наприкінці 30-х рр. ХХ ст. під впливом внутрішньо- та зовнішньо-політичних факторів створення національних адміністративно-територіальних одиниць було визнано штучним, національні райони та сільські ради були ліквідовані. Настала епоха тоталітаризму. З репресіями, гоніннями, депортаціями і найбільшою трагедією – голодомором 1932-1933 рр.

3.2. Колективізація та голодомор 1932–1933 рр. серед німецького населення Півдня України

Поруч з українцями – жертвами свавілля влади, економічного розорення та голодомору початку 1930-х рр. стало німецьке населення. У цей період, на території України мешкало 393924 німців (1,36 % населення України). З них 360 тисяч – у сільській місцевості (93,2 % німецького населення України). 340 тис. проживало в сільських районах Півдня України. Переважна більшість німців жили тут колоніями, які мали дещо замкнений уклад життя, шанували та оберігали свої традиції і звичаї. Як зазначає український історик В. Марочко, німецькі господарства на терені України “були зразковими, добре оснащеними, а працьовитість їхніх господарств у поєднанні з німецькою добросовісністю дозволила переселенцям швидко заслужити поваги у місцевих жителів” [1]. Зазначимо також, що в Україні проживало 40 % німців, що мешкали в СРСР.

У 1932 р. на Півдні України діяли національні німецькі райони: Високопільський, Люксембурзький, Зельцький, Карл-Лібкнехтівський та Спартаківський. Крім того, в ряді районів Півдня були виділені німецькі сільради, наприклад, в Одеській окрузі в Антонівському районі (Суворовська, Малахівська, Василівська, Бессарабська, Блюменфельдська, Нойзитська, Ейгенгутська), в Антоно-Кодинцевському (Білярська, Вомовська, Іракліївська, Ново-Люстдорфська), Березовському (Ново-Данцігська, Ліхтенфельдська, Нойфредентальська, Нойпівська, Чорногорська), Гросулівському (Касельська і Шидловська) та у Жовтневому (Фрейляндська) [2].

Становлення командно-адміністративної системи в країні, насильницька колективізація та форсована індустріалізація супроводжувалися посиленням “наступом на капіталістичні елементи”. У німецьких районах і селах, як відзначав ЦК КП(б)У, цей “наступ” ускладнювався “великим про шарком розкуркулених революцією господарств, наявністю національних, релігійних особливостей, засміченістю радянського і кооперативного апаратів, сільської інтелігенції, класово-ворожими елементами з колишніх поміщиків, клерикалів та ін. і слабкістю партійних організацій”. На цій підставі, 27 березня 1929 р. було прийняте рішення про висилку з Миколаївської та інших округ десятків тисяч німецьких сімей. Але й

ця антигуманна акція не дала бажаних результатів. І наступного року надходження хліба з німецьких районів не збільшилось. У Спартаківському районі, наприклад, план хлібозаготівель 1930 р. був виконаний лише на 68,3 %. Причину цього ЦК КП(б)У вбачив у “демобілізаційних настроях партійно-радянського керівництва району” [3].

Одночасно із соціальною війною здійснювався й економічний наступ на німецьке селянство. Реквізований в Україні хліб та інша сільськогосподарська продукція використовувалися не тільки для потреб міста і промислового виробництва чи поповнення держфонду СРСР, а й для щедрих поставок за кордон. Обсяги хлібозаготівель невпинно зростали: якщо в 1928 р. вони становили 14,7 % валового збору, то в 1930 р. – 26,5 %, 1931 р. – 32,9 %, а в 1932 р. – 36,9 % [4]. Незважаючи на рівень врожайності та внутрішні потреби села, держава за будь-яку ціну домагалася не лише виконання, а й перевиконання планів поставок. За деякими даними в 1931 р. з України було вивезено 41,3 % валового збору зерна. Якщо взяти до уваги зниження в цей час урожайності, то стає очевидним, що село опинилося в надзвичайно скрутному економічному становищі.

Німецьке населення України сповна відчуло на собі результати сталінської “модернізації” економіки. Чимало його представників опинилися серед тих мільйонів, що стали жертвами голодомору 1932-1933 рр.

Темпи колективізації в німецьких селах перевищували середньоукраїнські. Навесні 1931 р. у Молочанському і Спартаківському районах було колективізовано 73 % господарств [5]. Кількість німецьких колгоспів у 1930 р., порівняно з 1928 р., зроста майже в 12 разів, з 10 до 119 господарств [6]. Надшвидкі темпи колективізації пояснювалися, перш за все, тим, що переважна частина німецьких районів розміщувались в степу, що з технічної точки зору сприяло цьому процесу. Державні керманічі, випереджаючи один одного, намагалися гіперболізувати реальні показники того господарського хаосу, що насувався на німецьке село, а також прикрити знущання над селянством. На початку 30-х років вже було очевидним, що вони втратили здатність реагувати на потреби селянства, а натомість суцільно вдавалися до ігнорування викликаних колективізацією проблем у німецьких селах. На грудень 1931 р. серед колгоспів, що були створені на основі 40215 одноосібних господарств, було 629 німецьких [7]. Темпи колективізації адміністративно-командними методами наросувалися постійно.

Лише протягом березня-травня 1931 р. середній рівень колективізації в німецьких районах зріс з 71,7 до 77,9 %. Дещо контрастував Пулинський район, стан колективізації у якому дорівнював 27,6 % по господарствах та 50,9 % по землі [8]. Це пояснювалося небажанням німців змінювати звичний господарський уклад та нерозумінням реальної суті колгоспної системи.

Запущена пропагандистська машина працювала безперебійно. Вона насаджувала у суспільній свідомості думку, що національні райони тому йдуть у першій шерензі колгоспного будівництва, що на їх території правильно здійснювалася ленінська національна політика. У квітні 1931 р. рівень колективізації у Молочанському районі сягнув 95 % [9]. Німці чинили опір силовому адміністративному й економічному тиску, часто саботували колективізацію.

Не маючи мужності визнати, що колективізація докорінно суперечила господарським і суспільним інтересам селянства, уряд перейшов до тиску на німців, кваліфікуючи їх як ворогів радянського ладу. Як наслідок, в середині 30-х років німецькі райони стали районами майже стовідсоткової колективізації.

Разом із тим, колективізація негативно позначилася на продуктивних силах німецького села. Її результатом стала економічна криза, що поглиблювалася з року в рік. Недовиробництво сільськогосподарської продукції відчувалося по всій Україні. Навесні 1931 р. були очевидні всі наслідки, викликані форсованою колективізацією. Практично у всіх німецьких колгоспах відбулося скорочення посівних площ. У серпні цього року проглядалася досить чітко і нереальність планів хлібозаготівлі. На засіданні пленуму Карл-Лібкнехтівського району голова однієї з артільей заявив: “Вся пшениця, крім засівматеріалу, вивезена під хлібозаготівлю до одного фунта, все ж план далеко не виконаний, і нема ніякої можливості виконати, так як цифри його перевищують фактичний врожай” [10]. У 1932 р. до німецьких колгоспів почали “приглядатись” органи ДПУ.

Колективізація змінила соціальну структуру німецьких сіл. Спочатку пришивидшила нівелювання соціальних розбіжностей між його шарами, а згодом насильницькими методами забезпечила соціальну однорідність селянства, яке з класу дрібних товаровиробників перетворилося на клас найманих працівників, позбавлених засобів виробництва. У 1930 р. у середовищі менонітського селянства налічувалося 60 % бідняцьких, 34 % середняцьких і 6 % заможних господарств [11]. Одним із найбільш

згубних наслідків цього процесу було зменшення соціального прошарку селян-умільців, на яких трималася сільська економіка.

Отже, сформувалося певне нове тло для економічної діяльності німецького населення. Політичні завдання індустріалізації й колективізації змушували державне керівництво шукати варіанти розвитку продуктивних сил німецьких національних районів. У травні 1930 р. Центральна комісія в справах національних меншин, розглянувши питання залучення національних меншин до промисловості, фактично започаткувала цю роботу в напрямках “максимального використання недефіцитної сировини, зокрема корисних копалин та місцевого палива, поширення виробництва будматеріалів, що має експортне значення, та інше” [12]. Обстеження економіки німецьких господарств виявило, що специфікою їхньої діяльності було сільське господарство, і лише незначна питома вага належала дрібним малопродуктивним переробним підприємствам. До таких належали, наприклад, обозний та цегельний заводи у Молочанському районі [13]. Увага влади до питань економічного піднесення німецьких національних районів пояснювалася й політичними причинами: прагненням продемонструвати дієвість національної політики.

Німецькі райони мали непогані можливості для розвитку місцевої промисловості. Німці проживали в місцях, де знаходилися запаси сировини. У Молочанському й Пилинському районі були потужні залягання каоліну та вогнетривких глин. Для виявлення покладів залізної руди у Високопільському районі проводились геологорозвідувальні роботи [14]. Фактично була наявна матеріальна база для розвитку кустарно-промислової кооперації. Разом із тим, влада розуміла, що кооперування німців-кустарів потребувало від неї певних зусиль і наполегливої роботи, щоб “пристосувати” їх до нових умов виробничої діяльності. Вже сам той факт, що держава перекладала цю справу на ЦКНМ, говорив про те, що на рівні держави не було впевненості в досягненні поставлених завдань. Для німців було очевидним, що держава намагалася їх вивести з нових правил гри, які утверджувалися в економіці. Дехто з дослідників вважає, що 1931 р. став роком суцільного кооперування кустарів національних районів [15]. Німці наміри держави одержавити кустарну промисловість сприймали без ентузіазму. Часто виконання індивідуальних планів розвитку промсоюзів, розроблених Вукопромсоюзом, були просто нереальним завданням. Примусові заходи не приносили бажаних результатів, а тому кооперування не

могло стати впливовим фактором господарського прогресу багатотисячної маси німецького селянства. За оцінками В. Мазура, в німецьких селах кустарна промисловість не існувала, що пояснювалося, перш за все, економічною недоцільністю її існування. Німці були на той час висококваліфікованими сільсько-господарськими працівниками, мали добре налагоджену мережу сільськогосподарської та споживчої кооперації, що цілком задовольняло їх потреби в промислових товарах [16].

На початку 30-х рр. ХХ ст. у німецьких національних районах розвивалися такі промисли: шовківництво, виготовлення цегли та покрівельних матеріалів, ремонт сільськогосподарських машин. Розвиток деяких із них, особливо тих, що потребували стратегічної сировини, був досить повільним. Безумовно, що основним гальмівним чинником розвитку останніх була не зацікавленість уряду, а переслідування ним мети – досягнення контролю над діяльністю соціально-виробничого прошарку. В 1931 р. серед загальної чисельності членів товариств кустарно-промислової кооперації, німців було лише 0,6 %, ощадно-позичкових товариств – 0,2 % [17].

Розкуркуленню німців влада приділяла особливу увагу. Постанова ЦК КП(б)У від 20 березня 1929 р. “Про економічну, культурну, радянську роботу в німецьких селах”, крім того, що орієнтувала радянський апарат на “штучний наступ”, на “ворожі елементи”, започаткувала роботу з виселення тих німців, які відмовлялися вступати в колгоспи. А постанова ЦК КП(б)У від 27 березня 1929 р. “Про виселення німців із Миколаївської округи” обґрунтовувала необхідність депортацій за національною ознакою [18]. Німецьке село виявило свою непіддатливість діям влади в справі насадження класових принципів, і на цій основі соціальному розчленуванню. Органи ДПУ, які тут відслідковували процеси колективізації, доповідали партійним інстанціям про те, що німецький селянин сміється над поняттям куркуль, бідняк і середняк, на його думку, цієї різниці взагалі не існує в німецьких колоніях. Але протистояти пропагандистській карально-репресивній системі ніхто не міг.

Нова хвиля “ліквідації куркульства як класу”, що розпочалася в березні 1931 р., супроводжувалася досить широкомасштабною адміністративною підтримкою. До німців спецоргани ставилися досить прискіпливо, не випускали з поля зору жодного так званого куркуля і контрреволюційного елемента. Відкривалася велика кількість кримінальних справ проти тих, хто намагався поширювати

погляди, які були відмінні від офіційної політичної лінії. Брати П. Ейсфельд і Х. Ейсфельд – жителі хутора Землероб Синельниківського району притягалися до кримінальної відповідальності за сказані слова, зміст яких полягав у тому, що “колгосп – це кріпосне право”, “безневинних людей висилають, а решту заганяють у створювані колгоспи, де доводиться ...працювати на ледацюг”. Для переконаності аргументованості їм приписувалася спроба виїхати з СРСР, продати свою худобу, відмовитись від підписки на державну позику [19].

Масовий порядок засудження був поставлений на “конвеєр”. Фабрикація справ із розкуркулення відбувалася за заготовленим сценарієм і була однотипною. Зі справи до справи переписувалися слова, сказані засудженими під тиском органів дізнання. Вони й слугували доказовою підставою звинувачення. Спецоргани знаходили однотайну підтримку представницьких структур. На прохання сталіндорфської трійки з виселення куркулів відправити за межі України Я. Лоренца, який “ганебно відносився до хлібозаготівель”, “заявив, що хліб не віддасть”, президія районного виконавчого комітету констатувала: “Все це доказує, що куркульське засилля не зломлене і тому потрібно очистити сільраду від куркулів”. Слідчі ДПУ в ході розслідування виявили, що звинувачений говорив односельцям: “Не працюйте в колгоспі, краще наймайтесь до євреїв або до мене, а то подохнете з голоду”, і відправили його на три роки на виселення до Казахстану [20].

Особливо жорстко органи влади розправлялися з тими, хто не виконував планів хлібозаготівель. У Молочанському районі проводилися безпідставні арешти, репресії. Селян, які шукали порятунку і залишали місця проживання, виявляли, арештовували і насильно повертали назад [21]. Такі дії влади викликали цілком логічний спротив німців [22].

Після схвалення в серпні 1932 р. Закону “Про охорону соціалістичної власності” ДПУ України розгорнуло боротьбу проти “організованого саботажу хлібозаготівель, масового розкрадання в колгоспах і радгоспах, терору проти найбільш стійких, витриманих комуністів і активістів села” [23].

Як бачимо, німці страждали від дій органів ДПУ і НКВС особливо в результаті проведення восени 1932 р. масової операції “з нанесення оперативного удару по класовому ворогу”, що мала на меті виявити контрреволюційні центри, які організують саботаж і зрив хлібозаготівель. Органи безпеки в одному лише Високопільському районі нараховували за період 1930-1932 рр.: 63 розкуркулених

господарств, 44 сім'ї, вислані до Сибіру, ліквідували 13 контрреволюційних угруповань із загальною кількістю 67 чоловік. Протягом 1932 р. було репресовано 97 німців за так званий “суцільний куркульський саботаж”. Увесь склад правлінь – 14 колгоспів (53 особи) – був засуджений за зрив хлібоздачі. Голова колгоспу “Ейнігкейт” був розстріляний [24].

Зимова хлібозаготівля 1931-1932 р. залишила селян без будь-яких продуктів харчування. У колгоспів вилучали навіть насіннєвий фонд і те зерно, що призначалося для натуральної оплати праці. У результаті з червня по жовтень 1932 р. селянський сектор республіки зміг дати лише 132 млн пудів зерна [25]. Такі показники не влаштовували партійно-державне керівництво й особисто Й. Сталіна. До Харкова була направлена надзвичайна хлібозаготівельна комісія на чолі з В. Молотовим. Наприкінці жовтня 1932 р. встановлюється новий, зменшений хлібозаготівельний план у 282 млн пудів, у тому числі по селянському сектору – 261 млн. Таким чином, із селян належало витиснути, починаючи з листопада, ще 129 млн пудів зерна – майже стільки, скільки було зібрано з червня по жовтень того ж року. Комісії В. Молотова вдалося додатково “заготовити” у селянському секторі 87 млн пудів, у радгоспах – 17,6 млн, тобто всього 104,6 млн пудів. Загальна кількість зерна, вилученого державою з урожаю 1932 р., становила 260,7 млн пудів. Хоча комісія і не виконала цілком поставленого перед нею завдання, проте з України було вивезене усе наявне зерно. Заготівля позбавила виснажених людей останньої надії на шматок хліба. Україну охопив лютий голод [26].

Як здійснювалися хлібозаготівлі згідно з “розкладкою” у німецькому колгоспі “Фріш ане Верк” на Одещині, дають уявлення повідомлення члена ВУЦВК О.Ф. Вельме, котрі вона неодноразово адресувала керівництву республіки в 1932 р. Вбачаючи у хлібозаготівлях головну причину голоду, О.Ф. Вельме зазначала, що цьому колгоспу тричі (!) призначався план хлібозаготівель. Після того, як “два раза мы выполнили, на третий раз все было взято под метелки”, розпочався голод, бо “у кого были деньги, тот купил себе (картоплю і макуху), но это не все могли и как раз беднота наиболее страдает”. Не можна без хвилювання читати і ті рядки повідомлень О.Ф. Вельме, в яких вона детально описує методи “викачування” залишків хліба колгоспників цієї артілі. “...Буксирная бригада, – вказувалося в інформації від 18 лютого 1932 р., – совместно с сельсоветом вызывала ночью середняков и бедняков, заставляла председателя колхоза дать 10 подвод..., на которых они этих

колхозников вывезли по морозу в поле, раздели голыми и оставили их в степи. А через некоторое время эти самые подводы привозили их обратно и мучили вновь, душили за горло, побили им морды, таскали женщин, посадили их раздетыми в холодное помещение. Такими методами они целую ночь мучили людей...” [27].

Перші тривожні повідомлення про голод у національних німецьких районах з’явилися навесні 1931 р. Саме тоді їх переважна більшість повністю завершила колективізацію. Наприклад, у Люксембурзькому районі було колективізовано 95,5 %, а у Високопільському – 86,2 % селянських господарств. З 20 тис. жителів Люксембурзького району колгоспниками стали 15 тис. Упродовж 1931 – початку 1932 рр. свавілля і глумління властей над селянами, в т.ч. німецькими, продовжувалися. Самобутні німецькі господарства припинили існування, а німці-колгоспники в артілях терпіли злидні [28].

Проведення хлібозаготівлі в німецькому селі супроводжувалося погрозами, шантажем, незаконним утриманням людей під вартою, знущанням над жінками, побиттям селян, нехтуванням елементарних прав людини. Репресії щодо окремих осіб поєднувалися з економічними санкціями проти громади в цілому. Села, які не могли виконати план хлібозаготівлі, обкладалися усілякими штрафами і заносилися на так звану “чорну дошку”. В 1932 р. у Молочанському районі до неї потрапили колгоспи із сіл Райхенфельд, Карлсруе, Моренгейм, Гладенфельд, Ландскроне, Розенорт, Мінстерберг. У них припинявся продаж промислових товарів, мешканцям заборонялося виїздити за межі свого населеного пункту. Фактично селяни опинялися в економічній блокаді, що в умовах голоду прирікало їх на вимирання. Серед німців було чимало тих, хто намагався врятувати голодуючих односельців, ініціювати створення продовольчих фондів взаємодопомоги. Таку ж позицію займали німці, що представляли місцеву владу, і не йшли на сліпе виконання планів хлібозаготівлі, а, ризикуючи, організовували допомогу голодуючим. Наприклад, у Вормській сільраді Карл-Лібкнехтівського району Миколаївського округу один із колгоспів, рятуючи своїх членів від голодної смерті, роздав їм по 18 пудів пшениці [29].

Організатори хлібозаготівель розцінювали такі вчинки як потурання “утриманським настроям”. На їхню думку, селяни не потребували подібної “жалісливості”, оскільки ніяких реальних проблем із продовольством не було. Влада заперечувала факт наявності голоду і висувала офіційну версію: мовляв, якщо щось й існує, так це не голод, а “симуляція голоду”, інспірована куркулями.

Засоби масової інформації, виконуючи вказівку ідеологічних відділів партійних органів, приховували відомості про розміри лиха на селі, поширювали неправдиві дані, що викликало гнів й обурення селян, які потерпали від голоду. У 1933 р. житель с. Морозове Хортицького району Йоган Завадський направив до республіканської німецької газети “Дас Нойе Дорф” лист, у якому з обуренням писав: “Я, Йоган Завадський, протестую проти брехні, що пише “Німецька центральна газета”. Неправда, що в нас є надлишок їжі. У нас у СРСР найбільший у світі голод та злидні. У нашому селі раніше було 103 родини, а зараз залишилося тільки 18: інші згинули, причому різали та їли дітей. Я сам задушив та з’їв свою трирічну доньку. Після цього у мене немає більше бажання жити. Усе це приніс із собою радянський лад – за це ми можемо йому дякувати. Раніше я служив у відомого куркуля Карла Брандта й отримував харчі кращі, ніж інженери, до того ж і гроші, квартиру та одяг. Зараз же змушений подихати з голоду” [30]. Цей лист потрапив спочатку до культвідділу ЦК КП(б)У, потім був включений до доповідної записки, надісланої відділом секретаріату ЦК особисто П. Постишеву. Але високі посадовці охарактеризували його як “контрреволюційний”. Не визнали за необхідне і спростували наведені в листі факти голоду та канібалізму. Вони маскувалися, а подібні матеріали, якщо не знищувалися, то відкладалися у спецховища архівів КП(б)У чи спецслужб.

Восени 1932 р. після приїзду в Україну В.М. Молотова розпочалася нова хвиля масової наруги над селянством. Повне вилучення зерна призвело до жакливого голодомору в німецьких національних районах. Особливо постраждали від голоду селяни Високопільського району Херсонської округи. З 15 тис. чоловік, які проживали в ньому, навесні 1933 р., голодувало 87 родин [31].

Особливо ретельно факти приховувалися від зарубіжної громадськості. Так, 13 березня 1933 р., у відповідь на звернення до партійних органів за допомогою голодуючих села Старошведського Одеської області, ЦК КП(б)У доручив голові ДПУ В. Балицькому зробити все, аби перешкодити проникненню інформації за кордон [32]. Представники влади засуджували тих, хто намагався нагодувати людей, стверджували, що селяни просто не мають потреби у подібній “жалісливості”, оскільки, мовляв, особливих проблем із забезпеченням населення продовольством не існує [33].

Однак, про жакливий голод в Україні знали в Німеччині, інших європейських державах і навіть у Сполучених Штатах Америки. Протягом 1932-1933 рр. у багатьох країнах почали створюватися

державні та громадські організації щодо надання допомоги голодуючим. Особливо багато їх було в Німеччині, де активно діяли організації: “Брати в нужді”, “Фаст і Брілліант”, “Центральний комітет німців Чорномор’я”, “Комісія з пересилки пакетів до СРСР” та інші. Вони збирали кошти, продовольство і всілякими можливими шляхами передавали їх в Україну.

Допомога німецьких громадян відзначалася особливою щирістю й увагою до кожної конкретної людини, прагненням надати підтримку якнайшвидше. З подивом писав у своєму листі до секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора начальник політвідділу Аккаржанської МТС Спартаківського району Одеської області М. Полянський: “Місяць тому помер колгоспник, і вдова одержує посилку на покриття витрат на похорон. Навіть про півторамісячну дитину не забувають – вона одержує переказ на пелюшки” [34]. Організатори допомоги зверталися до співвітчизників із відозвами, у яких закликали нічого не шкодувати для голодуючих побратимів. Так, у відозві “Братів у нужді” говорилося: “Допоможіть німцям у Росії! Жахливий голод поширюється по Росії. Мільйони людей, селян та робітників, пали жертвами голоду. Цілі території вимерли, жах і розгубленість по всіх селах та містах. Серед голодуючих є півтора мільйона наших німців, людей нашої віри. Десятки тисяч найвідданіших і кращих німців гинуть від голодної чуми. Тисячі листів повідомляють щоденно про смертельний жах, у якому безвинно вони опинилися. Трава, кора, торф, ящірки, кішки, собаки та падалиця служать їм за їжу. Ми не можемо більше мовчати. На підставі відданості нашій нації, любові до братів, які гинуть, ми підносимо перед усіма наш голос. Йдеться уже не про ту чи іншу форму життя, а просто про те, щоб врятувати своє життя. Кожний німець доведе свій зв’язок із братами в нужді” [35].

В 1932 р. з метою врятування людей від голодної смерті у Берліні було створено Допомоговий Комітет, який очолила дочка гетьмана Павла Скоропадського – Олена Скоропадська. Харчову допомогу члени комітету надсилали голодуючим українцям. На адресу комітету було отримано також немало листів і прохань про допомогу й від німців, які жили в Україні [36]. Співпрацювали з Допомоговим комітетом українці з різних країн: Литви, Галичини, поселенці США.

Товариству висилки допомоги до УРСР. Фаст і К. Оцим прошу, я Адольф Труде, Німецьке Товариство. Якщо можливо було б переслати мені допомогу, бо ж я безземельний і маю родину з 5 душ. Якщо тільки можливо, бо ж ми все-таки є християни. 31 жовтня 1933 р. Адольф Труде.

Я прошу, через велику потребу, як можна найскоріше, для вбогої жінки. Ми нічого не маємо, я прошу з великої потреби допомоги. Так швидко, як тільки можливо для Ленни Клазер. 25 [нерозбірливо] 1933 р. Олена Михайлівна Клазер.

Товариству допомоги пакетами для УССР, Фаст і К. Берлін, 62. Віттенберкплац, 7. Вельмишановне Товариство! Я, який нижче підписався, Кауль Лев Георгсон, католик. Мешкаю в Долгінцевому, знаходимося у безвихідному становищі. Моя родина з 6 душ без ніякої допомоги. Тому звертаюсь до Вас, Вельмишановне Товариство, прошу, щоб допомогли мені і моїй родині врятуватись. Прошу слати [допомогу] на нижчеподану адресу. До всіх Вас із пошаною Кауль Лев Георгевич. Моя адреса: Криворізький округ, ст. Долгінцеве, Німецька вулиця, № 17. 27 жовтня 1933 р. [37].

Немало було прохань висилати харчову допомогу на адреси торгсінів. Ось, наприклад, одне з них. “До Товариства Допомоги для УРСР. Довідався, що вищеназване Товариство допомагає різними харчовими посилками німцям в УССР. Тому що я якраз цього конче потребую, прохаю ввічливо назване Товариство мені, як тільки можливо, прислати допомогу. Допомогу прошу слати до торг сину в Сталіно. З пошаною Данило Данилович Вабнітц П. Моя адреса: УРСР. Україна, Дніпропетровська обл., п. від. Люксембург, 465-У-15, с. Блюментал. Данило Данилович Вабнітц П. 8 листопада 1933 р.” [38].

Багато українських німців зверталося за допомогою й до німецького консульства в УРСР: надсилали листи, вишукували можливості зустрітися з консульськими працівниками тощо. Жителька с. Вормс Одеської області Амалія Маух направила на ім'я німецького консула лист, в якому благала: “Дорогі брати й сестри! Я без чоловіка, маю п'ять дітей та стару матір. Допоможіть нам, не дайте померти голодною смертю. Чоловіка засудили на 15 років та заслали на Північ. Ми тут без батьківщини, все у нас забрали, усюди нас переслідують. Допоможіть нам, врятуйте від загибелі” [39].

І таких листів були мільйони. Але сталінське керівництво робило все для того, щоб приховати страшні цифри трагедії голоду в Україні перед усім світом.

Вищі радянські й партійні органи намагалися перешкодити надходженню іноземної допомоги. У червні 1934 р. до Москви був направлений колективний лист керівників ЦК КП(б)У, в якому висловлювалося прохання вжити заходів по лінії Народного комісаріату закордонних справ для припинення допомоги з-за кордону. Зовнішньополітичне відомство мало “заборонити будь-який

виїзд представників консульств у села для роздачі допомоги й проведення провокаційної роботи” [40].

Органи Держполітуправління заарештовували активних організаторів “гітлерівської допомоги і фашистської агентури”, насамперед пасторів, сектантських проповідників, заможних селян, відбирали у них кошти, передбачені для розподілу між потерпілими, тощо. Доповідна записка голови ДПУ УРСР В. Балицького від 22 травня 1934 р. “Про вплив націоналістичних організацій і консульства Німеччини на німецьке населення України та надання йому гітлерівської допомоги” свідчить, що силові органи республіки уперто не бажали помічати прагнення німців до взаємодопомоги, спільної боротьби за виживання в умовах лихоліття. Перекручуючи факти в дусі “пошуку ворогів”, вони намагалися довести, що звернення про допомогу продиктовані не тяжким становищем людей, а симпатіями до гітлеризму й бажанням скомпрометувати радянський лад.

До того ж становище колоністів ще більш ускладнилось з приходом до влади в Німеччині гітлерівців. Гітлерівське керівництво активно використовувало відомості про голодомор для антирадянської пропаганди й організувало допомогу голодуючим у надзвичайно широких масштабах (навіть сам Гітлер пожертвував тисячу марок). Однак до адресатів дійшла лише мізерна частка надісланих грошей [41]. Вдаючись до репресій і жорстоких утисків, державні органи змушували німців відмовлятися від зарубіжної підтримки, передавати одержані кошти до різних фондів радянських організацій, у тому числі Міжнародної організації допомоги революціонерам [42].

Приховуючи справжні масштаби голоду й перешкоджаючи надходженню допомоги з-за кордону, сталінське керівництво намагалося у такий спосіб підтримати свою репутацію на міжнародній арені. Режим, заявляючи, що будь-яка допомога – це “антирадянська провокація”, ігнорував елементарну людяність і відгороджувався стіною брехні від цивілізованого світу. Слід зазначити, що й гітлерівське керівництво не пропускало можливості використати голодомор як вигідний для себе фактор в ідеологічній боротьбі проти СРСР. Однак допомога голодуючим надходила від десятків тисяч простих громадян, пройнятих єдиним бажанням – врятувати людей у далекій країні від смерті. Як зауважують дослідники В. Євтух і Б. Чирко, так звана “гітлерівська допомога” надходила не тільки німцям, а й тим, кого ті рекомендували. Тобто поряд із німецьким населенням її отримували й українці, поляки, представники інших етнічних меншин [43].

Незважаючи на всілякі перепони, голодуючі в Україні змогли одержати з-за кордону досить значні суми грошей. Тільки в Одеську і Дніпропетровську область у квітні 1933 р. було переказано 12300 крб., а в травні – 13400 крб. золотом. Навесні 1934 р. надійшло: у квітні 16000 крб., у травні 28000 крб. За даними голови Державного політичного управління В. Балицького, розмір допомоги німцям за період із квітня 1933 по квітень 1934 р. становив по областях: Дніпропетровська – 203 тис. крб., Одеська – 132321 крб., Київська – 90 тис. крб., Донецька – 60 тис. крб., Молдавська АРСР – 2500 крб. Усього 487821 крб. золотом [44]. Попри всі перешкоди, створювані владою, допомога голодуючим продовжувала надходити і протягом наступних місяців.

У доповідній записці, підготовленій спеціальною комісією, що вивчала стан справ у німецьких районах України для обговорення на Політбюро ЦК ВКП(б) у жовтні 1933 р., вказувалося: “Останнім часом широкого розповсюдження в німецьких колгоспах набула так звана “гітлерівська допомога голодуючим німцям”, яка йде не лише з Німеччини, а й з Америки, а останнім часом і з Ватикану, Канади, Швеції, Швейцарії [45].

Допомога надходила через Торгсин поштовими переказами по 5-10 марок, надсилалися також пакунки і бандеролі з харчами. Обсяги допомоги були досить значними. Наприклад, комітет “Допомога голодуючим братам” у серпні 1933 р. зібрав 500 тисяч рейхсмарок, розмір допомоги з квітня 1933 р. по квітень 1934 р. склав 487 825 рублів золотом. За період з квітня 1933 р. по квітень 1934 р., за даними ДПУ розмір допомоги українським німцям становив по Одеській області, куди в той час входила Херсонська та по Миколаївській окрузі – 132321 крб. золотом. В окремих національних районах допомогу одержували 40-60 % німців. Так, у Люксембурзькому районі цією допомогою було охоплено до 30 % колгоспів і 10-20 % колгоспників [46].

У 1932-1933 р. увага спецорганів до німців посилилася. Репресії набували таких форм, коли селяни втрачали можливість адекватної оцінки соціально-політичної обстановки та вважали, що “це роблять комуністи, то є така установка партії і уряду”. Ярлик “підкуркульника” з відповідними наслідками навішувався досить широко і часто. Селянин с. Морозове Хортицького району Й. Завадський одержав його за те, що написав листа в “Німецьку центральну газету”, у якому розповів про великий голод [47]. Особливо страждали від голоду німецькі селяни Високопільського, Люксембурзького, Молочанського районів. Органи ДПУ відмічали

численні факти канібалізму. У березні 1933 р. в одному Високопільському районі померло 106 осіб, становище 162 оцінювалося як безнадійне [48]. В. Ченцов наводить офіційні статистичні дані, згідно з якими в 1933 р. у містах України померло 1,7 тис., а в селі 12 тис. етнічних німців. На його думку, вони не можуть відображати дійсного стану речей [49].

Застрільниками протестних акцій німців на ґрунті голоду, куркульськими і антирадянськими націоналістичними елементами, визначалися пастори, сектантські проповідники [50].

В особливо складні матеріальні умови потрапляли переселенці. За матеріалами НКВС, в 1930-1932 рр. з України було виселено 63817 сімей до місць спецпоселень [51]. У результаті цього високою була смертність серед літніх людей і дітей. По Парабельській комендатурі протягом літа 1931 р. померло 1375 чол., із них 1106 дітей [52]. Після повернення з Сибіру А. Канецька розповіла про жахливе життя півтори тисячі німців Уссурійського краю, яких примушували працювати за 60-градусного морозу. Серед них вимерли майже всі жінки і діти [53].

Декому з німців вдавалося втікати з місць висилки. Органи НКВС і ДПУ організували облави, повертали порушників та піддавали їх кримінальному переслідуванню [54].

Влада вбачала діяльність окремих антирадянських груп німців як окремі ланки великого “формування”, яке переслідує конкретну мету – скинення радянської влади шляхом збройного повстання. Так, практично з нічого була створена справа “українсько-німецької контрреволюційної повстанської організації”. Навесні 1933 р. ДПУ арештувало 134 чоловіки німців і українців, які як впливало з матеріалів кримінальної справи, орієнтувалися “на фашистську Німеччину”, “проводили вербувальну роботу в німецьких колоніях”. Діяльність організації нібито здійснювалася під гаслами боротьби за відокремлення України від СРСР і відновлення “незалежної Української республіки” під протекторатом фашистської Німеччини. Перед організацією стояло завдання:

- охоплення повстанськими осередками великої території України;
- руйнування тилу Червоної армії..;
- встановлення зв’язків із зарубіжними українськими і німецькими фашистськими організаціями. Всі засуджені – в минулому розкуркулені, позбавлені права голосу, прагнули виїхати на проживання до Німеччини. Особливе значення на слідстві приділялось поїздкам звинувачених у консульства Німеччини до

Москви і Харкова [55]. З матеріалів видно, що навіть найбільші справи були сфабрикованими і надуманими.

На сьогодні дуже важко визначити загальну кількість померлих від голоду німецьких селян, але існує статистика смертності в містах і селах України за національним складом. Зрозуміло, вона не є статистикою жертв голодомору, проте, на наш погляд, дає змогу відтворити її окремі риси. Скажімо, в 1932-1933 рр. смертність сільського населення значно перевищувала смертність міського, хоча за звичайних умов життя мало б бути навпаки. У 1933 р. у містах померло 1,7 тис. німців, у той час як на селі 12 тис. Немає сумніву, що така висока смертність сільського населення була зумовлена голодом [56].

Таким чином, репресивна в своїй основі хлібозаготівельна кампанія 1932-1933 рр., що організована і здійснена сталінською адміністративно-командною системою, породила голодомор, за своїми наслідками тожогній геноциду. Величезні людські втрати поніс Південь України. Зокрема, ми бачимо із всього вищесказаного, що голодомор охопив не тільки українців, а і національні меншини, які проживали на території України, зокрема німців, тому що сталінська антиселянська політика не знала національних кордонів. І те, що голодне лихоліття тривало, як в Україні в цілому, так і в її національних районах, засвідчує глобальний характер катастрофи, жертвами якої стали не лише українці, а й представники різних етносів.

3.3. Трагедія єврейського етносу під час голодомору-геноциду

Відомо, що від колективізації постраждало кожне селянське господарство в Україні, колгоспи стали “своєрідною формою масового вилучення зерна”, а продрозкладка, яку вони виконували, призвела до голодомору 1932-1933 рр. Останніми роками опубліковані об’єктивні дослідження істориків про голодомор, спогади його очевидців, розсекречені багато документів. Але, з іншого боку, з’явилися і публікації, які стверджують, що голодомор був організований євреями, а самі вони з голоду не постраждали. Документи Державних архівів України свідчать про те, що євреї в містах і селах голодували і вмирали так само, як і представники інших національностей. У голоду не було етнічного обличчя.

Національними єврейськими районами Півдня України були: Калініндорфський, Ново-Златопільський і Сталіндорфський. У 44 сільських радах, що діяли у трьох національних районах, мешкало 64 тис. осіб.

Миколаївська і Первомайська округи входили в кінці 1920 – на початку 1930-х рр. до Одеської губернії. Тисячі євреїв проживали в містах, містечках, селах. На Півдні України було створено 8 єврейських сільських рад (Єфінгарська, Добрянська, Ново-Полтавська, Нагартавська, Романівська, Ерштмайська, Молотовська і Кривоозерська), в яких компактно проживали євреї [1].

В 1929 р. розпочалася кампанія по об’єднанню індивідуальних землеробських господарств у колгоспи. Більшість єврейського сільського населення поставилися до цього критично, не бажаючи відразу ж стати членами новоутворених об’єднань. Але місцеві органи влади, комзети, які фактично керували цими господарствами, наполегливо домагалися вступу селян у колгоспи [2].

У районі Калініндорфу було організовано 47 колективних господарств, які об’єднали основну частину єврейських селян. Так, до 1 жовтня 1930 р. у колгоспах цього району було об’єднано вже 75 % усіх господарств. На Одещині на той час колективізували 92 % господарств. До кінця 1930 р. у степових районах України, тобто в Херсонській, Запорізькій, Одеській, Миколаївській областях, налічувалося 93 єврейські колгоспи. Вони об’єднували понад 156 тис. селян. Головне управління Комзету в Москві планувало перевести на сільськогосподарське виробництво до кінця першої п’ятирічки

близько 500 тис. єврейських трудящих. Цим планам не судилося здійснитися через політику сталінського керівництва, яке привело сільське господарство країни до катастрофи. Єврейське землеробство, як і все сільське господарство країни на початку 1930-х рр. почало швидко деградувати у зв'язку з насильницькою колективізацією, яка була проведена, головним чином, примусово. Особи, що чинили опір цьому процесу оголошувалися куркулями. Певна кількість представників єврейських сімей пройшли через ГУЛАГ. Їх висилали цілими родинами, включаючи дітей.

Три МТС у Баштанському і Новобугському районах обслуговували єврейські колгоспи. У селі Єфінгар Баштанського району було створено два колгоспи: “Най Єфінгар” і “Дер Ротерштейн”, у колонії Добра Баштанського району – колгосп “Вперед” і комуна “Новий побут”, у колонії Ново-Полтавка Новобугського району – 3 колгоспи: “Фрайшанд”, “Фрайрбарг”, “Нове життя”.

У 1928 р. при Нагартавській сільській раді вперше в Березнегуватському районі було організовано сільськогосподарську комуна “КІМ”, яку очолював Рахміль Юхимович Гефт. Організаторами комуни були: Михайло Ізраїлевич Зевлевер, Михайло Аврамович Кальман, Арон Гельфанд, Ісак Кальман, Ісак Рускол та інші [3]. До весни 1929 р. майже ніякої роботи в комуні не проводилося і комунари жили за рахунок позики, яку їм надала держава. Навесні 1929 р. комуна отримала 2 трактори (“Фордзон” та “Інтернаціонал”), грошову позику для закупівлі тяглової сили, насіння для весняного посіву. Було придбано 8 коней і 12 корів. Після цього було створено племінну ферму, яка була зареєстрована в Херсонській племзаготконторі. Завідуючою фермою була Р. Гімпель. Пізніше ферма розрослася до 80 дійних корів.

У Херсоні були підготовлені кадри механізаторів для роботи на тракторах. Трактористи працювали в дві зміни. На “Інтернаціоналі” – Я. Гімпель та М. Зевлевер, на “Фордзоні” – Б. Шиловський та Б. Хейсон [4]. Комунари вперше в районі почали будувати силосні башти і силосні ями. Їм допомагали всі комсомольці Нагартави. Господарство розвивалося як тваринницьке. Комуна забезпечувала район племінною худобою.

Члени комуни “КІМ” жили разом у гуртожитку, харчувалися в їдальні. Плати за роботу не отримували, а жили за рахунок комуни. Чоловіки і жінки в комуні одягалися однаково. Всі носили зелені костюми, комсомольські значки, шкіряні куртки, хромові чоботи або черевики з гетрами [5].

У 1930 році комуна була реорганізована і прийняла статут сільгоспартілі. Головою було обрано Матвія Львовича Зябко. У цьому ж році Нагартавська сільська рада отримала статус “Національної єврейської” [6].

З початку 30-х рр. по Нагартавській сільській раді провели повну колективізацію. В 1933 р. комуна “КІМ” увійшла в колгосп (головою колгоспу до 1938 р. був Е. Рускол). Між колгоспниками і комунарками розпочалася ворожнеча, постраждало господарство. Колишні колоністи стали колгоспниками, комунарками [7].

У 1928 р. у Первомайській окрузі 40 % єврейського населення було об'єднано в колективні господарства. Це такі колгоспи: “Сільтруд”, “Сонце”, “Солідарність”, ім. В. Воровського – у Кривоозерському районі; “Надія”, “Пробудження”, “Червоний Жовтень” – у Доманівському районі та ін. Сільськогосподарські колективи володіли 12 тракторами та іншою технікою. Зростала з року в рік грошова допомога. Якщо в 1925 р. було одержано 13 тисяч рублів, то в 1928 р. – 120 тисяч. Колгоспникам рекомендувалося займатися виноградарством, вирощуванням тютюну, цукрового буряка та ін. технічних культур, як найбільш ефективних видів сільськогосподарського виробництва. Для їх обслуговування і консультативної роботи були виділені агрономи.

За даними документа “Про колгоспний рух у національних районах України” із загальної кількості 7970 господарств по трьох єврейських районах Півдня України було колективізовано 6896 або 86,5 % господарств, індивідуальних залишилось – 1074. Із загальної кількості 128600 га орної землі селянського користування було колективізовано 116300 га або 90,4 %. До початку 1930-х рр. Калініндорфський район майже закінчив суцільну колективізацію (94,7 % господарств і 97,4 % землі); наближався до закінчення Сталіндорфський район (86,7 % господарств і 90,1 % землі). У Новозлатопільському районі було колективізовано 80 % господарств та 83,2 % землі.

Новозлатопільський РВК констатував, що “затримка в зростанні колгоспного сектора виникла через невірну установку окремих колгоспів у справі прийому до колгоспів господарств, що не мають достатньої кількості працездатних, особливо по Ватандорфській, Межиреченській та Майндорфській сільрадах”. Треба зазначити, що брак працездатних членів господарств по деяких селах, надто тих, що були утворені з переселенців, набував загрозливого характеру. Пояснювалося це тим, що в переселенській молоді (кустарів) було

тяжіння до промислів і в багатьох випадках вони від'їжджали до міст, залишаючи господарства без жодної працездатної людини.

Напередодні голодомору 1932-1933 рр. 95 % єврейських господарств України було колективізовано.

Форм куркульських протидій, на відміну від українських районів, не спостерігалось. Уповноважений із Сталіндорфського району писав: “Як наслідок ворожої агітації, були випадки при вступі до колгоспу приховати посівматеріал та фураж. Був один випадок, коли під час хлібозаготівлі підстрелили одного уповноваженого” [8].

Криза охопила багато колгоспів. Газета “Дер Штерн” від 8 лютого 1932 р. писала: “В багатьох єврейських колгоспах Херсонщини не мають хліба для своїх колгоспників до нового врожаю, в багатьох сім'ях люди голодують” [9].

Організувавши масову колективізацію, влада почала грабувати колгоспи. На засіданнях райкомів говорилося, що колгоспи грубо порушили директиви партії і уряду про боротьбу з втратами, не мобілізували всіх сил і можливостей для заощадження хліба... Все це розцінювалося як безвідповідальність і штучна затримка виконання планів хлібозаготівель. Вказувалося, що у разі повторення цього будуть ужиті найрішучіші заходи [10].

Восени 1931 р. через засуху і загибель озимих на Миколаївщині було зібрано врожай 7 тис. 144 тони зерна – 81,7 % від очікуваного і взимку цього ж року виникли певні ускладнення з продовольством. Це призвело до того, що взимку виникли утруднення з продовольством. За невиконання плану хлібоздачі колгоспників і одноосібників строго карали. Їх штрафували, примушували додатково здавати 15 % місячної норми м'яса, “винних” позбавляли права користуватися землею, зокрема, присадибними ділянками, і притягали до судової відповідальності [11].

Під час хлібозаготівель у багатьох колгоспах забирали навіть посівне зерно. Навесні 1932 р. спалахнув справжній голод. У місцеву газету “Шлях індустріалізації” було направлено лист від членів єврейської комуни ім. В. Леніна: “Голодуємо! Оповідіаємо всі миколаївські організації, що члени комуни вже 4 дні не бачили навіть крихти хліба. Просимо звернути увагу і негайно допомогти” (лист так і не був опублікований).

За невиконання плану хлібоздачі колгоспників і одноосібників суворо карали. Їх штрафували, примушували додатково здавати 15 % місячної норми м'яса, винних позбавляли права користуватися землею, зокрема присадибними ділянками, і притягували до судової

відповідальності. Колгоспи і цілі села за невиконання плану по хлібозаготівлях заносилися на “чорну дошку” з вилученням всіх промислових товарів і припиненням надалі їх завезення.

Репресивні методи вилучення у селян хліба супроводжувалися заходами економічного тиску. У результаті цього, в селах продаж промислових товарів повсякденного попиту припинявся, а мешканцям заборонялося виїжджати з населених пунктів, що на ділі означало їх економічну блокаду.

7 серпня 1932 р. вийшла Постанова ВЦВК СРСР “Про охорону майна держпідприємств, колгоспів і кооперативів і зміцненню соціалістичної власності”. У ній йшла мова про покарання розстрілом за розкрадання майна; при пом’якшувальних обставинах, судили і ув’язнювали на 5-10 років [12].

У Державному архіві Миколаївської області є справа – список засуджених за ст. 54-7 КК УРСР (підрив державної промисловості, транспорту, торгівлі у контрреволюційних цілях), які до арешту мешкали у Веселинівському та Вознесенському районах Миколаївської області. Засудженими євреями були: Киржнер Кисіль Зельманович, 1899 р.н., єврей, розстріляний; Хаїт Давид Ізраїлевич, 1887 р.н., єврей, ув’язнений у концтабір строком на 10 років; Ланц Валентин Іванович, 1897 р.н, німець, ув’язнений у концтабір строком на 3 роки; Марковський Володимир Мойсейович, 1872 р.н., єврей, ув’язнений у концтабір строком на 3 роки [13].

Д.І. Хаїт та К.З. Киржнер у минулому, як прийнято було називати на той час, “міцні середняки” – перший мав млин, другий – маслобійню. І, як прийнято було в той час, їх майно було експропрійоване, а самі господарі – розкуркулені. Проте, через деякий час вони створили гужову артіль “Ударник” у селі Веселинове Миколаївської області. Д.І. Хаїт став її головою, а К.З. Киржнер – візником. Щоб вижити в умовах голодомору, вони купували на ринку в приватних торговців зернопродукти, що було суворо заборонено владою. Все зерно із селянських полів повинно було бути здане державі у рахунок хлібозаготівлі. А щоб змолоти зерно на млині, необхідно було мати довідку сільської ради. Скуповування зерна у приватників вважалося спекуляцією.

Д.І. Хаїт і К.З. Киржнер довідки брали у голови сільської ради с. Веселинове В.Г. Масляннікова, приймав хліб на помел прийомщик Ватерлоовського млина В.І. Ланц.

Д.І. Хаїт і К.З. Киржнер були заарештовані за доносом “доброзичливця” про те, що вони мають власні підводи, багато золота

і цінностей, що у них вдома можна знайти сто пудів зерна. “Доброзичливець” порадив: “Необхідно зробити обшук, щоб не знала сільська рада”. Таких доносів у справі декілька. Доноситься, хто скільки випив, що їв, куди поїхав, вимагається: “якщо сьогодні не поїдете з обшуком, пропаде багато борошна”. Ці анонімні доноси і стали приводом для арешту і ведення слідства.

У процесі слідства було встановлено, що голова гужової артілі Д.І. Хаїт закупував зернопродукти на ринку в приватних торговців, у колгоспах, на зсипних пунктах Веселинівської сільської ради.

Голова Веселинівської сільської ради В.Г. Маслянніков надавав йому фіктивні довідки, за якими можна було змолоти зерно на державному млині м. Вознесенська і с. Ватерлоо за допомогою прийомщиків В.М. Марковського і В.І. Ланця. Частина борошна продавалася Д.І. Хаїтом на ринку по ринковим цінам, а друга частина – по державним розцінкам тільки членам своєї артілі. Слідство не брало до уваги той факт, що на закупівлю зерна, його помел необхідні були гроші, які голова артілі знаходив, реалізуючи продукцію.

Основним помічником Д.І. Хаїта був член гужової артілі К.З. Киржнер. Він домовлявся з колгоспниками, які возили зерно із сільгоспартілі на зсипний пункт за рахунок хлібозаготівлі і купував у них хліб. Таким чином, він закупив 25 пудів пшениці і 40 пудів жита по 15-20 карбованців.

“Головними фігурантами звинувачення” слідство називало Д.І. Хаїта і К.З. Киржнера, не забуваючи постійно згадувати про те, що вони “у минулому власники млина і маслобойні”, які, “втративши надію на подальше існування в період проведення розкуркулення, вступили у створену ними гужову артіль “Ударник”, яка складалася із середняків, що вийшли із колгоспу” [14].

Перші допити були проведені 15 жовтня 1932 р., на яких звинувачувані не визнавали своєї провини. А вже 16 жовтня Киржнер і 17 жовтня Хаїт спростовують дані раніше свідчення і зізнаються у “скоєному злочині” – крадіжці і спекуляції хлібом.

У звинувачуваному висновку Вознесенського районного відділу ДПУ, який вів слідство, пропонувалися “застережні заходи соціального захисту”. Д.І. Хаїту і К.З. Киржнеру – ув’язнення в концтаборі строком на 10 років, В.В. Марковському і В.І. Ланцю – ув’язнення в концтаборі строком на 3 роки.

Але оперуповноважений Одеського обласного відділу ДПУ Авербух вважав цей вирок занадто м’яким і, направляючи справу на Судову Трійку при Колегії ДПУ УРСР, просив про застосування

“вищої міри соціального захисту – розстрілу” для Д.І. Хаїта і К.З. Киржнера. Судовою Трійкою при Колегії ДПУ УРСР “вища міра соціального захисту – розстріл” була встановлена К.З. Киржнеру. Вирок було виконано 27 грудня 1932 р. комендантом Одеського обласного відділу ДПУ на околиці Одеси, про що свідчить акт, який знаходиться у карній справі засудженого [15].

Ось ще декілька подібних прикладів:

20 січня 1933 р. було заарештовано члена артiлі с. Ново-Полтавка Арнсена Шлема, 1890 р. народження, за те, що взяв 1 кг пшениці на елеваторі для голодних дітей, засуджено до 3 років каторги, реабілітовано в 1989 р.

Арештований за аналогічний злочин Особливою нарадою і засуджений до 3 років концтабору член артiлі колонії Ефінгар Фарбер Шмуль, 1891 р. народження, реабілітований у 1989 р. [16].

У жовтні 1932 р. вийшла Ухвала ВЦВК СРСР “Про вживання репресивних заходів по відношенню до колгоспів, що саботують хлібозаготівлі”. Вона узаконила репресії. Проте, у частині колгоспів не здавали хліб державі, а роздавали його населенню, пекли хліб, годували дітей у школах і дитсадках.

Яків Геллер, 1900 р. народження, голова єврейського колгоспу ім. Кирова в с. Добре Баштанського району, організував годування всіх дітей юшкою вранці і в обід. “Через день їм видавали по шматочку хліба. Люди пухнули з голоду, хворіли, але в колгоспі з голоду ніхто не помер, дякуючи саме цій людині” [17].

У колонії Нагартав Березнегуватського району багато жителів, розпухлих від голоду взимку 1933 р., приходили на маслоробку за жменею макухи від соняшнику.

Ось про що згадував Абрам Руськел: “У 14 років я залишив школу, влаштувався на маслоробку, щоб не померти з голоду”. Рахіль Бецер з цього ж села згадував: “У 1933 р. мені було 16 років. З голоду померла моя двоюрідна сестра Люба Кальман і її брат Менаши. Вижили жителі завдяки допомозі, котру надавали колгоспники” [18].

Недостатня активність у викачуванні хліба з колгоспів, будинків колгоспників і одноосібників, будь-які спроби захистити селян строго переслідувалися. Заарештовувалися як рядові члени колгоспів, так і керівництво колгоспів, сільрад, районів. Було заарештовано і засуджено на чотири роки заступника голови Новобугського райвиконкому Капуна Михайла Ісаковича, 1906 р. народження, члена партії. Подільський Марк Мойсейович, 1903 р. народження, агроном с. Висунськ Березнегуватського району, засуджений на 10 років таборів. Реабілітовані в 1990 р. [19].

Про голод в єврейських колгоспах заговорили у багатьох країнах. Про це писали газети Нью-Йорка та Варшави. Керівники багатьох країн Західної Європи – Франції, Великобританії, Німеччини, Італії, а також США і Канади знали про голод в Україні. Їхні дипломати інформували про справжній перебіг подій в Україні.

Зокрема, італійській консул у Харкові С. Граденіго чомусь вважав, що винуватцями голодомору були євреї. Він обґрунтував свою позицію тим, що до керівного складу державних і партійних установ входили євреї. Італійській консул припустився помилки, оскільки від голоду помирали і євреї. Так, у ДПУ НКВС вони працювали, навіть посідали й керівні посади, але не їхня “підривна” діяльність призвела до голодомору в Україні. У 1923 р. у ДПУ працювало 44,9 % росіян, 23,7 % українців, а євреї становили 20 % від загальної кількості співробітників. В органах НКВС росіяни становили – 50,5 %, українці – 23,2 %, а євреї – 18,8 %. Напередодні голоду євреї становили 13,5 % від загальної кількості службовців ДПУ [20].

Партійно-державна номенклатура командно-адміністративної системи була багатонаціональною за своїм складом. До політичної еліти входили представники різних національностей. До сталінського оточення українці не потрапили. Найближчий радник Сталіна Л. Каганович був за національністю євреєм, хоч і народився в Україні. Від репресій та свавілля тоталітарного режиму гинули і євреї. Л. Каганович не врятував від страти навіть власного брата, а тим паче своїх однокровних братів.

Багато представників єврейських організацій Польщі, Франції, Англії й США хотіли надати допомогу голодуючим, приїхати в Україну і самим переконатися, яке становище в господарствах, створених з допомогою закордонних організацій, але влада на місцях та в Києві запевняла їх, що розмови про голод – це наклеп на країну рад, і нікому не дозволяла приїжджати в Україну [21].

Находила і допомога для голодуючого єврейського населення, але вона була недостатньою. Весною 1933 р. з Ростовської області насінням було одержано 100 тис. пудів кукурудзи. Хлібом, перш за все, забезпечували представників цінних професій: лікарів, висококваліфікованих робочих суднобудівельних заводів, дітей. У лютому 1933 р. вирішили вільний продаж хліба в місті, в червні відкрили 15 пунктів, в липні вже 70.

В єврейських міських школах, за спогадами М. Брайловської (1920 р.н., навчалася в школі № 14), два рази на тиждень видавали дітям хліб. Про те ж згадувала Л. Бабця (1922 р.н., проживала у Вознесенську).

Рем Абрамович (1919 р.н.) з Вознесенська згадував про тяжке положення сім'ї. Його батько працював шевцем, з голоду померла його двоюрідна сестра. Але він навчався в українській школі, де діти допомоги не одержували [22].

Самий сильний голод серед єврейського населення Півдня України був зафіксований у північних районах Миколаївської області. Території сучасних Первомайського, Кривоозерського і Арбузинського районів. У Кривоозерському районі від голоду загинуло 653 особи, в тому числі – 183 дітей. Це села В. Мечетня (померло 152 чол.), Ониськово (421), Голосково – 80. Серед жертв голодомору переважна більшість українці, євреї та невеликий відсоток поляків [23].

Факти голоду, як свідчать архівні джерела, зафіксовані були не лише у трьох єврейських районах, а також й у інших місцях їх щільного проживання. Зокрема, 3 березня 1933 р. секретар Дніпропетровського обкому КП(б)У М. Хатаєвич повідомляв ЦК КП(б)У про те, що в Сталіндорфському районі виявлено досить багато випадків голодної смерті. У квітні того ж року мешканці с. Ворошиловградське перестали звертатися за допомогою – лежали в хатах та чекали смерті. Наприклад, у хаті колгоспника Бравермана, якого напередодні арештували за крадіжку колгоспного хліба, помирали четверо дітей від 5 до 10 років. Вони, як повідомлялося в інформаційному звіті ЦК КП(б)У, лежали нерухомо, з відкритими ранами, що свідчило про їх передчасний розклад ще за життя. На той час у с. Ворошиловське вже померло 14 чол., а всього там мешкало 749 жителів. Євреї гинули від голоду та репресій і в інших районах України [24].

Голод не обирав свої жертви за етнічним принципом. Він косив всіх підряд: одноосібника і активіста, єврея і українця, члена партії і священнослужителя. У спорожнілі села в 1934-1935 рр. було перевезено 90 тис. селян з Росії [25].

Таким чином, насильницька колективізація привела до глибокої деградації сільського господарства, мала важкі соціальні, демографічні і психологічні наслідки, які дають про себе знати і понині. Вивчення архівних джерел підтверджує, що голод – це, перш за все, трагедія українських селян. Але для повної об'єктивності слід сказати, що від суцільної колективізації, хлібозаготівель, розкуркулення і масових репресій постраждали всі етноси, що населяли Україну. Страшну трагедію голодомору пережило і єврейське населення Півдня України.

3.4. Голод серед етнічних меншин Південної України

Крім німецьких та єврейських національних районів від колективізації і голодомору постраждали також різні етноси: поляки, молдавани, болгари.

За даними всесоюзного перепису 1926 р. в УСРР, крім українців, проживало 5 млн осіб інших національностей. Найчисельнішими нацменшинами були росіяни, євреї, поляки та німці. В Україні проживало 95 % болгар, 85 % молдаван, 75 % чехів, 52 % євреїв, 48 % поляків, 35 % німців та 25 % греків від їх загальної чисельності в РСРП [1].

Найбільш строкатим у національному відношенні був Південь України, на території якого в кінці 20-х рр. проживало понад 50 національностей. Основну групу склали українці – понад 50 %, росіяни – 20 %, євреї – 13 %, молдавани – 5 %, німці – 3,5 % від загальної кількості населення. Серед інших національностей по чисельності слід виділити болгар і поляків. Так, найбільше українців проживало в Єлизаветградському, Херсонському, Балтському, Первомайському округах. Росіяни жили переважно в містах. Євреї в Миколаєві становили близько третини населення, в Одесі – 44 %, молдавани заселяли головним чином Тираспольський район і Балтський округ [2].

На 1926 р. в Україні проживало 460402 поляків, що становило 1,6 % населення республіки [3]. У тому числі в Одеській області – 27 тис. 277, у Херсонській – 4 тис. 700, у Миколаївській – 12 тис. 369 чоловік [4].

Починаючи з 1925 р. у районах, де переважало польське населення, за постановою РНК УРСР від 29 серпня 1924 р. почали виділятися польські національні сільські ради. Переважна більшість національних сільських рад і районів виникла в західних областях, на Поділлі, проте мало місце їх створення і на Півдні України. Так на території Лепетиського та Нижньо-Сірогозького районів нинішньої Херсонської області діяли 3 польські сільради, де проживало 1930 поляків, у селі Киселівка в Снігурівському районі Миколаївської області, де проживало 11369 поляків, була створена польська сільрада. Проте, більшість польського населення не мала своїх національних рад, адже вони мешкали невеликими групами практично у всіх містах і районах регіону [5].

Створення системи польських сільрад ставило метою якомога скоріше й досконаліше втілити на практиці більшовицьку політику

соціалізації, залучити на бік радянської влади численні маси селян-поляків. Цьому мала сприяти і колективізація.

До сіл суцільної колективізації в 1931 р. було віднесено і село Киселівку. Насильницька колективізація, що призвела до розпаду селянського суспільства, зруйнувала господарства, злочинна аграрна політика стала головною причиною страшного, небаченого в історії людства, лиха 30-х років – голодомору. Його було змушене пережити і сільське польське населення [6]. Насильницька політика тоталітарної держави викликала незадоволення робітників, селян, широких верств населення, в тому числі й польського.

Так, з представників польського населення на Півдні України був притягнутий до карної відповідальності за участь в антирадянській агітації проти колективізації Целинський Болеслав Олександрович, 1888 р.н., уродженець м. Бердичева, селянин. Проживав у с. Криве Озеро, коваль. Заарештований 23.11.1930 р. Постановою судової трійки при колегії ДПУ УСРР від 28.06.1931 р., засуджений за ст. 54-10 КК УСРР до виселення у Північний край строком на 5 років. Реабілітований 22.12.1989 р. [7].

Молдавани на Півдні України проживали майже виключно в Одеській окрузі. Чисельність молдавського населення становила: в Одеському окрузі – 102 тис., Первомайському – 20 тис., Єлизаветградському – 14 тис., Миколаївському – 11 тис. чол. [8].

Молдавани також постраждали від репресивно-каральної системи радянської влади. Так, голова Новогригорівської сільради Вознесенського району Л.Т. Мерлянов був звинувачений у видачі довідок на помел зерна селянам, які не мали власних посівів, засуджений до ув'язнення в концтаборі на три роки. Реабілітований 16.05.1990 р.

Звинувачувався у проведенні антирадянської агітації, направленої проти колгоспного ладу і хлібозаготівлі Берикул Йосип Абрамович, постановою Особливої наради при колегії ДПУ УССР засуджений до ув'язнення в концтаборі строком на 3 роки.

Звинувачувались у проведенні агітації і невиконання планів хлібозаготівлі Н.Г. Бензар, К.К. Гладир, О.А. Добриця, Ф.С. Іпатенко, С.Ю. Колошин, В.Г. Кушнір, М.І. Лепка, М.Я. Москаленко, І.В. Тарановський, Г.І. Текуч, К.З. Топалов, І.Д. Чебанов, П.Г. Чеботарьов, Г.Я. Юркул. Всі вони були виселені у Північний край або ув'язнені в концтаборах [9].

У спогадах свідка голоду Раїси Беженуци з міста Вознесенська говориться: “Я була свідком двох випадків людоїдства. Моя бабуся

запримітила, що наша сусідка Бостав Хівроня, почала лазити в хату через вікно, а двері були замкнуті. Одного разу, коли її не було вдома, бабуся послала мене з подругою подивитися, що там робиться в хаті, і що з хлопчиком Лесиком, бо його ніхто не бачив. Ми полізли через вікно і відразу почули тліну, під лавкою стояв великий горщик, вкритий мішком, а в ньому гниючі кишки. Зайшовши до кухні, побачили цілу гірку зварених і об'їдених кісток, на черепі залишилося волосся. Це був череп її хлопчика. Стіна і частина печі були забруднені кров'ю” [10].

На території України діяли три болгарські національні райони – Благоевський, Вільшанський та Коларівський. Болгарське населення Півдня України досить компактно проживало в сільських місцевостях Одеської та Катеринославської губерній. На Миколаївщині – це село Тернівка.

Ось дані про те, як відбувалася колективізація в болгарських національних районах. Болгарські райони посідають третє місце щодо кількості колективізованих господарств, а саме 73,9 % та орної землі 71,9 %. Що ж до якісних показників, то болгарські райони залишалися майже не на останньому місці. Так, з 202 колгоспів було тільки 116 сільськогосподарських артільей, або 57,4 %. Пересічно на один колгосп припадало 52 господарства та 509 га орної землі. Значно впливав на зниження відсотку колективізації Вільшанський район, у якому на 20 березня 1933 р. рівень колективізації становив 44 %, по Благоевському району – 82,2 % та по Коларівському – 79,1 %. Потрібно зазначити, що Вільшанський район протягом двох останніх місяців спромігся значних успіхів, збільшивши рівень колективізації мало не втричі.

В 20-х рр. ХХ ст., внаслідок укрупнення, на території Тернівської селищної громади виникло декілька колективних господарств. В 1929 році діяли комуни ім. Ф. Держинського, ім. В. Леніна, артілі “Іскра”, ім. Свердлова, “Червоний Схід”, “Вільний орач Жовтня” [11]. Водночас, більшість селян (56 % дворів) не бажали вступати до нових утворень, вважаючи, що сімейні форми господарювання є більш зручними і ефективними. Подібні настрої суперечили партійній політиці, націленій на усупільнення землі, реманенту та худоби. На листопадовому пленумі ЦК ВКП(б) 1929 року були жорстко засуджені будь-які спроби відхилення від генеральної лінії партії на суцільну колективізацію, а в грудні того ж року Й. Сталін визначив нове стратегічне завдання – перехід до політики ліквідації куркульства як класу. Виконуючи партійні директиви, президія

Тернівської сільської ради вже 19 січня 1930 року розпочала репресивні заходи проти одноосібників, у першу чергу заможних. У 16 родин за невиконання планів хлібозаготівлі конфіскували будинки і майно.

Постраждали: Г.І. Ганчо, Д.Д. Дмитрієв, Ф.І. Сербін, П.М. Скарлат, Г.І. Христо та інші [12], а через тиждень ще в 11 сімейств відібрали майно. Особливої жорстокості зазнала сім'я Г.І. Ганчо, у якій було шестеро дітей віком від одного до шести років та батько господаря – 83 років. У люті морози їх виселили із власного будинку і поселили в землянці; все майно і худобу відібрали [13].

Частина селян змушена була покинути Тернівку, в якій проживали їхні предки. Місцева влада примусово розкуркулила з подальшим виселенням О.Г. Брятко, Д.Ф. Бузніка, І.В. Волчо, О.О. Деордієву, Я.М. Коча, М.Д. Черно та інших [14]. Згідно із інструкцією ЦВК та РНК СРСР, найбільш заможних куркулів виселяли у віддалені місцевості СРСР, інших – у межах району. У селян конфісковували житлові і господарські побудови, реманент, худобу, продовольчі і кормові запаси, насіння, домашнє майно, а також готівку.

Звичайно, така політика викликала гостре обурення з боку громадян. Деякі із них відкрито виступали проти насильницької колективізації та розкуркулення.

Примусове укрупнення господарств супроводжувалося жорсткими кампаніями державної хлібозаготівлі. Тих селян, які виступали проти цих заходів, звинувачували в антирадянській агітації та пропаганді і засуджували за статтею 54-10 КК УРСР до виселення в північні регіони. За таким визначенням відправили до міста Котлас (Архангельська область) мешканця с. Кантакузівка Вознесенського району Г.М. Семчова (народився в м. Дряново, Болгарія) [15].

На півночі опинився і тернівчанин Ф.І. Сербін разом із дружиною, сином і донькою. В 1935 році він самовільно повернувся до рідного села, де працював сторожем у місцевій кооперації. Пізніше, в 1937 році його звинуватили в антирадянській агітації і за вироком трійки при УНКВС розстріляли [16].

Наступ на одноосібні господарства, депортація селян у віддалені райони країни, а також силове проведення хлібозаготівельних кампаній призвели до голодомору, який торкнувся і Тернівки. Члени місцевої комуни ім. Леніна в листі до редакції газети “Шлях індустріалізації” від 7 березня 1933 року писали: “Повідомляємо..., що члени комуни дуже голодують, вже чотири дні як не бачать навіть крихти хліба. Просимо Миколаївські організації звернути на це увагу та надати негайну допомогу” [17].

Політичне керівництво країни намагалось приховувати інформацію щодо голоду. Саме це слово заборонялося вживати в документах партійних і державних органів, а також в засобах масової інформації. Порушників заборони карали навіть ув'язненням. Так, мешканку Тернівки Г.Д. Стоєву засудили умовно до ув'язнення в концтабір за “розповсюдження чуток про голод” [18].

Таким чином, голодомор, який охопив у 1930-ті рр. всю Україну, і Південь зокрема, не обирав собі жертв за національною ознакою. Постраждали як українці, так і ті народи, які проживали в той час на території України: німці, євреї, поляки, молдавани, болгари та ін. Голодомор-геноцид 1932-1933 рр. став справжньою трагедією для всього населення України, незалежно від етнічної приналежності.

РОЗДІЛ IV

МІЖНАРОДНА РЕАКЦІЯ НА ГОЛОДОМОР

4.1. Позиція західної преси під час голодоморів в Україні

Сталінське керівництво робило все для того, щоб приховати страшні цифри трагедії голоду в Україні перед усім світом. Найхарактернішою рисою кампанії Й. Сталіна проти селянства було те, що Б. Пастернак називає “нелюдською силою брехні”. Обман практикувався у гігантських масштабах. Зокрема, докладали всіх зусиль, аби переконати Захід, що голоду не було взагалі або, принаймні, нічого суттєвого не сталося.

На перший погляд це було нереальною справою, оскільки велика кількість повідомлень відразу ж стала надходити до Західної Європи та Америки від бездоганних західних свідків (у 1932 р. іноземців ще допускали до теренів, де панував голод). Але Сталін дуже добре знався на “технології” того, що Гітлер слушно називав “Великою брехнею”. І справді: безоглядних заперечень очевидних фактів із домішками певної кількості “позитивного” фальшу виявилось цілком достатньо, щоб протягом тривалого часу збивати з пантелику загалом пасивну, довірливу й слабо поінформовану західну публіку і схилити на бік сталінської версії тих, які насамперед самі бажали бути ошуканими. Голод став першим великим прикладом практичного використання цього засобу впливу на світову громадську думку; слідом за ним пішли інші: кампанія у зв’язку з московськими процесами 1936-1938 рр., заперечення існування системи таборів примусової праці тощо [1].

Але перед тим як детальніше розглядати цю практику, слід упевнитися, чи дійсно правда про голод була доступна Заходові. Наведемо інформацію безпосередньо із західних джерел. Американський комуніст, який працював на радянському підприємстві, зазначав, що з

15 колгоспів та радгоспів, які він відвідав у вересні 1933 р., кожен втратив не менше 10 % робочої сили через голод. У селі Ожердовому йому навіть показали реєстраційні книги: кількість населення з вересня 1932 р. до квітня 1933 р. впала від 527 до 420 осіб, кількість корів – від 353 до 153, свиней – від 156 до 103... [2].

Двом американцям, що походили з України, вдалося відвідати рідне село в 1934 р. Своїх батьків вони не застали в живих, а обличчя їхньої сестри було таке спотворене, що її неможливо було впізнати. В одній українській родині, пише ще один свідок, де деякі лежали, ледве дихаючи, а інші зовсім не дихали, “дочка господаря, якого я знаю, лежала на підлозі в якомусь приступі божевілля, гризучи ніжку стільця... Коли вона почула, як ми входимо, вона не повернулася, а загарчала, точно як гарчить собака, якщо підійти близько, коли він гризе свою кістку” [3].

Кореспондент агентства “Асошіейтед прес” наводить листа, якого йому показав штатний працівник газети “Правда”, що спеціалізувався на викритті “капіталістичних побрехеньок”, від свого батька-єврея з України:

“Мій коханий сину! Цим листом повідомляю тебе, що твоєї матері немає вже в живих. Вона померла від голоду після місяців страждань. Мені також уже недовго лишилося, як і багатьом іншим у нашому селі. Час від часу нам удається урвати якусь крихту, але цього нам не вистачить надовго, хіба що надішлють харчів із центру. Тут у нас на сотні кілометрів нема ніяких харчів. Останнім бажанням твоєї матері було, щоб ти, наш єдиний син, замовив заупокійну молитву за неї. Як і твоя мати, я також сподіваюся, що ти забудеш про свій атеїзм тепер, коли безбожники принесли нам гнів Всевишнього на Росію. Чи то буде забагато чекати листа від тебе, в якому ти напишеш, що замовив заупокійну молитву за свою матір – принаймні раз – і що ти зробиш те саме за мене? Тоді легше буде вмирати” [4].

Із групи переміщених осіб у таборі в Німеччині в 1947-1948 рр. сорок одного українця (переважно городян, що мали родичів у селі) спитали, чи хтось з їхніх родин помер від голоду. П'ятнадцятеро відповіли “ні”, а двадцять шість – “так”.

Досить компетентні повідомлення з'являлися в “Манчестер гардіан” і “Дейлі телеграф”, “Матен” і “Фігаро”, “Ное цоріхер цайтунг” і “Газетт де Люзанн”, “Стампа”, “Райхпост” та багатьох інших західноєвропейських газетах [5]. У Сполучених Штатах газети, що виходили масовим накладом, друкували повні звіти американських українців та інших свідків голоду (хоч їхня інформація не завжди

вважалася вірогідною, оскільки паралельно публікувалася у виданнях “правого” напрямку). Як би там не було, але “Крісчен саєнс монітор”, “Нью-Йорк гералд трибюн”, а також нью-йоркська єврейська газета “Форвертс” широко висвітлювали ці питання.

У більшості випадків західні журналісти не могли ризикувати своєю візою та були змушені (або ж спокушені) йти на певний компроміс. І лише коли такі кореспонденти, як Чемберлін і Лайонз, залишили СРСР назавжди, вони змогли розказати всю правду. Крім того, матеріали західних журналістів, як правило, проходили цензуру – хоч Маггерідж, приміром, надсилав деякі свої звіти англійською дипломатичною поштою.

Якийсь час повідомлення обмежувалися депешами, подібними до тих, що складав Маггерідж; далеко не повними, але досить інформативними матеріалами, які пройшли цензуру, а також свідченнями недавніх відвідувачів, які знали мову і проникали в райони голоду (це були іноземні комуністи, які тимчасово працювали там; західні громадяни, що мали родичів у селах, а часом і досить ексцентричні мандрівники, які прагнули будь-що дізнатися правди).

Одним із цих останніх був Г. Джоунз, колишній секретар Ллойд Джорджа і дослідник російської історії. Він дістався України з Москви (подібно до Маггеріджа не отримавши про це дозволу влади), пройшов пішки кризу села Харківської області і, повернувшись на Захід, повідомив про незмінний лемент населення: “Нема хліба. Ми помираємо”. Як і Маггерідж, він писав у “Манчестер гардіан” (30 березня 1933 р.), що ніколи не забуде “спухлих животів дітей у домах, де я спав”. Крім того, додавав він, “чотири п’ятих рогатої худоби та коней загинуло” [6]. Цей чесний і сумлінний звіт ганебно затаврували не тільки представники офіційних радянських кіл, а й У. Дюранті та інші кореспонденти, що воліли залишитися, аби надсилати сенсаційні звіти з чергового сфабрикованого процесу.

Та все ж деякі іноземні журналісти, незважаючи на клопіт, що завдала їм влада, всіляко намагалися передати правдиву інформацію. В одному з таких повідомлень (від 22 вересня 1933 р.) кореспондент “Ассошіейтед прес” С. Річардсон посилався на голову політвідділів МТС України старого більшовика О. Асаткіна, колишнього першого секретаря компартії Білорусії. Асаткін навіть наводив журналістові цифри, але цензор вилучив їх. Фраза про “смерті на значній території минулої весни з причин, пов’язаних з недоїданням”, однак, пройшла, проте це повідомлення не було надруковане більшістю американських газет (М. Царинник пише, що

зміг знайти його лише в “Нью-Йорк америкен”, “Торонто стар” і “Торонто івнінг телеграм”).

У 1933 р. іноземним журналістам фактично заборонили в'їзд в Україну та Північний Кавказ. Англійське посольство 5 березня повідомило Лондон про те, що відділ преси при наркоматі закордонних справ “сповістив усіх іноземних кореспондентів, що вони повинні залишатися в межах Москви”. Але лише в серпні Чемберлін зміг повідомити своїх редакторів з тим, що йому та його колегам наказано не виїздити з Москви, не подавши маршруту поїздки і не одержавши спеціальний дозвіл (самому ж Чемберлінові щойно заборонили відвідати ті райони України та Північного Кавказу, де він попередньо був). У серпні кореспондент “Нью-Йорк гералд трибюн” П. Барнс засвідчив, що “за новими цензурними правилами, акредитованим іноземним кореспондентам заборонено відвідання тих районів СРСР, де умови несприятливі”.

Отже, журналістам досить-таки брутально заткнули рота, але не можна було примусити найчесніших з них мовчати. Коли в 1934 р. з'явилися такі книжки, як чемберлінівська, вже ніяк не можна було сумніватися в фактах голоду та інших страждань радянського селянства. Навіть ті західні письменники, котрих вважали прихильниками сталінського режиму, висловлювали неабиякі застереження. Так, М. Гіндус, який у принципі підтримував колективізацію, писав про “людську трагедію” куркульських депортацій, про “бездушність і безсердечність” партійних працівників, про реакцію селян, які у розпачі забивали худобу, а потім “впали в апатію”, про некомпетентність колгоспного керівництва тощо.

28 травня 1934 р. на розгляд членів Палати Представників США надійшла резолюція від конгресмена Г. Фіша, яка, зареєструвавши факт голоду, нагадала про американську традицію “прийняття до уваги” подібних порушень прав людини та висловлювала надію, що СРСР змінить свій курс і тим часом скористається американською допомогою. Резолюцію передали Комісії з закордонних справ і наказали надрукувати.

Як і в 1921 р. (хоча в меншому масштабі, оскільки факти не були до такої міри доступні), була спроба створити міжнародний координаційний комітет для надання гуманітарної допомоги – у цьому випадку на чолі з Віденським архієпископом кардиналом Інніцером. Але Червоний Хрест у своїх відповідях на звернення комітету був змушений заявити, що за статутом він не може діяти без згоди уряду країни, якої це стосується. Уряд зі свого боку

продовжував заперечувати все, що тільки можна заперечувати, і друкував численні листи “простих селян”, обурених “нахабними” західними пропозиціями. Зокрема, в лютому 1933 р. “Известия” наголошували на тому, що волзькі німці, мовляв, відкидають допомогу організацій, створених у Німеччині для тих, хто “нібито вмирає від голоду в Росії” [7].

У Західній Україні, що входила тоді до складу Польщі, про голод було добре відомо, і в липні 1933 р. у Львові створили Український центральний допомоговий комітет, який зміг надати потерпілим певну допомогу нелегальними продуктовими посилками.

Українські емігрантські організації на Заході робили відчайдушні зусилля довести факти голоду до уваги своїх урядів. У Вашингтоні, наприклад, архів Держдепартаменту був переповнений зверненнями з проханням якось втрутитися у цю справу, на що була відповідь: відсутність державного інтересу робить таке втручання недоцільним. У тому ж архіві міститься чимало листів від науковців, журналістів, релігійних діячів тощо, які висловлювали сумнів щодо вірогідності даних, приміром, того ж Чемберліна, який оцінював кількість померлих від 4 до 10 млн. На це Держдепартамент відповідав, що утримується від будь-яких коментарів, і часом подавав списки держел, на які рекомендував звертати увагу.

Справа в тому, що Сполучені Штати на той час не мали дипломатичних стосунків із Радянським Союзом (до листопада 1933 р.), і Держдепартамент мав інструкції всіляко налагоджувати такі стосунки. Ті ж країни, що мали своїх дипломатів у Москві, діставали інформацію з перших рук, і були набагато краще обізнані з реальним становищем.

Отже, так чи інакше, але правда була доступна і відома Заходові. І завдання радянського уряду полягало в тому, щоб знищити, спотворити або замаскувати цю правду.

Найпримітивніший метод – це повне ігнорування голоду. У радянській пресі не було ані згадки про щось подібне. Це ж стосувалося, зрозуміло, й українських газет. Між дійсністю та її відображенням лежала глибока прірва. А. Кьостлер, який бував у Харкові в 1932-1933 рр., писав, що він зовсім утратив відчуття реальності, коли читав місцеві газети, переповнені знімками радісних молодих людей під прапорами, повідомленнями про гігантські комбінати на Уралі, про нагородження бригадирів-ударників тощо, але “жодного слова про голод, епідемії, вимирання цілих сіл; навіть про відсутність електрики в Харкові газети не згадали. Над величезною країною простяглася завіса мовчанки”.

У попередні роки, під час колективізації, пересічній людині досить складно було досягнути масштаби чи наслідки цієї події. Як писав американський кореспондент: “Житель Москви, іноземець чи росіянин, рідко коли міг дізнатися, якщо взагалі дізнавався, про такі епізоди “класової боротьби”, як смерть від голоду багатьох засланих селянських дітей у віддаленій Лузі, в Північній Росії, влітку 1931 р.; або про поширення хвороб серед каторжників, що працювали на карагандинських вугільних копальнях у Казахстані, внаслідок неякісного харчування; або про загибель від холоду куркульських родин, яких вигнали взимку з їхніх осель під Акмолинськом, у Казахстані; або про поширення запалень жіночих органів серед депортованих жінок у холодному Хібіногорську, за Полярним колом, через цілковиту відсутність санітарних умов під час суворої зими”. Але коли дійшло до голоду, то в тій самій Москві про нього спочатку говорили досить відкрито – і не лише в себе вдома, а й у громадських місцях. Та незабаром це стало карним злочином, за який давали три-п’ять років ув’язнення. Тим часом про голод було вже настільки відомо, навіть іноземцям, що це вимагало активніших заходів, ніж прості заперечення.

А заперечення були найрішучіші. Чимало нападок зазнала тоді зарубіжна преса. Зокрема, 20 липня 1933 р. “Правда” звинуватила австрійську газету “Райхпост” у “твердженні, що мільйони радянських громадян у районі Волги, на Україні та Північному Кавказі померли з голоду. Цей вульгарний наклеп, брудну вигадку про голод у СРСР сфабрикували редактори “Райхпост”, щоб відвернути увагу своїх власних трудящих від їхнього важкого та безнадійного становища”. Голова ВЦВК М. Калінін викривав “політичних ошуканців, які пропонують допомогу жертвам якогось голоду на Україні”, і зазначав, що “лише класи, які дійшли до останнього ступеня свого морального падіння могли породити такі цинічні елементи” [8].

Коли повідомлення про голод стали поширеними в США і конгресмен Г. Копелман офіційно звернув на це увагу радянського уряду, він отримав від наркома закордонних справ М. Литвинова таку відповідь: “Я одержав Вашого листа від 10 числа цього місяця і хочу подякувати за те, що Ви помітили оту українську брошуру. Існує незліченна кількість таких брошур, сповнених брехні, яку поширюють контрреволюційні організації за кордоном, котрі практикуються в такій діяльності. Для них нічого вже не залишається, як тільки фабрикувати інформацію та підробляти документи”.

Радянське посольство, яке незабаром відкрилося у Вашингтоні, також твердило, що населення України зростало протягом п'ятирічки на 2 % за рік і Україна мала найнижчу смертність серед радянських республік [9].

Іншим методом “Великої брехні” були грубі підтасовки та перекручення. Лише один приклад: “Известия” від 25 лютого 1935 р. надрукували інтерв'ю з кореспондентом “Інтернейшнл ньюз сервіс” Л. Парротом, який розповідав про те, що бачив добре організовані колгоспи і досить хліба в Україні та на Волзі. Паррот зі свого боку заявив працедавцеві та американському посольству, що його “не зовсім правильно” цитували. Виявилося, що Паррот сказав кореспондентові “Известий”, що просто не бачив будь-яких ознак голоду під час своєї подорожі в 1934 р. Різниця, звісно, є.

Існували методи фальсифікації, так би мовити, більш витончені. Американський кореспондент у Москві так описує один із фактів періоду розкуркулення: “З метою умиротворення західної громадської думки американську “комісію” відрядили в райони лісозаготівель, і в належний час вона щиро засвідчила, що не бачила каторжної праці. Нікого, втім, так не розважила ця клоунада, як самих членів “комісії”. Ними були: торговець американським устаткуванням, протягом довгого часу мешканець Москви, чий бізнес залежав від офіційної ласки; молодий американський репортер без постійної праці і тому готовий на все; і секретар Американсько-радянської торговельної палати – штатний працівник організації, вкрай зацікавленої у приязних стосунках з радянськими органами. Я близько знав усіх трьох, і не буде ніякою таємницею зазначити, що кожен з них був так само переконаний у широкому використанні каторжної праці на лісозаготівлях, як Фіш або доктор Детердінг. Вони поїхали на Північ прогулятися тому, що було важко відмовитися, і заспокоїли свою совість, просто ствердивши, що особисто не бачили ознак каторжної праці; вони не вказали на те, що не зробили справжнього зусилля знайти її і що офіційні особи керували їхнім “розслідуванням”.

Їхні “відкриття”, надруковані з усією урочистістю і слухняно передані американськими кореспондентами до Сполучених Штатів, цілком відповідали настанові пізнішої “комісії”, яка шукала каторжну працю в районі Донецького вугільного басейну. Один із членів “комісії”, знаменитий американський фотограф Д. Аббі, висловив це так: “Звичайно, ми не бачили каторжної праці. Коли ми наблизилися до чого-небудь, що виглядало таким, кожний з нас щільно закривав очі і тримав їх закритими. Ми не хотіли брехати” [10].

Е. Ерріо, радикальний французький політичний та державний діяч відвідав СРСР у серпні та вересні 1933 р. Він провів п'ять днів в Україні; половина цього часу пішла на офіційні прийоми та бенкети, а друга половина – на ретельно організовані “екскурсії”. Зрозуміло, що після цього Ерріо не лишалося нічого іншого, як “категорично заперечувати брехню буржуазної преси про голод у Радянському Союзі”. Такі висновки широковідомої і вельмиповажної особи справили великий вплив на європейську громадську думку. Отож Й. Сталін мав усі підстави вважати Захід наївним і використовувати цю рису на свою користь упродовж пізніших років.

Є цікаві описи підготовки Києва до приїзду Ерріо. Напередодні населення примусили працювати до другої години ночі, очищуючи вулиці та прикрашаючи будинки. Пункти, де розподілялися харчі, закрили. Черги заборонили. Безпритульних дітей та жебраків забрали. На вітринах крамниць з'явилася сила-силенна різноманітної їжі, але міліція розганяла і навіть заарештовувала людей, які тиснули, аби хоч подивитися на харчі (купити щось було заборонено). Готель, у якому Ерріо мав зупинитися, забезпечили килимами, новими меблями та уніформою для персоналу. Так само було і в Харкові [11].

В іншому випадку до Харкова приїхали американська, англійська та німецька делегації. Цьому передувала велика облава на селян-жебраків, яких відвезли у поле і там викинули. На станції Лозова чекали турецьку делегацію, яка мала зупинитися тут поїсти. Перед тим усі трупи разом із тими, що вмирили, навантажили на грузовики і вивезли подалі. Інших погнали пішки на велику відстань із забороною повертатися. Станцію прибрали, до буфету привезли спиритних “офіціанток” і відповідну публіку.

Проте, мабуть, більшого засудження варта позиція деяких поважних учених, які брали на себе місію інтелектуального освічення Заходу. Сер Джон Мейнард, тоді провідний експерт з радянського сільського господарства, пропонує такий, більш ніж оригінальний, погляд на втрати внаслідок колективізацій “Ці картини жахливі, але їх слід бачити у належній перспективі, пам'ятаючи про те, що більшовики вели війну проти класового ворога, замість вести її проти якоїсь держави, з використанням усіх засобів ведення справжньої війни”. Що ж до голодомору, то він висловлюється так: “Будь-яке порівняння з голодовою катастрофою 1921-1922 років, на думку автора цих рядків, котрий відвідав Україну та Північний Кавказ у червні та липні 1933 р, необґрунтоване”. Об'єктивно це й насправді так, але в даному випадку Мейнард мав на увазі те, що голод 1930-х рр., мовляв, не сягнув масштабів попереднього.

Ще дивовижнішим було “дослідження” старійшин західної соціології Сіднея та Беатрис Вебб – величезна праця, в якій вони розглядали Радянський Союз як взірць “нової цивілізації”. Передусім кидається у вічі їхня загальна ворожість до селянства. Наголошуючи на таких “типових селянських вадах”, як “пожадливість і хитрість, посилені вибухами пияцтва та ледарства”, Вебби схвально говорять про перетворення цих відсталих елементів на “пройнятих громадським духом кооператорів, які працюють за директивним планом, щоб поділити спільну продукцію рівно між собою”. На їхню думку, “частково примусова” колективізація нібито становила “кінцеву стадію” селянських повстань 1917 р. Пізніша фаза колективізації, вважають Вебби, була необхідною, оскільки куркулі, мовляв, не хотіли працювати і деморалізували селян, тому їх треба було заслати на примусові роботи – як “засіб оперативної допомоги” селу. Зрештою вони доходять до висновку, що “радянський уряд навряд чи міг зробити інакше”.

Ентузіазм цих дослідників виглядає дещо неприємним, коли вони, наприклад, пишуть, що масове розкуркулення планувалося заздалегідь, і коментують це так: “Якою сильною мусила бути віра і рипучою воля людей, котрі в інтересах того, що здавалося їм загальним благом, могли прийняти таке важливе рішення”. Слова, які міг би прикласти кожен, хто бажав би це зробити, до Гітлера з його “остаточною розв’язкою” єврейського питання.

Якщо довкола цих проблем ще можна якось дискутувати, то коли справа доходить до фактів, Вебби яскраво демонструють свою упередженість та необ’єктивність. Запитуючи себе, “був чи не був голод в СРСР у 1931-1932 роках”, вони посилаються на “відставного високого урядовця з індійської адміністрації”, котрий відвідав райони, умови в яких вважалися найгіршими, і не знайшов там доказів того, що міг би схарактеризувати як голод. Інший їхній висновок, побудований на офіційних звітах і розмовах з неназваними англійськими та американськими журналістами, полягав у тому, що “частковий неврожай” не був сам по собі “достатньо серйозним, щоб викликати справжній голод, за винятком, можливо, найгірших районів, порівняно невеликих за розміром”. Повідомлення ж про голод, на думку Веббів, належать “людям, які рідко мали можливість бувати в округах, що потерпіли”.

Коли доходить до джерел, Вебби часто посилаються на так званих “компетентних спостерігачів”. Один із таких, приміром, твердить, що радянські селяни бажать мати власний дім чи плуг не більше, ніж

робітник хотів би мати власну турбіну: одне слово – “розумова революція” [12].

Але щодо самого голодового періоду, то важливим джерелом інформації для Веббів є кореспондент “Нью-Йорк таймс” У. Дюранті, чия діяльність заслуговує на окрему розмову. Як той, хто найтісніше з усіх західних спостерігачів співпрацював з урядом, У. Дюранті користувався всілякими привілеями, в тому числі найпочеснішим – брати інтерв’ю у самого Сталіна, – і в той самий час необмеженою прихильністю впливових західних кіл.

Ще в листопаді 1932 р. Дюранті повідомив, що “нема ніякого голоду чи голодової смертності, і навряд чи таке можливе”. Коли ж звістки про голод стали широко відомі на Заході (про це писала і газета, де працював Дюранті), він перейшов до іншої тактики, вживаючи такі вирази, як “недоїдання”, “нестатки харчів”, “послаблений опір організму” тощо. Наприклад, у серпні 1933 р. Дюранті писав, що “будь-яке повідомлення про голод у Росії – це сьогодні перебільшення або злісна пропаганда”, додаючи, однак, що і “харчові нестачі, від яких потерпіло майже все населення цього року і особливо хліборобні райони – тобто Україна, Північний Кавказ, Нижня Волга, призвели до великих жертв”. За його оцінкою, розміри смертності значно перевищували звичайні: якщо норма у згаданих районах “дорівнює приблизно мільйонові”, то ця цифра тепер “зросла принаймні втричі”. Проте навіть подібні визнання не заважали Дюранті, як і раніше, заперечувати факт голоду і вважати, що причиною “нестатків” є, зокрема, “втеча деяких селян і саботаж інших”.

У вересні 1933 р. Дюранті став першим іноземним кореспондентом, якого допустили у голодуючі райони, після чого він повідомив, що “вживання слова “голод” стосовно Північного Кавказу є абсолютним абсурдом” і його попередні повідомлення про кількість жертв були “перебільшенням”. У своїх репортажах з Кубані він розписує такі “типові” речі, як “вгодовані немовлята” та “гладкі телята” (саме ці повідомлення цитувалися М. Литвиновим у його відповіді конгресменові Копелману).

У тому, що Захід дізнався про голодову катастрофу, Дюранті звинувачував російських емігрантів, яких, мовляв, підбадьорив прихід до влади Гітлера. “Історії про голод, тоді розповсюджені у Берліні, Ризі, Відні та інших місцях, – писав він, – це справа рук ворожих елементів, які робили останню спробу відвернути визнання Радянського Союзу Сполученими Штатами, зображуючи Радянський Союз як країну руїни та відчаю”.

Про репутацію, яку Дюранті прибрав уже восени 1933 р., свідчить, зокрема, повідомлення англійського посольства: це людина, якій “Радянський Союз намагається всіляко догодити, – можливо, більше, ніж будь-якому кореспондентові”. Малколм Маггерідж, Джозеф Олсоп та інші досвідчені журналісти просто вважали, що Дюранті був брехун і, як висловився пізніше Маггерідж, – “найбільший брехун серед журналістів, яких я зустрічав за п’ятдесят років своєї діяльності” [13].

Втім, у деяких приватних бесідах Дюранті поведився інакше. Так, Юджинові Лайонзу він сказав, що оцінює кількість жертв приблизно в 7 млн. Подібну інформацію містить і депеша англійського посольства в Москві від 30 вересня 1933 р.: “За повідомленням Дюранті, населення Північного Кавказу та Нижньої Волги зменшилося в цьому році на 3 млн, а населення України – на 4-5 млн. Україну повністю знекровлено... Дюранті вважає цілком можливим, що в Радянському Союзі померло не менше 10 млн – посередньо чи безпосередньо від браку харчів” [14].

Тим часом американська публіка отримувала від Дюранті зовсім інші повідомлення. І впливи тих фальсифікацій були величезні й тривалі.

Навіть через 50 років після розглядуваних подій “Нью-Йорк таймс”, згадуючи прізвища лауреатів Пулітцерівської премії, не оминула й Дюранті, який удостоївся її в 1932 р. за “безсторонні змістовні репортажі з Росії”. “Нью-Йорк таймс” ще якось можна зрозуміти: адже вона колись нагородила власною премією власного співробітника і не бажає підривати свій престиж хоч і запізною самокритикою. Але подібне пише і “Нейшн”, характеризуючи репортажі Дюранті як “найінформаційніші та найбезсторонніші повідомлення з великої країни в її невпинному русі вперед, що з’являлися у будь-якій газеті в світі”. З сучасних позицій це може виглядати тільки іронією, але щось надто глибоко прихованою.

Усьому цьому є цілком зрозуміле пояснення: люди не так бажали знати правду, як прагнули почути те, що вони хотіли почути. Що ж до особистих мотивів Дюранті, то вони не потребують коментарів.

Велика фальсифікація не була тимчасовим або поверховим явищем. Завдяки Веббам та подібним до них вона проникла навіть у царину науки, якщо її можна назвати наукою, її наслідки ще довго виявлялися і в інших сферах західного життя. Одну з причин приховування правди від Заходу деякі пояснюють тим, що Радянський Союз прагнув зберегти підтримку його політики робітниками капіталістичних країн. Однак на практиці робітництво

переважно лишилося осторонь, а на передній план вийшли ті, хто, власне, визначав громадську думку.

Д. Орруелл свого часу дорікав: “Такі величезні події, як голод 1933 р. в Україні, в якому загинули мільйони людей, пройшли поза увагою більшості англійських русофілів” [15]. І це стосується не лише них, а й тої великої та впливової частини західних інтелектуалів, які просто не були внутрішньо готові до сприйняття очевидного. Історик, котрий реєструє незаперечні факти в їхньому контексті, не може не мати певної власної позиції. “Світова історія – це світовий суд” – цей шиллерівський афоризм може виглядати сьогодні дещо претензійним. Але встановлення фактів означає і встановлення чисть відповідальності за них.

Отже, визначити винних у масовій загибелі так званих куркулів, депортованих у 1932-1933 рр., не становить проблеми. Вони були жертвами цілеспрямованої урядової кампанії проти “класового ворога”. Відповідальні партійні працівники усвідомлювали “потребу” знищення мільйонів людей навіть перед практичним ужиттям заходів. Що ж до великого голоду 1932-1933 рр., то, як ми знаємо, докладалося не менш великих зусиль, аби приховати чи затуманити правду не тільки перед Заходом, а й перед усім світом.

Спочатку в хід пускалося твердження, що ніякого голоду немає. Його поширювали за кордоном радянські дипломати, західні журналісти та інші, яких ошукав або розбещив радянський режим. Усередині країни радянська преса просто ігнорувала катастрофу, час до часу вміщуючи гнівні заперечення чергового закордонного “наклепу” [16]. Будь-яка згадка про голод стала злочином – за одне те слово карали навіть самих голодуючих. А нагорі Й. Сталін поведився так, немовби нічого особливого не відбувається.

Такою була офіційна версія, і вона мала на Заході свій вплив. Деякі безоглядно повірили їй, інші припускали можливість двох інтерпретацій подій, які суперечили одна одній, і жодна не мала переконливих доказів. Отже, ті, що були схильні до цього, легко могли заперечувати будь-які повідомлення або не надавати їм якогось значення.

Серед істинної інформації, що надходила на Захід, слід навести приклад річного звіту Одеського консульства Німеччини від 6 грудня 1933 року, в якому зазначалося наступне: “Українська частина округу найбільше постраждала від голоду, особливо у зимовий період. Цей голод був здебільшого викликаний, власне, самими органами влади, які з кінця 1932 року систематично конфіскували весь урожай і

запаси, оскільки Одеська область не виконала своїх зобов'язань щодо поставки зерна. Тому все зерно було вивезене, і села справді наприкінці 1932 – на початку 1933 року залишилися без хліба. У лютому надійшли перші повідомлення про численні смерті від голоду та про людоїдство. Найгірше становище було на півночі округу. Але й в Одесі можна було бачити на вулицях виснажених людей, які вмирили від голоду” [17].

Таким чином, повністю приховати факт голоду від інших країн ставало чимдалі складніше і режим поступово визнавав наявність недоїдання і навіть зростання рівня смертності, які сталися, мовляв, через упертість селян, котрі відмовилися належно сіяти або збирати врожай. Нагальну ж потребу радянського уряду в зерні пояснювали вимогами армії, оскільки нібито очікувалася війна з Японією. Подібні факти дозволялося висвітлювати лише тим західним журналістам, які трималися прорадянських позицій. Ті ж у свою чергу спромоглися твердити про відсутність голоду, не заперечуючи при цьому двомільйонної кількості жертв, що аж ніяк не прояснювало проблеми. Не без їхньої допомоги в очах Заходу створився й імідж “куркуля” – лиходія, саботажника, звабника “невинних” селянських душ тощо. Голодомор, який розпочався в більшості районів України ще в кінці 1931 р. і продовжувався у 1932, 1933, 1934 рр., старанно приховувався більшовицькою владою.

4.2. Діяльність міжнародної комісії з розслідування голодомору 1932-1933 рр. в Україні

Малодослідженим залишається в наш час національно-етнічний аспект трагедії, повної з голодомором 1932-1933 рр. в Україні. На Заході ж вказана проблема вивчається тривалий час. Зокрема, можна згадати про діяльність Міжнародної комісії з розслідування голоду 1932-1933 рр. в Україні. Підсумковий звіт цієї організації вийшов друком у Канаді в 1990 р. й у Києві – в 1992 р. Експертами комісії були відомі на Заході дослідники української трагедії, зокрема Д. Мейс (США), М. Царинник (Канада), Р. Конквест (Великобританія).

Почнемо з аналізу матеріалів міжнародної комісії. Своім існуванням вона зобов'язана Світовому конгресові вільних українців (СКВУ), який ще в 1984 р. закликав юристів усього світу створити комісію для вивчення причин і наслідків голоду в Україні. Працювати у ній погодилися провідні спеціалісти з багатьох країн – полковник І. Джеральд, Д. Дрейпер, професор права Сассекського університету (Великобританія), колишній прокурор на Нюрнберзькому процесі; професор Манільського університету (Канада) Джон П. Хамфрі, колишній директор відділу прав людини секретаріату ООН у 1946-1966 рр.; професор Паризького університету Джордж Левассер, колишній член комісії по перегляду французького кримінального кодексу (1981-1986 рр.); професор Буенос-Айреського університету Рікардо Левене (Аргентина), колишній голова апеляційного суду, президент верховного суду Аргентини; професор Пенсільванського університету (США) Ковей Т. Олівер, колишній посол у Колумбії; професор Стокгольмського університету Джейкоб В.Ф. Сандберг (Швеція); професор Католицького університету Лувена (Бельгія) Джо Верховеп. Організаційна нарада відбулася 12 лютого 1988 р. у Торонто, а 14 лютого комісія розпочала свою діяльність. Вона оголосила себе незалежною від будь-яких організацій, обрала свого генерального адвоката. Головним обвинувачем виступив Всесвітній конгрес вільних українців. Адвокатами були Іван Сопинка та Василь Лібер. Відповідальність за підготовку доказів з боку СКВУ взяв на себе Юрій Данилів – президент палати українських адвокатів Канади. Комісія провела два слухання: 23-27 травня 1988 р. у Брюсселі й 31 жовтня-4 листопада того ж року в Нью-Йорку. Заключне засідання її відбулося 15-18 листопада 1989 р. у Лондоні.

Члени Міжнародної комісії прагнули з'ясувати істину, а не виголосити судовий вирок сталінському режимові. Вони проаналізували документи, свідчення очевидців голоду, пояснення експертів. Комісія ставила за мету встановити причини і наслідки голодомору, визначити його основних винуватців, мотиви замовчування цієї трагедії урядом СРСР.

Після тривалої дискусії члени комісії дійшли до висновку, що в 1932-1933 рр. проти українського народу було вчинено акт геноциду. При цьому вони спиралися на Конвенцію про геноцид, ухвалену Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р., а також цілий ряд міжнародних угод щодо прав людини. Об'єктивний аналіз постанов ВКП(б) та КП(б)У, директив і наказів державних органів, а також архівних документів свідчить про антинародну політику тодішнього керівництва. Власне, протягом 1928-1933 рр. був сформований репресивний механізм фізичного винищення й духовного покріпачення великих груп населення в Україні. Жертвами тоталітарного режиму стали мільйони людей, які репрезентували різні національні, етнічні та релігійні групи.

Однак комісія, яка цілком покладалася на свідчення експертів і наявні документи, допустила ряд прикрих помилок. Причина цього полягала в тому, що до цієї справи не були залучені дані з архівів СРСР, а також радянські експерти. Хибним, на нашу думку, є визначення тривалості голоду в Україні. Зокрема, члени комісії вважають, що він розпочався влітку 1932 р., досяг свого апогею весною й завершився влітку 1933 р. Така оцінка не зовсім відповідає дійсності. Фактично голод настав уже в грудні 1931 р., а масова смертність почалася ще зимою 1932 р. Мізерний розподіл зерна на трудодні, а згодом його масове вилучення хлібозаготівельними загонами посилили голодомор. Нова хвиля масової смертності від голоду розпочалася з осені 1932 р., а взимку та навесні 1933 р. він охопив усю Україну. Влітку, особливо в червні 1933 р., голодомор досяг апогею. Від нього помирали протягом літа, а від тифу і кишково-шлункових отруєнь – навіть на початку 1934 р.

Слушною та науково обгрунтованою є оцінка комісією основних причин голоду: здійснення суцільної колективізації, проведення горезвісних хлібозаготівель, масове розкуркулення. Експерти дійшли до висновку, що голод був спричинений і боротьбою уряду проти "традиційного" українського націоналізму. Таке тлумачення досить поширене в зарубіжній історіографії, а тому не випадково його поділяли також члени комісії [1].

Голод збігся із знищенням української інтелігенції. Її звинувачували в поширенні націоналізму й шовінізму. Ідеологів тоталітарної системи непокоїла і господарська самобутність українських селян, їх одвічна прив'язаність до власної землі, негативне ставлення до комуністичних “дослідів”. Національне та соціальне питання в Україні були тісно взаємозв'язані, оскільки селяни становили основу нації. Волелюбні українські землероби заважали здійсненню сталінських соціально-економічних експериментів у сільському господарстві.

Встановлення державної власності на засоби виробництва й монопольного права на розподіл виробленого суспільного продукту, формування позаекономічного механізму примусу сприяли утвердженню тоталітарної системи. Для досягнення цієї мети проводилася і суцільна колективізація селянських господарств. Навмисне загострення так званої “класової боротьби” призвело до соціального протистояння в українському селі, а поділ селян, здебільшого штучний, на бідняків, середняків та куркулів унеможливив єдиний загальнонаціональний опір наступу тоталітарного режиму. До речі, селянський опір належним чином ще недосліджений. Селяни, як свідчать масові джерела, захищали власне життя, господарство, майно, землю, батьківщину, а не абстрактні націоналістичні почуття. Не можна ототожнювати соціально-економічні й духовні підвалини національної самобутності українських селян з якимось одвічним націоналізмом. Віками вони жили мирно з іншими народами в Україні, а іноземним поневоловачам давали рішучу відсіч. Масовими репресіями і штучним голодом, духовною руйною тоталітарний комуністичний режим викоренив економічні та соціальні підвалини саме національної самобутності українського селянського господарства, а не почуття воєвничого націоналізму. Селяни України стали колгоспниками, а їхні господарства були колективізовані. Відбувся великий соціально-психологічний злам в історії українського народу. Рух селян в Україні проти сталінського режиму мав більше соціальне, ніж національне забарвлення. Стихійний опір їх суцільній колективізації й репресіям був спорадичним, у них не було ні єдності, ні національних ватажків. Обіцяне більшовиками комуністичне царство для бідних і пригноблених обернулося для українського народу страшним лихом. Причини його слід шукати серед основних догматів комунізму.

Голодомор 1932-1933 рр. був величезною трагедією українського народу, селян зокрема. Проте, він був такою ж трагедією для представників інших етносів, які проживали на території України.

Злочинність політики тодішнього уряду легко довести, якщо уважно й об'єктивно вивчити партійні документи. Чого, скажімо, була варта лише постанова Раднаркому УРСР від 20 листопада 1932 р. “Про заходи до посилення хлібозаготівель”, яка націлювала на вилучення зерна з колгоспів та одноосібних господарств без будь-яких обмежень. А подібних постанов було багато [2].

Зарубіжні дослідники не завжди підтверджують свої висновки відповідними джерелами. Наприклад, члени Міжнародної комісії з розслідування голоду в Україні погодилися з твердженнями своїх наукових експертів про те, що голод був на території з неросійським населенням. А дослідник з Канади Є. Слонівський переконаний, що голод в Україні був здійснений для “добробутного існування російської нації”. Його колега з тієї ж країни історик В. Мороз взагалі вважає, що голод в Україні був спричинений “боротьбою нації проти нації”.

Насправді Україна була й залишається республікою багатонаціональною. За переписом населення 1926 р., етнічні меншини становили тут 12,3 % всього сільського населення, а росіяни, які мешкали на селі, – 5,5 % від їх загальної кількості в Україні. Всього, враховуючи і мешканців міст, етнічні меншини становили майже п'яту частину населення України – 6 млн чол. З них росіян було 2,6 млн, євреїв – 1,5, поляків – 0,4, німців – 0,3, греків – 0,1 млн чол., а болгар, молдаван, білорусів – менше 100 тис. Росіяни осіли переважно на Лівобережній Україні, євреї – здебільшого у великих та дрібних містах, а німці, болгар, поляки й греки – в основному на селі. У 1930 р. у дев'яти російських національних районах налічувалося понад 86 тис. селянських господарств з населенням 474 тис. чол. Більшість сільського російського населення була розпорошена по всій Україні. Серед росіян, які мешкали в сільських районах України, землеробством займалися 83,4 %, серед поляків – 91,7 %, серед німців – 93,7 %, серед євреїв – 29 %. Серед сільського українського населення хлібороби становили 95,4 % [3]. Між представниками різних національностей не було ніякої боротьби, оскільки всі вони були однаково покріпачені сталінською колгоспною системою. Майже всі селянські господарства етнічних меншин в Україні були насильно об'єднані в колгоспи. Темпи ж їх суцільної колективізації перевищували навіть загальноукраїнські показники.

Етнічні меншини мали свої сільські ради, які були під контролем в уповноважених по хлібозаготівлях. На січень 1932 р. в Україні діяли: російських рад – 381 сільська і 9 селищних, німецьких – 258,

польських – 170, єврейських – 113 сільських та 55 селищних, болгарських – 47, грецьких – 31, чеських – 12, білоруських – 2, албанських – 3 й одна сільська рада шведська. З 25 районів компактного проживання національних меншин в Україні було 8 російських, 7 німецьких, три болгарських, три грецьких, три єврейських райони та один польський (Мархлевський на Житомирщині) [4]. У республіці існували також змішані за національним складом села й райони. Жодного з них не обійшли хлібозаготівельні загони, а відтак і голод. Отже, не можна однозначно стверджувати, не вивчивши цілого комплексу архівних джерел, про “боротьбу нації проти нації”, що призвела до голоду. Проблема русифікації має досить опосередкований зв’язок з голодом. Не слід також ототожнювати партійно-державну номенклатуру тоталітарної системи, до того ж багатонаціональну за своїм складом, з російським народом. Він також відчував на собі тягар сталінського режиму.

Історики ще не готові назвати точної кількості жертв голодомору серед етнічних меншин в Україні, але факт їх масової смертності очевидний. Від голоду, як свідчать архівні джерела, масово гинули й російські селяни, зокрема, Великописарівського, Олексіївського, Чугуївського районів Харківської області. Аналогічна картина спостерігалася і по всій Україні.

Жертвами голоду були і селяни-євреї. У 1930 р. вони становили 8,7 % єврейського населення України – 145 тис. чол. Решта євреїв були зайняті дрібним ремеслом, а також працювали в державних органах та торгівлі. Вони мешкали переважно в містах, а дрібні ремісники – у містечках, яких теж не обминув голод. В Україні було три райони компактного проживання євреїв-селян: Калініндорфський Одеської, Ново-Златопільський і Сталіндорфський Дніпропетровської областей. У них налічувалося близько 9 тис. господарств, 44 сільські ради з населенням 54 тис. чол. Переважна ж більшість селян-євреїв селилася по всій Україні. Факти голоду, як свідчать архівні джерела, зафіксовані були не лише в трьох єврейських районах, а також й у інших місцях їх щільного проживання [5].

Внаслідок суцільної колективізації та політики розкуркулення, голоду й масової депортації зникли з України і німецькі колоністи. Вони вели досить замкнений спосіб життя, а їхні господарства до колективізації були зразковими. Німці жили переважно на Півдні України – у сільських районах Дніпропетровської та Одеської областей. Зокрема, в 7 національних районах їх щільного проживання мешкали понад 154 тис. чол., тобто майже половина всіх німців в

Україні. У Люксембурзькому районі Дніпропетровської області, наприклад, працювали 10 сільських рад, з них 9 – німецьких і одна – греко-татарська. Німці становили 81,3 % населення цього району, а українці – 5 %” [6].

Господарства німецьких селян-колоністів були колективізовані, а найбільш заможні хазяї – розкуркулені та виселені. Населення німецьких національних районів теж голодувало. Зокрема, навесні 1933 р. керівництво Дніпропетровського облвиконкому повідомляло уряд про тяжке становище в селах Високопільського, Молочанського, Люксембурзького районів. Отже, голод в Україні був також трагедією національних меншин, які мешкали тоді у республіці. Це беззаперечний історичний факт.

Тоталітарна система не прагнула створити умов для всебічного розвитку однієї нації. Вона була насамперед інституцією соціально-політичного змісту, а не мононаціональною. Ідеологи комунізму прагнули звести соціально-національне розмаїття народів СРСР до єдиної соціально-інтернаціональної спільності – радянського народу. І вони своєї мети досягли: ліквідували приватну власність, багатокладність як економічну основу соціального розмаїття, а відтак унеможливили відродження багатопартійності. Непокірних фізично знищили, а решту – закріпачили. Тоталітарний режим монополізував усі сторони суспільного життя, духовно обікрав цілі народи. Й. Сталін та його радники дбали лише про зміцнення своєї необмеженої влади, а не про розбудовану мононаціональну державу. Колишній СРСР був за змістом “соціалістичний”, а за формою – абсолютистською комуністичною тиранією.

Етнічний аспект будь-якого соціального чи політичного явища суспільного розвитку – справа складна, особливо за трагічного збігу обставин. Дослідник має бути максимально об’єктивним, виважено обґрунтовувати свої висновки, спираючись на архівні джерела. Здебільшого наші зарубіжні колеги нехтують архівними матеріалами, а можливо, вони їх просто не мають. А це призводить до прикрих помилок, а подекуди до умоглядних висновків і спотворених оцінок історичних подій. На жаль, певних неточностей припустилися, особливо у назвах прізвищ, датах, статистичних підрахунках, упорядники підсумкового звіту Міжнародної комісії з розслідування голоду в Україні.

Діяльність міжнародної комісії знайшла своє логічне продовження на початку ХХІ ст. 7 листопада 2003 року двадцять п’ять держав-членів ООН видали Заяву до 58-ої Сесії Генеральної Асамблеї

Організації Об'єднаних Націй (пізніше ще чотирнадцять країн-членів підписали заяву або прислали листи підтримки), яка була передана Генеральному Секретарю Організації Об'єднаних Націй Постійним Представництвом України до ООН, в якій було вказано: “У колишньому Радянському Союзі мільйони чоловіків, жінок і дітей стали жертвами жорстоких дій і політики тоталітарного режиму. Голодомор – Великий голод 1932-1933 років в Україні – забрав життя від 7 до 10 млн ні в чому не винних людей та став національною трагедією для українського народу. У цьому зв'язку ми беремо до уваги заходи з нагоди сімдесятої річниці голоду, зокрема заходи, організовані Урядом України”.

Росія, хоч і приєдналася до Спільної заяви, чинила значний опір продовженню Україною роботи щодо міжнародного визнання голодоморів. Зокрема, Міністерство закордонних справ Російської Федерації у письмовій формі виклало свою позицію щодо відповідного положення виступу Міністра закордонних справ на 59-й сесії Генеральної асамблеї, де російська сторона наголосила, що вважає питання закритим після схвалення Спільної заяви на 58-й сесії Генасамблеї і “подальше обговорення цієї теми в ООН є контрпродуктивним”. У МЗС РФ однозначно негативно сприйняли ідею щодо приділення уваги проблемі голодоморів з боку спеціального радника Генсекретаря з питань геноциду.

10 листопада 2003 року Світовий Конгрес Українців (далі SKU) видав Заяву на підтримку та в пам'ять жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. У Заяві, яка була розповсюджена в ООН, було сказано: “У цьому році відзначаємо 70-ліття насильного голоду 1932-1933 рр, спричиненого радянським режимом, під час якого загинуло від 7 до 10 млн українців”.

29 січня 2008 року Комітет Організації Об'єднаних Націй по неурядових організаціях під час своєї чергової сесії 21-30 січня 2008 року розглянув чотирирічний звіт SKU за 2003-2006 рр. Зокрема, в ньому говорилося: “Кількість – від семи до десяти мільйонів – наведена у нашій Заяві 10 листопада 2003 року, було взято з різних джерел, таких як: книга Роберта Конквеста “Жнива скорботи”, остаточний звіт Комісії Конгресу США по Голоду в Україні та з даних, одержаних Міжнародною Комісією визначних міжнародних юристів, скликаних Світовим Конгресом Українців, які представили свій остаточний звіт у 1990 році. Кількість 7-10 млн включає сім мільйонів з території колишньої Української РСР та три мільйони з інших територій СРСР – з Кубані, Північного Кавказу в Росії та

Казахстану. Регіони за межами Української РСР, де найсильніше лютував Голод, у переважній більшості були густо заселені українцями. Звіт Міжнародної Комісії включає статистичні дані, взяті з двох переписів населення СРСР про етнічне населення до і після голоду 1932-1933 рр., які підтверджують вищезазначену кількість”.

Кількість жертв Великого Голоду 1932-1933 рр. є предметом багатьох дискусій та різних оцінок. Знаємо щонайменше дві декларації проти власного інтересу, які цікавлять нас. У Черчилль у своїх мемуарах, опублікованих у 1959 році, посилається на розмову з Й. Сталіним у серпні 1942 року про жахи війни у порівнянні з політикою введення колективних господарств. У ході розмови, як стверджує Черчилль, Сталін, говорячи про проведення колективізації, підняв дві руки зі словами: “Десять мільйонів – це було жакливо” [7].

У своєму звіті до Конгресу США, прийнятому і поданому в 1988 році, Комісія Конгресу по Голодомору в Україні подала кількість жертв українців у широкому діапазоні з кінцевою цифрою, що перевищує 8 млн [8]. Джеймс Мейс, виконавчий директор Комісії Конгресу, раніше писав про кількість у 7,5 млн: “Насправді ця цифра може бути вищою. Загальна кількість жертв голодомору в десять млн, здається, була поширена серед радянської еліти”... [9].

“Надзвичайно поширена цифра кількості жертв у десять млн змушує нас серйозно сприйняти вірогідність того, що вона насправді вийшла з радянських офіційних кіл, навіть якщо ми не можемо претендувати на її точність” [10].

У звіті Міжнародної Комісії Розслідування Голодомору в Україні 1932-1933 років за 1990 рік зроблено висновок, що остаточна кількість жертв Голодомору в Україні була не меншою ніж 4,5 млн та приблизно 3 млн за межами України, отже, усього не менше як 7,5 млн. У своєму висновку Міжнародна Комісія Розслідування Голодомору 1932-1933 років в Україні посилається на два переписи населення у СРСР, один у 1926 році, другий у 1939. Важливо додати, що в 1937 році був детальний та повний перепис населення, який засвідчив величезну втрату людей, якою супроводжувався Голодомор, а також зазначити те, що Сталін приховав результати, а відповідальних за це офіційних осіб було негайно заарештовано та страчено [11]. У будь-якому випадку, перепис населення 1926 року, який не заперечується, говорить про те, що в 1926 році було 147 млн жителів, серед них 31 млн українців і 116 млн неукраїнців. У переписі населення 1939 року, який був офіційно санкціонований, загальна кількість населення становила 170,5 млн, з них 28 млн українців, а

142,5 млн неукраїнців. Це означає, що фактично населення України за той час зменшилося приблизно на три мільйони, у той час як неукраїнське населення виросло на 26,5 млн, або на 23 %. Якщо цей відсоток росту застосувати до українців, то в 1939 році українців мало бути 38 млн. Таким чином, бачимо, що у порівнянні населення України зменшилося на 10 млн.

Деякі науковці твердять, що в результаті сталінських чисток у кінці 1937 року і в 1938 році загинула непропорційно велика кількість українців, особливо у виправно-трудовах таборих. Отже, статистика перепису населення 1937 року є дуже важливою для встановлення жертв самого Голодомору. Розпад СРСР та відкриття архівів висвітлили приховані результати перепису населення 1937 року. Згідно з цим переписом кількість українців у СРСР у 1937 році становила 26,4 млн, що майже на 5 млн менше, ніж у 1926 р. [12]. Це вже саме по собі є приголомшуючим. Якщо ще взяти до уваги, що природний приріст неукраїнців у СРСР з 1926 до 1937 років був 17 %, кількість українців у 1937 році повинна б становити 36,5 млн. З цього можна зробити висновок, що за період з 1926 до 1937 рр. кількість усіх українців у СРСР порівняльно зменшилася на 10,1 млн. Зрозуміло, оцінюючи кількість самих жертв, від такого обчислення треба мінувати ненароджених дітей тих жертв.

Таким чином, незважаючи на упущення та помилки в діяльності комісії, її висновки мають неабияке науково-практичне значення для з'ясування причин і наслідків голоду. Комісія вперше дала правове тлумачення голоду як акту геноциду в Україні, а це важливий крок до міжнародного визнання трагедії. Діяльність щодо визнання міжнародною спільнотою голодомору 1932-1933 рр. геноцидом триває і зараз.

Встановити точну кількість жертв будь-якого злочину проти людства чи геноциду неможливо головним чином тому, що злочинець намагається щось приховати та через різні переміщення населення і т.п. Це відноситься до колишнього СРСР, де чистки документів та людей, які мали доступ до них, були нормою. По сімдесяти п'яти роках ці намагання є ще більш проблематичними. Незважаючи на це, оцінка жертв у сім – десять млн представляє відносно докладну картину кількості жертв, які втратила Україна від голодомору 1932-1933 років. З них не менше 10 % були представники різних етносів.

ВИСНОВКИ

Перший масовий голод, що розпочався відразу ж після закінчення революційних подій 1917-1921 рр. охопив значну частину України: Запорізьку, Донецьку, Катеринославську, Миколаївську, Одеську губернії. Причини його частково мали об'єктивний характер – посуха 1921 року, економічні наслідки Першої світової та громадянської воєн. Але найголовнішими чинниками стали: крах сільсько-господарської практики тодішнього режиму, скорочення посівних площ у колишніх хлібородних районах внаслідок політики “воєнного комунізму”, директивні методи компартійного керівництва, яке розподіляло наявні продресурси на користь промислових центрів, передусім тих, що знаходилися поза межами України.

Голод 1932-33 років охопив ті ж самі регіони України, але цього разу його спричинили, насамперед, політичні чинники. Голодомор 1932-1933 рр. був не випадковим явищем природного чи соціального походження, а наслідком цілеспрямовано застосованого тоталітарною владою терору голодом, тобто геноцидом.

Масове фізичне винищення хліборобів штучним голодом було свідомим терористичним актом сталінської політичної системи проти мирних людей, проти українців як нації і, проти селян як класу. Внаслідок чого зник не тільки численний прошарок заможних і незалежних від держави селян-підприємців, але й цілі покоління землеробського населення. Було підірвано соціальні основи нації, її традиції, духовну культуру та самобутність. Головною метою організації штучного голоду був підірив соціальної бази опору українців проти комуністичної влади та забезпечення тотального контролю з боку держави за всіма верствами населення.

Як писав Дж. Мейс, “Примусова колективізація була трагедією для всього радянського селянства, та для українців то була особлива трагедія. Зважаючи на фактичне знищення міських еліт, вона означала ліквідацію їх як соціального організму й політичного фактора, приречення на становище, яке німці зазвичай називали *naturvolk* (“первісний народ”)”.

Під час голоду 1921-1923 рр. міжнародні організації надали значну допомогу населенню Півдня України в боротьбі з голодомором 1921-1923 рр. Серед них слід виділити “Джойнт” та АРА, а також “Американську менноністичну допомогу”,

“Міжнародний союз допомоги дітям”, “Шведський Червоний Хрест”, “Міжрабпом”, “Швейцарський Червоний Хрест”, “Місію Нанесена”, “Сербсько-Хорватсько-Словенський комітет”, “Німецький Червоний Хрест”, “Датський Червоний Хрест” “Вереліф”, “Європейський комітет допомоги студентам”, “Чехословацьку місію”, “Мальдмей комітет”, “Організацію баптистів”.

Діаспора також знала про голод в Україні, хоча спочатку не хотіла вірити в можливість такої небувалої трагедії на території “житниці Європи”. Серед українських зарубіжних організацій слід виділити “Українську організацію в Австрії”. Українська громада в Канаді також надала певну допомогу голодуючим в Україні. Ті кошти, які канадські українці пожертвували голодуючим, врятували не одне життя та скріпили назавжди зв’язок між українською діаспорою і Україною.

Становище етнічних меншин села на Півдні України слід розглядати через призму соціалістичних перетворень, які проводила тоталітарна держава. Одним з перших її діянь було проведення національного районування, яке насправді збільшило площину розколу між українцями та іншим населенням республіки, оскільки утворення територіальних об’єднань часто не враховувало місце компактного проживання народів.

Насильницька колективізація привела до глибокої деградації сільського господарства, мала важкі соціальні, демографічні і психологічні наслідки, які дають про себе знати і понині. Вивчення архівних джерел підтверджує, що голод – це, перш за все, трагедія українських селян. Але для повної об’єктивності слід сказати, що від суцільної колективізації, хлібозаготівель, розкуркулення і масових репресій постраждали всі етноси, що населяли Україну.

Репресивна в своїй основі хлібозаготівельна кампанія 1932-1933 рр., що організована і здійснена сталінською адміністративно-командною системою, породила голодомор, за своїми наслідками тотожній геноциду. Величезні людські втрати поніс Південь України. Голодомор-геноцид 1932-1933 рр. став справжньою трагедією для всього населення України, незалежно від етнічної приналежності.

Голодомор, який розпочався в більшості районів України ще в кінці 1931 р. і продовжувався в 1932-1934 рр., старанно приховувався більшовицькою владою.

У розкритті його невідомих сторінок значний внесок зробила Міжнародна комісія з розслідування голодомору 1932-1933 рр. Незважаючи на упущення та помилки в діяльності комісії, її висновки

мають неабияке науково-практичне значення для з'ясування причин і наслідків голоду.

Кількість загиблих від голоду в Україні становить за сучасними підрахунками 7-10 млн осіб. З них не менше 10 % були представники різних етносів. Сталінська антиселянська політика не знала національних кордонів. І те, що голодне лихоліття тривало, як по Україні в цілому, так і в її національних районах, засвідчує глобальний характер катастрофи.

Таблиця 4

Кількість померлих (у тисячах) в Україні за 1933 р. за національністю [1]

Національність	у містах	у селах	всього
українці	111,8	1440,4	1552,2
росіяни	33,2	51,8	85,0
євреї	20,1	6,9	27,0
поляки	2,8	17,9	20,7
молдавани	0,1	16,0	16,1
німці	1,7	11,5	13,2
болгари	0,2	7,5	7,7
греки	0,7	1,8	2,5
інші	60,4	124,2	184,6
Всього	230,9	1678,1	1909,0

Рівень цивілізованості суспільства визначається числом збереженого людського життя, а рівень дикунства і варварства – кількістю свідомо знищених співвітчизників. Отож, можна замислитися, якого рівня розвитку досягло суспільство в 1920-30-х роках. Чи варто нам пишатися перевагами соціалізму, який переміг. Можливо, краще з'ясувати для кожного з нас трагічні уроки минулого, щоб не допустити подібного.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

ВСТУП

1. Рафальський О. Поняття “національна меншина” в етнополітичному дослідженні // Наукові записки. Збірник. – Випуск 8. – К.: ІПіЕНД, 1999. – С. 178-179.
2. Там само. – С. 179.
3. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 529.
4. Євтух В.Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспекти. – К.: Фенікс, 1997. – С. 36.
5. Биков О.М. Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2001. – С. 3.
6. Порівняльна таблиця до проекту Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про національні меншини в Україні” // Моя Родина. – 2001. – 13 декабля.

РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЧНА ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Отчет о деятельности рабоче-крестьянского правительства Украинской Социалистической Советской Республики за период с 1 октября 1922 г. по 1 октября 1923 г. – Харьков: Издание управления делами совета народных комиссаров УССР, 1924. – 105 с.
2. Стан і завдання культурного будівництва на Україні. – Харків, 1927. – 147 с.
3. Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине. К 10-й годовщине октябрьской революции. По материалам центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦИК. – Харьков: Издание ЦКНацмен при ВУЦИК, 1927. – 108 с.
4. Первое всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 8-11 января 1927 года. Стенографический отчет, резолюция, постановления и материалы. – Харьков: Издание ЦКНМ при ВУЦИК, 1927. – 228 с.
5. Второе всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств (27-30 ноября 1930). – Москва – Харьков – Минск:

- Центриздат, 1930. – 160 с.
6. Национальная политика ВКП(б) в цифрах. – М.: Издательство коммунистической академии, 1930. – 328 с.
  7. Буценко А. Радянське будівництво серед нацменшостей УСРР. – Харків: Видання ОРГІНСТРУ ВУЦВК, 1928. – 25 с.
  8. Постишев П. Національне питання в реконструктивний період – Харків: Видавництво “Пролетар”, 1930. – 46 с.
  9. Глинський А.Б. Досягнення й хиби в роботі серед національних меншостей. – Харків: Видавництво “Пролетар”, 1931. – 78 с.
  10. Глинский А.Б. Национальные меньшинства на Украине. – Харьков: Центриздат, 1931. – 78 с.
  11. Попов М.М. Національна політика радянської влади (курс лекцій, читаних на курсах секретарів укомів при ЦК ВКП(б)). – Харків: Видавництво “Пролетар”, 1931. – 32 с.
  12. Скрыпник Н. Культурное строительство в СССР. – Харьков: “Пролетар”, 1931. – 47 с.
  13. Ряпко Я.П. Народня освіта на Україні за десять років революції. – Харків: Державне видавництво України, 1927. – 125 с.
  14. Хоменко А. Населення України (1897-1927 рр.). – Харків: Державне видавництво України, 1927. – 79 с.
  15. Гіршфельд А. Міграційні процеси на Україні (в світлі перепису 1926 р.). – Харків: Держвидав “Господарство України”, 1930. – 87 с.
  16. Авдієнко М. Загальне навчання на Україні. Стан і перспективи. – Харків: Держвидав “Господарство України”, 1930. – 111 с.
  17. Бондаренко В.В., Дараган М.В. Переписи населення в СРСР. – К.: Видавництво Академії Наук УРСР, 1958. – 191 с.
  18. Наулко В.И. Национальный состав населения Украинской ССР по материалам переписей населения. – М.: Наука, 1964. – 80 с.
  19. Наулко В.І. Етнічний склад населення України. Статистико-картографічне дослідження. Академія наук Української РСР. – Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. – К.: Наукова думка, 1965. – 135 с.
  20. Мовчан О.М. Іноземна допомога голодуючим України в 1921-1923 рр. // Український історичний журнал. – 1989. – № 10. – С. 77-84.
  21. Панчук М., Польовий Л. Під пресою тоталітарного режиму. Німці в Україні в радянський період // Політика і час. – 1992. – № 9-10.
  22. Чирко Б.В. Национальные меньшинства на Украине: Актуальные проблемы развития национальных отношений, интернационального и патриотического воспитания. – К.: Общество “Знание” Украинской ССР, 1990.
  23. Бугай М.Ф. Депортації населення з України (30-50-ті роки) //

- Український історичний журнал. – 1990. – № 10, 11.
24. Кульчицький С., Максудов С. Втрати населення України від голоду 1933 р. // Український історичний журнал. – 1991. – № 2. – С. 3-9.
  25. Польовий Л.П., Чирко Б.В. Національні меншини українського села в умовах колективізації // Український історичний журнал. – 1993. – № 4-6. – С. 64-69.
  26. Гусев С.О., Цобенко М.М. З досвіду розв'язання національного питання на півдні України // Український історичний журнал. – 1991. – № 2 – С. 45-53.
  27. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К.: Либідь, 1991. – 340 с.
  28. Национальные процессы в СССР – Академия наук СССР / Ответственный редактор М.Н. Губогло. – М.: Наука, 1991. – 264 с.
  29. Німці в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.) / Збірник документів державних Архівів України – Упорядники: Яковлева Я.В., Чирко Б.В., Пишко С.П. – К.: Наукова думка, 1994.
  30. Національні меншини в Україні (1920-1930-ті рр.) Історико-картографічний атлас / Упорядники: М.І. Панчук, О.П. Ковальчук, Б.В. Чирко. – К.: “Четверта хвиля”, 1996.
  31. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття). – К.: Асоціація “Україна”, 1995. – 214 с.
  32. Кульчицький С.В. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид. – К.: Інститут історії України, 2005. – 220 с.
  33. Марочко В.І. Голод у національних районах України // Освіта. – 1993. – № 1. – С. 8-9.
  34. Мухина М. Упокорення голодом: Збірник документів. – К.: Наукова думка, 1993. – 289 с.
  35. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.: Наукова думка, 1996. – 396 с.
  36. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки ХХ ст. – К.: Тетра, 2000. – 533 с.
  37. Шитюк М., Горбуров К. Миколаївщина в голодних 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 роках. – Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2007. – 156 с.
  38. Шкварець В.П., Шитюк М.М. Політика радянської влади щодо поляків південних районів України (20-30 рр.) // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. – Київ-Краків: НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. – С. 81-84.
  39. Котляр Ю.В. Канібалізм під час голоду 1921-1923 рр.: історико-

- психологічний аналіз // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Випуск 7: Спеціальний. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 120-123.
40. Котляр Ю.В. Хлібозаготівельна політика кінця 20-х рр. ХХ ст. – переддень голодомору 1932-1933 рр. // Вісник національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – 2003. – № 493. – С. 66-73.
  41. Котляр Ю.В. Ментальність південноукраїнського селянина і голодомор 1932-1933 років // Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу. Матер. Всеукр. наук. конф. – К.: МАУП, 2003. – С. 185-190.
  42. Котляр Ю.В. Голодомор 1921-1923 годов в Поволжье и Южной Украине // Материалы научно-практической конференции “Перспективные разработки науки и техники” – Т. 11. История. – Белгород: Руснаучкнига; Днепропетровск: Наука и образование, 2004. – С. 13-16.
  43. Міронова І.С. Національні меншини України. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – 464 с.
  44. Шитюк М.М., Бахтін А.М. Південна Україна: колективізація і голод (1929-1933 роки). – Миколаїв: Аскел, 2007. – 514 с.
  45. Голод-геноцид 1932-1933 років на території Миколаївщини: погляди істориків, очевидців, архівні матеріали (до 70-річчя трагедії). – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – 204 с.
  46. Трагедія століття: голодомор 1932-1933 років на Миколаївщині. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – 472 с.
  47. Галій М. Організований голод в Україні 1932-1933. – Чикаго; Нью-Йорк, 1968.
  48. Конквест Р. Жатва печали. Советская коллективизация и террор голодом // Новый мир. – 1989. – № 10.
  49. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – К.: Либідь, 1993.
  50. Мейс Дж. Висновки та перспективи дослідження голодомору 1933 року // Сучасність. – 1993. – № 4.
  51. Мейс Дж. Український голодомор-геноцид у ХХ ст.: Критичні есе й свідчення очевидців. – Нью-Йорк; Лондон; Гарленд, 1995.
  52. Кушнеж Р. Львівська українська преса про голодомор в УСРР // УІЖ. – 2006. – № 3. – С. 199-209.
  53. Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив: У 3 тт. / За ред. О.Ю. Мищика. – К.: ВД “Киево-Могилянська академія”,

2003-2005.

54. Злочин / Упорядник Петро Кардаш. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – 560 с.

РОЗДІЛ II. ЕТНІЧНІ МЕНШИНИ ПВДНЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПЕРШОГО ГОЛОДОМОРУ ХХ СТОЛІТТЯ

2.1. Більшовицька національна політика в 1917-1921 рр.

1. Революция и национальный вопрос: Документы и материалы по истории национального вопроса в России и СССР в XX в. / Ред. С. Диманштейн. – Т. 3. – М.: Изд-во Ком. акад., 1930. – С. 282.
2. Блинов С. Внешняя политика Советской России. – М.: Наука, 1973. – С. 37.
3. Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті. – Мюнхен: Укр. Вільний університет, 1971. – С. 117.
4. Центральний державний архів вищих органів влади й управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1063. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.98.
5. Большевицские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март-ноябрь 1917). – К.: Госполитиздат УССР, 1957. – С. 8.
6. Там само. – С. 17.
7. Супруненко Н.И. Образование УСРР // Вопросы истории. – 1954. – № 2. – С. 30.
8. Народна воля. – 1917. – 28 листопада.
9. Там само.
10. Там само.
11. ЦДАВО України. – Ф.1133. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.67-68.
12. Областной съезд РСДРП(б). Протоколы // Летопись революции. – 1926. – № 5. – С. 75-80.
13. Ленін В. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради // Повне збір. тв. – Т. 35. – С. 137.
14. Скрипник М. Історія пролетарської революції на Україні. – Харків: Червоний шлях, 1923. – С. 166.
15. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. – Т. 1. Доба Центральної Ради. – Нью-Йорк, 1954. – С. 216.
16. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції.

- 1917-1920 рр. В 2-х т. – Т. 1. – Відень: Укр. соціологічний ін-т, 1921. – С. 70.
17. Нова Рада. – 1917. – 8 грудня.
  18. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – С. 116.
  19. Попов М. Нарис історії Комуністичної партії (більшовиків) України. – К.: Держвидав УРСР, 1934. – С. 130.
  20. Нова Рада. – 1917. – 6 грудня.
  21. Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине: февраль 1917 г. – апрель 1918 г. Сб. док. и матер.: В 3 т. – К.: Госполитиздат, 1957. – Т. 3. Борьба за распространение и упрочение Советской власти на Украине. – С. 584-587.
  22. Майстренко І. Історія Комуністичної партії України. – Нью-Йорк., 1979. – С. 40.
  23. Субтельний О. Україна: історія. – К.: Либідь, 1991. – С. 317.
  24. Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1932. – Т. 24. – С. 74.
  25. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3. – Арк.8.
  26. ЦДАВО України. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.24. – Арк.87.
  27. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3. – Арк.8.

2.2. Голодомор 1921-1923 рр. у степовій Україні

1. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО) – Ф.Р.185. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.1.
2. ДАМО – Ф.Р.185. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.4.
3. ДАМО – Ф.Р.185. – Оп.1. – Спр.61. – Арк.23; ДАМО – Ф.Р.680. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.69.
4. Голод 1921-1923 років в Україні: Зб. документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 218.
5. Петров В.А. Продналоговая компания на Николаевщине (март 1921 – июль 1923 гг.) // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. – Миколаїв: Атол, 2000. – С. 120-121.
6. Голод 1921-1923 років в Україні. – С. 26.
7. Там само. – С. 30.
8. ДАМО – Ф.Р.1780. – Оп.1. – Спр.18. – Арк.14.
9. ДАМО. – Ф.П.3. – Оп.1 – Спр.251. – Арк.278.
10. ДАМО. – Ф.Р.265. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.12.
11. ЦДАВО України. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.316. – Арк.54.
12. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.17. – Арк.7.

13. Мовчан О.Н. Трудящиеся УССР в борьбе с продовольственным кризисом при переходе к нэпу. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 7-8.
14. ДАМО. – Ф.Р.265. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.10.
15. ДАМО. – Ф.Р.265. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.59.
16. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф.П.3. – Оп.1. – Спр.389. – Арк.6.
17. ДАОО. – Ф.П.3. – Оп.1. – Спр.304. – Арк.196-197.
18. ДАМО. – Ф.Р.158. – Оп.1. – Спр.221. – Арк.185.
19. Тригуб П.М. Південноукраїнське село в період переходу від політики воєнного комунізму до нової економічної політики (1921 – перша половина 1923 рр.) // Наукові праці. – Т. II. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 1999. – С. 47.
20. Шитюк М.М. Миколаївщина в голодних 1921-1923 роках // Матеріали III-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції “Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження.” – Миколаїв, 1997. – Т. II. – С. 78.
21. Чунихин В. Пять фунтов человечины. Кошмар голода и разрухи 20-х годов // Николаевские новости. – 1998. – 14 октября.
22. Шайкин И.М., Сидоренко А.Е. Лечебница в степи. (История Березнегатовской больницы). – К. – Березнегувате, 1997. – С. 13.
23. ДАМО. – Ф.Р.1567. – Оп.1. – Спр.11. – Арк.1.
24. ДАМО. – Ф.Р.185. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.26.
25. ДАМО. – Ф.Р.185. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.271.
26. ДАМО. – Ф.Р.185. – Оп.1. – Спр.31. – Арк.13-15.
27. Там само. – Арк.23.
28. Там само. – Арк.29.
29. ДАМО. – Ф.Р.185. – Оп.1. – Спр.78. – Арк.4-7.
30. Красный Николаев. – 1922. – 15 и 24 января.
31. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.29. – Арк.14.
32. Там само. – Арк.16.
33. Там само. – Арк.50.
34. Шитюк М.М. Голодомори XX століття. – К.: Геліон, 1997. – С. 19-20.
35. ДАМО. – Ф.Р.185. – Оп.1. – Спр.23. – Арк.90.

2.3. Міжнародні організації в боротьбі з голодом

1. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К.: Основи, 1996. – С. 201.
2. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні, 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: Злочини проти народу. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – С. 71-72.

3. Там само. – С. 73-74.
4. ДАОО. – Ф.Р.702. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.69.
5. Там само. – Арк.62-63.
6. Там само. – Арк.28, 34, 49.
7. ЦДАВО України. – Ф.261. – Оп.1. – Спр.121. – Арк.18.
8. Сербин Р. Протест робітників проти вивозу збіжжя за кордон під час першого голоду в Україні, 1921-1923 рр. // Український історик. – 1989. – № 4. – С. 1-4.
9. Там само.
10. Українське село у 20-90-х роках ХХ ст. (короткий історично-економічний нарис). – К.: Освіта, 1988. – С. 105.
11. Там само. – С. 98.
12. Хорошун Б. Від голоду до голоду: Комуно-радянська продовольча політика в Україні в 20-30-х рр. – К.: Наук. думка, 1998. – С. 9.
13. Сербин Р. Протест робітників проти вивозу збіжжя за кордон під час першого голоду в Україні, 1921-1923 рр. – С. 1-4.
14. Мицель М. Участие Американского еврейского распределительного комитета в борьбе с голодом на Украине в 1922-1923 гг. // Єврейська історія та культура кінця ХІХ – початку ХХ ст. Зб. наук. праць. – К., 2003. – С. 112-121.
15. Кульчицький С.В., Мовчан О.М. Невідомі сторінки голоду 1921-1923 рр. в Україні // Історичні зошити. – К.: Інститут історії України НАН, 1993. – С. 44.
16. Там само.
17. Німці в Україні. 20-30-ті рр. ХХ ст. Збірник документів державних архівів України // Під ред. Л.В. Яковлева, Б.В. Чирко та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – 378 с.
18. Мовчан О.М. Голод 1921-1922 рр. на Україні // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Вип.1. – К.: Інститут історії України НАН, 1991. – С. 18-29.
19. ДАОО. – Ф.Р.702. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.61.
20. Там само. – Арк.23.
21. ЦДАВО України. – Ф.261. – Оп.1. – Спр.121. – Арк.18.
22. Мицель М. Участие Американского еврейского распределительного комитета в борьбе с голодом на Украине в 1922-1923 гг. – С. 112-121.
23. Хорошун Б. Від голоду до голоду: Комуно-радянська продовольча політика в Україні в 20-30-х рр. – С. 300.
24. Німці в Україні. 20-30-ті рр. ХХ ст. – С. 312.
25. Герман А., Осташева Н. Голод // Немцы России: Энциклопедия. – Т. 1. – М.: Наука, 1999. – С. 596-617.

26. ДАМО. – Ф.Р.185. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.26.

РОЗДІЛ III. НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ ЗА ГОЛОДОМОРОУ-ГЕНОЦИДУ 1932-1933 РР.

3.1. Становище етнічних меншин Півдня України між двома голодоморами (1923-1932 рр.)

1. За станом на 1 січня 1924 р. Одеська губернія адміністративно співпадала з територіальними межами Півдня України.
2. Національні меншості на Україні (реєстр селищ). – Харків: Держвидав України, 1925. – 65 с.
3. Всесоюзний перепис населення 1926 р. – Т. XIII. – М.: ЦСУ СССР, 1929. – 464 с.
4. Складено та підраховано за: Всесоюзний перепис населення 1926 р. – Т. XIII. – М.: ЦСУ СССР, 1929. – С. 12-13, 22-23, 26-27, 30-31, 35-36.
5. Складено та підраховано за: Черлюнчакевич Н. Национальный состав Советской Украины (Приложение IV). – Харьков: ДВУ, 1925. – С. 31.
6. Данильченко О.П. Етнічні групи півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. XX ст. (Історичні зошити). – К.: Інститут історії України НАН, 1993. – 58 с.
7. Там само.
8. Бudyкo Є. Українські німці? // Україна. – 1993. – № 21. – С. 10-13.
9. Кравчук Л. Німці мають право повернутися на південь України // Зоря. – 1992. – 22 лютого.
10. Холодилькин А.В. В дружбе и добрососедстве // Южная правда. – 1998. – 5 декабря.
11. Данильченко О.П. Етнічні групи півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. XX ст. – С. 1-58.
12. Черкаський А.В. До питання про етносоціальний склад населення півдня України у 20-ті роки XX ст. // Український історичний журнал – 1993. – № 11-12. – С. 87-91.
13. Наулко В. Хто і відколи живе в Україні. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с.
14. Там само.
15. Тригуб П.М. Польське населення Миколаївської округи у 20-х рр. XX ст. // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Вип. 5. – Херсон: Айлант, 2001. – С. 143-147.

16. Черкаський А.В. До питання про етносоціальний склад населення півдня України у 20-ті роки ХХ ст. – С. 87-91.
17. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф.Р.2. – Оп.1. – Спр.1431. – Арк.48.
18. ДАМО. – Ф.Р.161. – Оп.1. – Спр.1157. – Арк.314.
19. Черллончакевич Н.А. Национальный состав Советской Украины. – Бахмут – Харьков: Держвидав України, 1925. – 110 с.
20. Якубова Л. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР (20-ті – перша половина 30-х рр. ХХ ст.). – К.: Інститут історії України НАН, 2006. – С. 152-153.
21. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник / Ред. кол.: І. Курас та ін. – К.: Головна редакція УРЕ, 1987. – С. 366.
22. Гусев В.І. Бунд, комфарбанд, євсекції КП(б)У: місце в політичному житті України (1917-1921 рр.). – К.: Асоціація “Україна”, 1996. – С. 113.
23. Котляр Ю.В. Селянство Півдня України: доба нової економічної політики. – Одеса: ТОВ Від, 2004. – С. 226.
24. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.2. – Спр.621. – Арк.1-2.
25. Бюллетень Народного Комиссариата Внутренних Дел. – Харьков, Госиздат Украины, 1923. – № 21. – С. 57.
26. Чирко Б. Національні меншини в Україні (20-30-ті роки ХХ ст.) – К.: Наукова думка, 1995. – С. 30.
27. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.223. – Арк.15-16.
28. ДАОО. – Ф.П.3. – Оп.1. – Спр.351.- Арк.24.
29. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.324-325.
30. Євтух В., Чирко Б. Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки). – К.: Либідь, 1994. – С. 17.
31. Євтух В. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний аспект. – К.: Либідь, 1997. – С. 13.
32. Коламейченко И.И. На путях социалистической реконструкции. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 278.
33. Журба М. Радянські громадські організації національних меншин УСРР в умовах непу. // Київська старовина. – 2000. – № 5. – С. 142.
34. ДАОО. – Ф.П.3. – Оп.1. – Спр.144. – Арк.2-10.
35. ДАОО. – Ф.П.3. – Оп.1. – Спр.1606. – Арк.1-2.
36. Гусева С.О., Цобенко М.М. З досвіду розв’язання національного питання на півдні України. – С. 46.
37. Ленинский план построения социализма и его осуществление на Украине. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 335.
38. Чирко Б.В. Работа парторганизаций з національними меншостями

- на Україні, 1923-1930 рр. // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 75.
39. Майборода О. Етнонаціональна політика і перспективи етнонаціонального розвитку в Україні // Сучасність. – 1995. – № 12. – С. 77.
  40. Чехович В. Національні меншини в Україні: політико-правовий досвід 20-30-х років ХХ ст. // Українське державотворення: Невитребуваний потенціал: Словник-довідник. – К.: Либідь, 1997. – С. 312-313.
  41. ДАХО. – Ф.Р.2. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.147-150.
  42. Гусева С.О., Цобенко М.М. З досвіду розв'язання національного питання на півдні України (1920-1930 рр.) // Український історичний журнал – 1991. – № 2. – С. 45-54.
  43. Чирко Б.В. Національні меншини на Україні в 20-30-х роках // Український історичний журнал. – 1990. – № 1. – С. 51-64.
  44. Миколаївський обласний державний архів. Путівник. – К.: Наукова думка, 1966. – 295 с.
  45. ДАМО. – Ф.Р.161. – Оп.1. – Спр.1035. – Арк.6.
  46. Козирева М.Е. Адміністративно-територіальне перетворення та соціально-економічний розвиток німецьких районів Півдня України у 20-30-х рр. ХХ ст. // Наукові праці: Збірник. – Миколаїв: МФ НаУКМА, 2000. – Т. 5: Історичні науки. – С. 83-88.
  47. ДАМО. – Ф.Р.161. – Оп.1. – Спр.1165. – Арк.62.
  48. Херсонський обласний державний архів: Путівник. – К.: Наукова думка, 1971. – 414 с.
  49. Складено та підраховано за: Національні меншини в Україні, 1920-1930-ті роки: Іст – картогр. атлас / Упоряд.: М.І. Панчук та ін. – К.: Четверта хвиля: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1995. – С. 17-35, 42-47, 54-61, 67-78, 85-88, 99-101; ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.541. – Арк.117, 124; Спр.472. – Арк.19-20, 33, 41.
  50. Козирева М.Е., Ліньов А.А. Особливості функціонування Карл-Лібкнехтівського району як німецької національної адміністративно-територіальної одиниці // Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності: проблеми національного, політичного, соціального, економічного, технічного, правового, релігійного та культурного розвитку: Зб. наук. праць: У 3-х ч. – Миколаїв, Одеса: Тетра, 1999. – Ч. 2. – С. 307-311.
  51. Кудряченко А.І. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення. – К.: Наук. думка, 1995. – 74 с.
  52. ЦДАВО України. – Ф.Р.413. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.38.

53. ДАМО. – Ф.Р.2201. – Оп.1. – Спр.31. – Арк.2.
54. Тригуб П.М. Ландауський (Карл-Лібкнехтівський) німецький національний район на Миколаївщині // VII Всеукраїнська наукова конференція “Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність” (Матеріали пленарного та секційних засідань). – Ч. I. – Київ: Рідний край, 1995. – С. 254-255.
55. ДАМО. – Ф.П.12. – Оп.18. – Спр.3. – Арк.13.
56. ЦДАВО України. – Ф.Р.413. – Оп.1. – Спр.91. – Арк.45-48.
57. ДАХО. – Ф.Р.2. – Оп.1. – Спр.867. – Арк.110.
58. Козирева М.Е., Ліньов А.А. Особливості функціонування Карл-Лібкнехтівського району як німецької національної адміністративно-територіальної одиниці. – С. 307-311.
59. Миколаївський обласний державний архів. Путівник. – 295 с.
60. Данильченко О.П. Етнічні групи півдня України: економічне та соціально-політичне становище на початку 20-х рр. XX ст. – С. 1-58.
61. ДАМО. – Ф.Р.161. – Оп.1. – Спр.1161. – Арк.86.
62. Херсонський обласний державний архів: Путівник. – С. 41.
63. ДАХО. – Ф.Р.2. – Оп.1. – Спр.1398. – Арк.54-55.
64. Національні меншини в Україні, 1920-1930-ті роки: Історико-картографічний атлас / Упоряд.: М.І. Панчук та ін. – К.: Четверта хвиля: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1995. – 104 с.
65. ЦДАВО України. – Ф.Р.413. – Оп.1. – Спр.472. – Арк.20.
66. Козирева М.Е. З історії німецьких національно-адміністративних утворень на Півдні України. Карл-Лібкнехтівський (Ландауський) національний район // Краяни. – Миколаїв, 1993. – Вип. 2. – С. 15-19.
67. Гонтар О.В. Деякі питання міжнаціональних відносин на Україні в 20-ті роки. – С. 129.
68. Антонюк О.В. Етнополітика в Україні: історія та сучасний стан // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 15.
69. Журба М. Радянські громадські організації національних меншин УСРР в умовах непу. – С. 141.
70. Німці в Україні: 20-30-ті рр. XX ст. Збірник документів державних архівів України. – К.: Либідь, 1994. – С. 189.
71. Бернштейн О. До питання про соціально-професійний склад євреїв України у 20-30-ті рр. XX ст. // Запорожские еврейские чтения. – Вып. 3. – Запорожье, 1999. – С. 67.
72. Журба М. Радянські громадські організації національних меншин УСРР в умовах непу. – С. 137.

3.2. Колективізація та голодомор 1932-1933 рр. серед німецького населення Півдня України

1. Марочко В.І. Про діяльність міжнародної комісії для розслідування голоду в Україні 1932-1933 рр. // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – С. 45-51.
2. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки ХХ ст. – К.: Тетра, 2000. – С. 304-305.
3. Панчук М., Ковальчук О., Чирко Б. Національна німецька меншина в Україні у 1920-30-х рр. // Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення. Монографія. – К. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – Серія “Україна: історія і сучасність”. – Випуск 1. – С. 322-323.
4. Івницький М. Хлебозаготовки 1932-1933 годов и голод 1933 года // Голод-геноцид 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. 28 листопада 1998 року. – Київ – Нью-Йорк, 2000. – С. 85.
5. Второе Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 27-30 ноября 1930 г.: Стенографический отчет и постановление. – Москва – Харьков – Минск, 1931. – С. 52.
6. Там само. – С. 53.
7. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.551. – Арк.26-27.
8. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.552. – Арк.23.
9. Осташева Н.В. На переломе эпох... Менонитское общество Украины в 1914-1931 гг. – М.: Готика, 1998. – С. 116.
10. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.8. – Спр.311. – Арк.305-306.
11. Якубова Л.Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР 20-ті – початок 30-х років ХХ ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 309.
12. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.581. – Арк.11-13.
13. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.554. – Арк.88.
14. ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.553. – Арк.15-19.
15. Якубова Л. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР 20-ті – початок 30-х років ХХ ст. – С. 274.
16. Мазур В.М. Кооперативний рух у національних районах Української СРР (1921-1929 рр): Дис. ... канд. істор. наук. – Х., 2000. – С. 114.
17. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.4. – Спр.10. – Арк.63.
18. ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.7. – Спр.139. – Арк.73.

19. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – К. – Тернопіль, 1999. – С. 42.
20. Там само. – С. 49.
21. Там само. – С. 51.
22. Там само. – С. 52.
23. Там само. – С. 53.
24. Васильчук В. Німці України: суспільний та національний аспекти ХХ – початок ХХІ ст.: Дис. ... докт. істор. наук. – К., 2006. – С. 135-148.
25. Ивницкий М. Хлебозаготовки 1932-1933 годов и голод 1933 года. – С. 85.
26. Осташева Н. Голод // Материали к энциклопедии. “Немцы России”. – Выпуск 7. Немцы Украины. Пилотный сборник. – С. 64.
27. Оришак О.О. Німці на Півдні України в роки голодомору 1932-1933 рр. // Гуманітарно-економічні дослідження. – Т. III. – Миколаїв-Одеса: ТОВ ВіД, 2006. – С. 173.
28. Марочко В.І. Хунгер – значить голод // Віче. – 1993. – № 8. – С. 136-147.
29. Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920-ті – 1990-ті роки). – К.: Інтел, 1994. – С. 52.
30. Німці в Україні. 20-30-ті роки ХХ ст.: Зб. документів і матеріалів. – С. 171.
31. Оришак О.О. Німці на Півдні України в роки голодомору 1932-1933 рр. // Гуманітарно-економічні дослідження. – С. 173.
32. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.16. – Спр.9. – Арк.189.
33. Польовий Л.П., Чирко Б. Національні меншини українського села в умовах колективізації // Український історичний журнал. – 1993. – № 3. – С. 68.
34. Німці в Україні. 20-30-ті роки ХХ ст. – С. 177.
35. Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920-ті – 1990-ті роки). – С. 54-55.
36. Коць М. Маловідомі факти про Допомоговий комітет голодуючим // Міжнародна науково-теоретична конференція. – Київ, 28 листопада 1998. – Київ; Нью-Йорк: Вид-во “М.П. Коць”, 2000. – С. 21-22.
37. Німці в Україні. 20-30-ті роки ХХ ст. – С. 67-68.
38. Там само.
39. Шитюк М.М. Німецька громада півдня України в період масових репресій 20-40-х рр. ХХ ст. // Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення. – С. 358.
40. Панчук М., Польовий Л. Під пресом тоталітарного режиму: Німці України в радянський період // Політика і час. – 1992. – № 9-10. – С. 64.

41. Сергійчук В.І. Німці в Україні. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1994. – С. 49-51.
42. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.1393. – Арк.1 – Арк.11.
43. Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920-ті – 1990-ті роки). – С. 56.
44. Німці в Україні. 20-30-ті роки ХХ ст. – С. 180.
45. Миколаївщина: колективізація сільського господарства і голод (1929-1933 рр.). Документи і матеріали. – Миколаїв, 2000. – С. 248.
46. Коць М. Маловідомі факти про Допомоговий комітет голодуючим. – С. 23.
47. Земсков В.Н. Спецпереселенцы (по документам НКВД – МВД СССР) // Социологические исследования. – 1990. – № 11. – С. 3.
48. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – С. 56.
49. Там само. – С. 58.
50. Там само.
51. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.2130. – Арк.36.
52. Марочко В.І. Голод у національних районах України. Спецвипуск: Підручник. – К., 1993. – С. 9.
53. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – С. 60.
54. Там само. – С. 60.
55. Там само. – С. 60-61.
56. Кульчицький С.В. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид. К.: Інститут історії України НАН, 2005. – С. 145.

3.3. Трагедія єврейського етносу під час голодомору-геноциду

1. Гриневич Е. Голодомор 1932-1933 гг. и еврейское население Николаевщины // Доля еврейских громад Центральної та Східної Європи в першій половині ХХ століття. – К.: Інститут юдаїки, 2004. – С. 55.
2. Миколаївщина: колективізація сільського господарства і голод (1929-1933 рр.) // Документи і матеріали. – Миколаїв, 2000. – С. 57.
3. Спогади Р.А. Бецера // Матеріали Березнегуватського народного районного історико-краєзнавчого музею. – Інв. № 851. – Арк.1-2.
4. Спогади М.І. Зевлевера // Матеріали Березнегуватського народного районного історико-краєзнавчого музею. – Інв. № 706. – Арк.1-2.

5. Кальман М.А. Воспоминание старожила Нагартавы // Рукопись. Семейный архив, 1986. – Арк.36.
6. ДАМО. – Ф.Р.1054. – Оп.1. – Спр.46. – Арк.119.
7. Котляр Ю.В., Міронова І.С. Нагартав і Романівка: з історії єврейських колоній Березнегуватщини. Монографія. – Миколаїв-Березнегувате: ТОВ Від, 2006. – С. 30-31.
8. Колективізація і голод на Україні 1929-1933 рр. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 312-313.
9. Дер Штерн. – 1932. – 8 лютого.
10. Еврейское население на Николаевщине. Документы и материалы. – Николаев, 1996. – 192 с.
11. Хонігсман Я.С. Колективізація, голодомор і занепад єврейського землеробства в Україні // Український історичний журнал. – 1994. – № 2-3. – С. 66-75.
12. Мухина М. Упокорення голодом: Збірник документів. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 235.
13. ДАМО. – Ф.Р-6563. – Оп.2. – Арк.112-118.
14. Там само.
15. Ташлай Л. Євреї та колективізація // Ткума. – 2005. – № 6. – С. 3-4.
16. Трагедія століття: голодомор 1932-1933 рр. на Миколаївщині // Під ред. В.Р. Акопян, В.М. Вашкевич, Н.В. Вашкевич. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – С. 23.
17. Гриневич Е. Голодомор 1932-1933 гг. и еврейское население Николаевщины. – С. 59-60.
18. 33-й: голод: Народна книга – Меморіал // Під ред. Л.Б. Коваленко, В.А. Маняк. – К.: Рад. письменник, 1991. – С. 303.
19. Данильченко О.П. Сталінські репресії проти єврейського населення Півдня України // Зб. наук. праць: Єврейське населення Півдня України: дослідження і документи. – Вип. I. – Запоріжжя, 1994. – С. 80-85.
20. Марочко В.І. Голод у національних районах України // Освіта. – 1993. – № 1. – С. 8-9.
21. Марочко В.І. Про діяльність міжнародної комісії для розслідування голоду в Україні 1932-1933 рр. // Український історичний журнал. – 1993. – № 10. – С. 45-51.
22. ДАМО. – Ф.Р-5859. – Оп.2. – Т.1. – Арк.50.
23. Гриневич Е. Голодомор 1932-1933 гг. и еврейское население Николаевщины. – С. 60.
24. Международная Комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов. Итоговый отчет 1990 год. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 70.

25. Коць М. Маловідомі факти про Допомоговий комітет голодувачим // Міжнародна науково-теоретична конференція. – Київ, 28 листопада 1998. – Київ; Нью-Йорк: Вид-во “М.П. Коць”, 2000. – С. 105.

3.4. Голод серед етнічних меншин Південної України

1. Чирко Б.В. Національні меншини на Україні в 20-30-х рр. // Український історичний журнал. – 1990. – № 1. – С. 52.
2. ДАОО. – Ф.99. – Оп.2. – Спр.62. – Арк.30; Ф.599. – Оп.1. – Спр.173. – Арк.11.
3. Соболь П.І. Національно-культурне життя поляків Миколаївщини в 20-ті роки ХХ століття // Південний архів. – Випуск 5. – Херсон, 2001. – С. 155.
4. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-ті – 50-ті роки ХХ століття. – К.: Тетра, 2000. – С. 320.
5. Тригуб П.М. Польське населення Миколаївської округи в 20-х рр. ХХ ст. // Південний архів. – Випуск 5. – Херсон, 2001. – С. 143.
6. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-ті – 50-ті роки ХХ століття. – С. 321-322.
7. Трагедія століття: голодомор 1932-1933 рр. на Миколаївщині // Під ред. В.Р. Акоюн, В.М. Вашкевич, Н.В. Вашкевич. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – С. 205.
8. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-ті – 50-ті роки ХХ століття. – С. 343.
9. Трагедія століття: голодомор 1932-1933 рр. на Миколаївщині. – С. 123.
10. Бахтін А.М. Колективізація сільського господарства і голод на території Півдня України (1929-1933). Дис. ... канд. іст. наук. – Миколаїв, 2000. – С. 132.
11. Вся Николаевщина. 1929 год. – Николаев, 1929. – С. 216.
12. ДАМО. – Ф.Р.162. – Оп.1. – Спр.613. – Арк.8-14.
13. Макарчук С., Рихальський М. Колективізація сільського господарства на Миколаївщині та її наслідки // Масові репресії на Миколаївщині 1920-1950-ті роки. – Київ; Миколаїв, 2004. – С. 81.
14. ДАМО. – Ф.Р.162. – Оп.1. – Спр.613. – Арк.73.
15. Трагедія століття: голодомор 1932-1933 років на Миколаївщині. – С. 321.
16. ДАМО. – Ф.Р.5859. – Оп.2. – Спр.4336. – Арк.17.
17. Трагедія століття: голодомор 1932-1933 років на Миколаївщині. – С. 38.
18. Там само. – С. 336.

РОЗДІЛ IV. МІЖНАРОДНА РЕАКЦІЯ НА ГОЛОДОМОР 1932-1933 РР.

4.1. Позиція західної преси під час голодоморів в Україні

1. Діброва С.С. Сталінська колективізація: погляд крізь час // Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.: Освіта, 1990. – С. 25.
2. Там само. – С. 30.
3. Кульчицький С.В. Демографічні наслідки голоду 1933 р. на Україні. – К.: Освіта, 1989. – С. 106.
4. Панчук М.І. Злочин Сталіна та його оточення // Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – С. 40.
5. Шаталіна Є.П. Голод на Україні (1931-1932) // Укр. іст. журн. – 1989. – № 7. – С. 99-101.
6. Панчук М.І. Злочин Сталіна та його оточення. – С. 57.
7. Перковський А.Л., Пирожков С.І. Демографічні втрати Української РСР у 30-ті роки. // Український історичний журнал. – 1989. – № 8. – С. 36.
8. Колективізація і голод на Україні 1928-1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С. 14.
9. Там само. – С. 15.
10. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – К.: Либідь, 1993. – С. 123.
11. Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929 рр.). – Харків: Основа, 1991. – С. 235-236.
12. Перковський А.Л., Пирожков С.І. Демографічні втрати Української РСР у 30-ті роки. // Український історичний журнал. – 1989. – № 8. – С. 36-43.
13. Панчук М.І. Злочин Сталіна та його оточення. – С. 62.
14. Там само. – С. 64.
15. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. – С. 374.
16. Марунчак М.Г. Упокорення голодом: Збірник документів. – К.: Либідь, 1993. – С. 235.
17. Кудряченко А. Голодомори в Україні за баченнями тогочасних німецьких дипломатів // День. – 2006. – 25 листопада.

4.2. Діяльність міжнародної комісії з розслідування голодомору 1932-1933 рр.

1. Международная Комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов. Итоговый отчет 1990 год. – К.: Наук. думка, 1992. – С. 18.
2. Там само. – С. 43.
3. Там само. – С. 38.
4. Там само. – С. 59.
5. Там само. – С. 70.
6. О голоде: Сборник статей // Под ред. А.В. Паладина. – Х.: Фолио, 1992. – С. 263.
7. Друга світова війна. – Т. 1. – Нью-Йорк: Тайм Інкорпорейтед, 1959. – С. 271-272.
8. Розслідування Українського Голоду 1932-33 рр. // Звіт до Конгресу Комісії Голодомору в Україні. Прийнято Комісією 19 квітня 1988 р. Подано до Конгресу 22 квітня 1988 р. – Вашингтон: Юнайтед Стейтс Гавернмент Принтинг Офіс Вашингтон, 1988. – С. 1-5.
9. Мейс Дж. Штучно створений голод 1933 р. у Радянській Україні // Голодомор в Україні: 1932-33 рр. – Торонто, 1986. – С. 11.
10. Там само. – С. 52.
11. Меррідейл К. Перепис населення 1937 р. та обмеження Сталінського правила // Historical Journal. – 1996. – Т. 39. – № 1. – С. 225.
12. Шаповал Ю. Важливість віднайдених архівних документів для розуміння причин та наслідків голодомору-геноциду 1932-1933 рр. в Україні // Голодомор в Україні 1932-1933 рр.: Геноцид у інший спосіб. – Нью-Йорк: Наукове Товариство ім. Шевченка; 2007. – С. 80.

ВИСНОВКИ

1. Голодомор в Україні 1932-1933 // www.history.org.ua/kul/6.pdf.

ДОДАТКИ

ЗАКОНИ ТА УКАЗИ

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про Голодомор 1932-1933 років в Україні

Верховна Рада України **постановляє**:

вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідків;

шануючи всіх громадян, які пережили цю страшну трагедію в історії Українського народу;

усвідомлюючи моральний обов'язок перед минулими та наступними поколіннями українців і визнаючи необхідність відновлення історичної справедливості, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства;

відзначаючи, що трагедія Голодомору 1932-1933 років в Україні офіційно заперечувалася владою СРСР протягом багатьох десятиріч;

засуджуючи злочинні дії тоталітарного режиму СРСР, спрямовані на організацію Голодомору, наслідком яких стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу, його вікових традицій, духовної культури і етнічної самобутності;

співчуючи іншим народам колишнього СРСР, які зазнали жертв внаслідок Голодомору;

високо цінуючи солідарність та підтримку міжнародної спільноти у засудженні Голодомору 1932-1933 років в Україні, що відображено в актах парламентів Австралії, Аргентинської Республіки, Республіки Грузія, Естонської Республіки, Італійської Республіки, Канади, Литовської Республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської Республіки, а також у розповсюдженій як офіційний документ 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН Спільній заяві з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932-1933 років в Україні, яку підписали Аргентинська Республіка, Азербайджанська Республіка, Народна Республіка Бангладеш, Республіка Білорусь, Республіка Бенін, Республіка Боснія і Герцеговина, Республіка Гватемала, Республіка Грузія, Арабська Республіка Єгипет, Ісламська Республіка Іран, Республіка Казахстан, Канада, Держава Катар, Киргизька Республіка, Держава Кувейт, Республіка Македонія, Монголія, Республіка Науру, Королівство Непал, Об'єднані Арабські

Емірати, Ісламська Республіка Пакистан, Республіка Перу, Південно-Африканська Республіка, Республіка Корея, Республіка Молдова, Російська Федерація, Королівство Саудівська Аравія, Сирійська Арабська Республіка, Сполучені Штати Америки, Республіка Судан, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Демократична Республіка Тимор-Лешті, Республіка Узбекистан, Україна та Ямайка, а також підтримали Австралія, Держава Ізраїль, Республіка Сербія і Чорногорія та 25 держав-членів Європейського Союзу;

виходячи з Рекомендацій парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, схвалених Постановою Верховної Ради України від 6 березня 2003 року № 607-IV, та Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, схваленого Постановою Верховної Ради України від 15 травня 2003 року № 789-V, в якому Голодомор визнається актом геноциду Українського народу як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму, спрямованих на масове знищення частини українського та інших народів колишнього СРСР;

визнаючи Голодомор 1932-1933 років в Україні відповідно до Конвенції від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього як цілеспрямований акт масового знищення людей, приймає цей Закон.

Стаття 1. Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом Українського народу.

Стаття 2. Публічне заперечення Голодомору 1932-1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним.

Стаття 3. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані:

брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про Голодомор 1932-1933 років в Україні серед громадян України та світової громадськості, забезпечувати вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України;

вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932-1933 років в Україні, в тому числі спорудження у населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору;

забезпечувати в установленому порядку доступ наукових та громадських установ і організацій, вчених, окремих громадян, які досліджують проблеми Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідки, до архівних та інших матеріалів з питань, що стосуються Голодомору.

Стаття 4. Держава забезпечує умови для проведення досліджень та здійснення заходів з увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні на основі відповідної загальнодержавної програми, кошти на виконання якої щорічно передбачаються в Державному бюджеті України.

Стаття 5. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України:

1) визначити статус і функції Українського інституту національної пам'яті та забезпечити його утримання за рахунок коштів державного бюджету як спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

2) у тримісячний термін з дня набрання чинності цим Законом:

- подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів України у відповідність із цим Законом;
- привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
- забезпечити перегляд і скасування органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають цьому Закону;

3) вирішити в установленому порядку за участю Київської міської державної адміністрації питання щодо спорудження у м. Києві до 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років в Україні Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні.

Президент України Віктор Ющенко

28 листопада 2006 року

№ 376-V

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні

З метою забезпечення належного вшанування пам'яті жертв геноциду Українського народу та на підтримку ініціатив Координаційної ради з підготовки заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні

постановляю:

1. Кабінету Міністрів України розробити у місячний строк із залученням Координаційної ради з підготовки заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні та затвердити План заходів на 2007-2008 роки у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні, передбачивши в ньому, зокрема:

- заходи з роз'яснення положень Закону України "Про Голодомор 1932-1933 років в Україні";
- забезпечення складання списків жертв Голодомору в Україні, формування Національної книги пам'яті та відповідних регіональних книг пам'яті, а також складання єдиного списку постраждалих від Голодомору;
- встановлення в населених пунктах України, жителі яких постраждали від Голодомору, відповідних пам'ятників та пам'ятних знаків;
- здійснення дальших заходів щодо спорудження у місті Києві пам'ятника визначному досліднику Голодомору 1932-1933 років в Україні Джеймсу Мейсу;
- здійснення додаткових заходів щодо визнання міжнародною спільнотою, зокрема Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй та Європейським Парламентом, Голодомору 1932-1933 років в Україні геноцидом Українського народу;
- заходи зі сприяння українській громадськості за кордоном в організації та проведенні до 1 жовтня 2007 року в установленому порядку міжнародного конкурсу на кращий проект пам'ятника жертвам Голодомору 1932-1933 років у місті Вашингтоні (Сполучені Штати Америки);
- вивчення питання щодо можливості встановлення в інших іноземних державах відповідних пам'ятників та пам'ятних знаків жертвам Голодомору 1932-1933 років в Україні;
- забезпечення співробітництва з Міжнародним координаційним комітетом Світового конгресу українців для планування відзначення 75-х роковин Голодомору в Україні;

- проведення у 2008 році в місті Києві Міжнародного форуму, присвяченого 75-м роковинам геноциду Українського народу;
- заснування грантів науковцям для дослідження Голодомору 1932-1933 років в Україні;
- забезпечення формування єдиного реєстру документів, матеріалів, пов'язаних із Голодомором 1932-1933 років в Україні, у тому числі здійснення заходів щодо повернення в установленому порядку в Україну відповідних документів з інших держав;
- проведення в населених пунктах України тематичних виступів творчих колективів, діячів культури та мистецтва;
- організацію та проведення закордонних турів творчих колективів з метою поширення правдивої інформації про трагедію Голодомору 1932-1933 років в Україні, організацію тематичних виставок у парламентах, урядових установах іноземних держав;
- організацію в населених пунктах України постійно діючих експозицій, виставок архівних документів, фотоматеріалів, творів мистецтва та літератури, які відображають події, пов'язані з геноцидом Українського народу, формування та оновлення відповідних музейних зібрань, зокрема в краєзнавчих музеях;
- створення художнього та документального фільмів про події часів Голодомору 1932-1933 років в Україні;
- проведення конкурсів на створення кращого твору літератури, твору образотворчого мистецтва, музичного твору на вшанування пам'яті жертв геноциду Українського народу;
- видання, перевидання та розповсюдження наукових, науково-популярних, художньо-публіцистичних праць, збірок документів та матеріалів про Голодомор 1932-1933 років в Україні, а також здійснення заходів щодо перекладу та видання іноземними мовами окремих тематичних видань для розповсюдження їх за межами України;
- проведення у навчальних закладах і військових частинах тематичних уроків, лекцій про історичні події Голодомору 1932-1933 років в Україні;
- вирішення в установленому порядку питання щодо поглибленого вивчення в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах причин та наслідків Голодомору в Україні;
- організацію серед школярів, студентів та педагогічних працівників всеукраїнського конкурсу науково-пошукових робіт "Голодомор 1932-1933 років. Україна пам'ятає";
- започаткування та забезпечення проведення щорічної всеукраїнської акції "Колосок пам'яті" із покладання учнями

загальноосвітніх навчальних закладів колосків пшениці до пам'ятників, меморіалів жертвам геноциду Українського народу;

- випуск в обіг поштової марки і конверта у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні та здійснення спецпогашення поштової марки.

2. Кабінету Міністрів України забезпечити завершення спорудження до 1 жовтня 2008 року у місті Києві до 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років в Україні Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні, передбачене підпунктом 3 пункту 2 статті 5 “Прикінцеві положення” Закону України “Про Голодомор 1932-1933 років в Україні”.

3. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям:

- утворити у місячний строк відповідні координаційні ради, включивши до їх складу представників громадськості, для забезпечення організації та проведення заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні, забезпечити розроблення за участю координаційних рад та затвердити відповідні плани заходів;
- сприяти громадським організаціям, благодійним фондам, окремим громадянам у їх діяльності з ушанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні, проведення ними науково-пошукової та просвітницької діяльності;
- забезпечити за участю науковців, дослідників Голодомору в Україні, представників громадських організацій збирання свідчень очевидців Голодомору 1932-1933 років в Україні;
- внести у тримісячний строк пропозиції щодо відзначення державними нагородами України громадян, які зробили вагомий внесок у дослідження Голодомору 1932-1933 років в Україні, донесення правди про трагедію до української та світової громадськості;
- створити до кінця 2007 року списки мешканців регіонів, що постраждали від Голодомору 1932-1933 років в Україні, вжити заходів щодо належного впорядкування місць поховань жертв геноциду Українського народу;
- вжити в установленому порядку заходів щодо демонтажу пам'ятників та пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932-1933 років в Україні та політичних репресій, а також щодо перейменування в установленому порядку вулиць, площ, провулків, проспектів, парків та скверів у населених пунктах України, назви яких пов'язані з такими особами.

4. Державному комітету телебачення та радіомовлення України, Національній телекомпанії України, Національній радіокомпанії України забезпечити широке висвітлення у засобах масової інформації заходів у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні, а також виготовлення та розповсюдження інформаційної продукції, організацію циклів теле- та радіопередач з тематики Голодомору в Україні.

Президент України Віктор Ющенко

28 березня 2007 року

№ 250/2007

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про національні меншини в Україні

Верховна Рада України, виходячи із життєвих інтересів української нації та всіх національностей у справі розбудови незалежної демократичної держави, визнаючи нерозривність прав людини і прав національностей, прагнучи реалізувати Декларацію прав національностей України (1771-12), дотримуючись міжнародних зобов'язань щодо національних меншин, приймає цей Закон з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток.

Стаття 1. Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення.

Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах.

При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загальноновизнаних прав людини.

Стаття 2. Громадяни України всіх національностей зобов'язані дотримуватися Конституції та законів України, оберігати її державний суверенітет і територіальну цілісність, поважати мови, культури, традиції, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин.

Стаття 3. До національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Стаття 4. Відносини, які виникають з приводу реалізації громадянами України прав і свобод, пов'язаних з їх належністю до національних меншин, регулюються Конституцією України (888-09), цим Законом, прийнятими на їх підставі іншими законодавчими актами, а також міжнародними договорами України.

Стаття 5. У Верховній Раді України, в разі необхідності – в місцевих Радах народних депутатів, діють постійні комісії з питань міжнаціональних відносин. У місцевих органах державної виконавчої влади можуть створюватися відповідні структурні підрозділи.

При місцевих Радах народних депутатів можуть утворюватися і функціонувати на громадських засадах дорадчі органи з

представників національних меншин. Порядок формування цих органів визначається відповідними Радами народних депутатів.

Центральним органом державної виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин є Міністерство у справах національностей України. При Міністерстві функціонує як дорадчий орган Рада представників громадських об'єднань національних меншин України.

Стаття 6. Держава гарантує всім національним меншинам права на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

Пам'ятки історії і культури національних меншин на території України охороняються законом.

Стаття 7. Держава вживає заходів для підготовки педагогічних, культурно-просвітницьких та інших національних кадрів через мережу навчальних закладів. Державні органи на основі міждержавних угод сприяють національним меншинам у підготовці спеціалістів у інших країнах.

Стаття 8. У роботі державних органів, громадських об'єднань, а також підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях, де більшість населення становить певна національна меншина, може використовуватися її мова поряд з державною українською мовою.

Стаття 9. Громадяни України, які належать до національних меншин, мають право відповідно обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого і регіонального самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах і організаціях.

Стаття 10. Держава гарантує національним меншинам право на збереження життєвого середовища у місцях їх історичного й сучасного розселення. Питання про повернення на територію України представників депортованих народів вирішуються відповідними законодавчими актами та договорами України з іншими державами.

Стаття 11. Громадяни України мають право вільно обирати та відновлювати національність.

Примусення громадян у будь-якій формі до відмови від своєї національності не допускається.

Стаття 12. Кожний громадянин України має право на національні прізвище, ім'я та по батькові.

Громадяни мають право у встановленому порядку відновлювати свої національні прізвище, ім'я та по батькові.

Громадяни, в національній традиції яких немає звичаю зафіксувати “по батькові”, мають право записувати в паспорті лише ім'я та прізвище, а у свідоцтві про народження – ім'я батька і матері.

Стаття 13. Громадяни, які належать до національних меншин, вільні у виборі обсягу і форм здійснення прав, що надаються їм чинним законодавством, і реалізують їх особисто, а також через відповідні державні органи та створювані громадські об'єднання.

Участь або неучасть громадянина України, який належить до національної меншини, у громадському об'єднанні національної меншини не може служити підставою для обмеження його прав.

Стаття 14. Державні органи сприяють діяльності національних громадських об'єднань, які діють відповідно до чинного законодавства.

Національні громадські об'єднання мають право висувати своїх кандидатів у депутати на виборах органів державної влади відповідно до Конституції України (888-09), законів про вибори народних депутатів України і депутатів місцевих Рад народних депутатів.

Стаття 15. Громадяни, які належать до національних меншин, національні громадські об'єднання мають право у встановленому в Україні порядку вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з особами своєї національності та їх громадськими об'єднаннями за межами України, одержувати від них допомогу для задоволення мовних, культурних, духовних потреб, брати участь у діяльності міжнародних неурядових організацій.

Стаття 16. У державному бюджеті України передбачаються спеціальні асигнування для розвитку національних меншин.

Стаття 17. Україна сприяє розвитку міжнародного співробітництва у забезпеченні й захисті прав та інтересів національних меншин, зокрема шляхом укладання й реалізації багатосторонніх і двосторонніх договорів у цій сфері.

Стаття 18. Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав і свобод громадян за національною ознакою забороняється й карається законом.

Стаття 19. Якщо міжнародним договором України встановлено інші положення, ніж ті, які містяться в законодавстві України про національні меншини, то застосовуються положення міжнародного договору.

Президент України Л. Кравчук

*м. Київ,
25 червня 1992 року
№ 2494-ХІІ*

ДОКУМЕНТИ

№ 1

АКТ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА ЖИТЕЛЯ С. РАШТАДТ Д. МІЛЛЕРА ЗА НЕВИКОНАННЯ ПРОДПОДАТКУ

29 травня 1921 р.

Акт

1921 года, мая 29 дня в с. Раштадт было конфисковано имущество у кулака Биллера Давида, по постановлению Ватродсовещания за сокрытие хлеба в количестве 181 пуда. При конфискации присутствовали председатель Р.К.И. Бенц и Волинструктор тов. Мазурик в присутствии членов Компезаможа. При конфискации у Биллера Давида оказались следующие вещи:

1. Гардероб.....	1
2. Кровать деревянная.....	1
3. Комод.....	1
4. Кушетка.....	1
5. Стол большой круглый.....	1
6. Подушки без наволочек.....	2
7. Перины детские.....	2
8. Круглый стол маленький.....	1
9. Часы настенные.....	1
10. Валенки старые.....	1
11. Тужурка черная суконная.....	1
12. Жилетка черная.....	1
13. Кофточка белая.....	1
14. Майки старые.....	3
15. Стулья простые.....	1
16. Скамейка большая.....	1
17. Сундук большой.....	1
18. Скамья большая.....	1
19. Молочный сепаратор.....	1
20. Эмалированные миски большие.....	3
21. Веялки для очистки зерна.....	1
22. Жатка.....	1
23. Ножей жатвенных.....	6
24. Шлемы лошадиные.....	2
25. Кадка большая.....	1

26. Колес фургонных	5
27. Колес бричечных	2
28. Оси железные	2
29. Оси с осницами	2
30. Дробины для арб.	2
31. Крыжевницы для арб.	2
32. Полудранков для арб.	4
33. Колыска для сиденья.....	1
34. Ясла большие досчатые.....	1
35. Плугов двухлемешных	2
36. Плугов одноглемешных.....	1
37. Буккарей старых	2
38. Тачка.....	1
39. Ход для фургона.....	1
40. Сани козырки.....	1
41. Разбросная сеялка	1
42. Ящик для брички.....	1
43. Воловы вила.....	1
44. Дробик от фургона.....	1
45. Большая колыска.....	1
46. Боченок большой	1
47. Мошни железные для арб.	4
48. Кроквы для постройки.....	2
49. Свиной больших	2
50. Поросят	13
51. Подсвинков	2
52. Коров дойных	5
53. Телят молодых.....	4
54. Лошадей	3
55. Досок девятиаршинных.....	6
56. Досок трехаршинных	9
57. Досок липовых	1
58. Брусок (3,5 арш.)	1
59. Доска (5 арш.).....	1
60. Сницы (готовые с подушками отделанные)	6
61. Брусков сосновых (1,5 арш.)	4
62. Спиц бракованных	52
63. Материалы для граблей.....	30
64. Задние спицы для выездных фургонов без подушек	6
65. Шабли для дробин.....	4
66. Клепки для лоханок	5

67. Рама для бегунки..... 1
 Подлинный за надлежащими подписями.
 С подлинным верно:

Предволпродсовещания
 Секретарь

ДАМО. – Ф.Р.158. – Оп.1. – Спр.172. – Арк.132.

№ 2

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ РАШТАДСЬКОЇ ВОЛОСНОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ НАРАДИ ПРО КОНФІСКАЦІЮ МАЙНА ЖИТЕЛЯ С. РАШТАДТ Д. БІЛЛЕРА ЗА НЕВИКОНАННЯ ПРОДПОДАТКУ ТА ПРИХОВУВАННЯ ЗЕРНА

30 травня 1921 р.

Слушали: Доклад тов. Чувита – председателя совещания о конфискации имущества кулака с. Раштадт Давида Беллера за сокрытие хлеба и явное укрывательство от выполнения продналога.

Постановили: Принимая во внимание, что Беллер Давид есть кулак и, несмотря на неоднократные предупреждения волпродсовещания о выполнении продналога, всячески не желал дать [хлеб] социалистическому государству в такой критический момент, когда рабочие на фабриках и заводах голодают. Спрятал хлеб, где оказалось около 200 пудов ... Постановили: все имущество его, Беллера предать суду ревтрибунала.

С подлинным верно:

Председатель совещания
 Секретарь

ДАМО. – Ф.Р.158. – Оп.1. – Спр.172. – Арк.133.

№ 3

УГОДА МІЖ АМЕРИКАНСЬКОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ ДОПОМОГИ І УКРАЇНСЬКОЮ СОЦІАЛІСТИЧНОЮ РАДЯНСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ

10 січня 1922 р.

Так как Американская Администрация Помощи, неофициальная, добровольная американская благотворительная организация под председательством м-ра Норберта Гувера, поставляет продукты и медицинскую помощь голодающему населению России в силу

соглашения, заключенного с РСФСР в Риге 20 августа 1921 г.

Так как Украинская Социалистическая Советская Республика заявляет, что она не является стороной в этом соглашении и никаких обязательств по таковому на себя не принимала (причем РСФСР это заявление УССР поддерживает).

Так как Американская Администрация Помощи может найти возможным и желательным оказывать немедленную помощь, в особенности медицинскую, населению Украины, хотя она посвятила почти целиком свои ресурсы делу помощи голодающим Поволжья, – то пришли к соглашению, что Украинская Социалистическая Советская Республика (далее называемая здесь украинскими властями) предоставит Американской Администрации Помощи (далее называемая здесь ААП) следующие льготы, тождественно с теми, которые ей предоставлены РСФСР в силу Рижского соглашения.

Украинские власти соглашаются:

- во-первых, на то чтобы Американская Администрация Помощи привозила на Украину такой персонал, который она сочтет необходимым для исполнения своей работы, причем украинские власти гарантируют ему полную свободу и защиту во время его пребывания на Украине. С одобрением украинских властей могут быть приняты неамериканцы и американцы, задержанные на Советской Украине с 1917 года;
- во-вторых, что они, по требованию Американской Администрации Помощи, упомянутому в параграфе первом персоналу необходимо будут оказывать всякое содействие для выезда и въезда из Украины и предоставлять ему во время пребывания на Украине полную свободу въезжать в Украину, выезжать из нее и передвигаться по ней по официальным делам, снабжая их всеми необходимыми документами, как-то: охранными грамотами, пропусками и т.п., нужными для облегчения их путешествия.

Сербин Р. Голод 1921-1923 рр. і Українська преса в Канаді: Джерела з новітньої історії України. – Київ –Торонто, 1992. – С. 497.

№ 4

ЛИСТ РАДНИКА ПОВНОВАЖНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА УСРР У МОСКВІ ДО Г.І. ПЕТРОВСЬКОГО З ПРИВОДУ ПОСТАНОВИ ЦК РКП(б) “ПРО ЗАБОРОНУ ПОШИРЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОПОМОГИ ЗА МЕЖАМИ ПОВОЛЖЯ”

9 березня 1922 р.

Согласно постановлений ЦК РКП постановило не расширять пределов работы АРА вне Поволжья, так что на этом основании т. Ейдук не разрешает подготовительных работ для помощи АРА на Украине.

Необходимо ЦК Помголоду УССР опротестовать в Политбюро ЦК РКП постановление ЦК Помголода РСФСР, в противном случае помощь АРА для Украины будет прекращена. Вопрос считается политическим в виду того, что по заявлению тов. Ейдука, организации АРА имеют тенденцию создавать определенные пункты на окраинах советских республик.

Ввиду вышеизложенного заявления тов. Ейдука запрещена также помощь АРА для Крыма.

Обращаем ваше внимание, что постановление ЦК Помгол не приняло во внимание договора, заключенного с АРА т. Раковским во время его пребывания в г. Москве.

Прошу срочно выяснить в Политбюро ЦК КПУ, возможно ли принять Политбюро ЦК КПУ ответственность за исключительно неполитическую работу АРА на Украине и если так, тогда, возможно, оговориться с т. Ейдуком относительно отмены запрещения работы АРА на Украине.

Прошу срочно ответить по вышеуказанным вопросам.

Итоги борьбы с голодом в 1921-1922 гг.: Сборник статей и очерков. – М., 1992. – С. 128.

№ 5

ВИТЯГ З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ РНК УСРР ПРО СТАНОВИЩЕ ІНОЗЕМНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДОПОМОГИ ГОЛОДУЮЧИМ В УКРАЇНІ

9 березня 1923 р.

О положении иностранных организаций помощи голодающим на Украине (*т. Вашикович*).

Постановили: Возбудить через Президиум ВУЦИКа перед ЦК Последголом ВЦИК ходатайство с тем, чтобы средства для Украины выделялись в количестве, пропорциональном размеру помощи, оказываемой на Украине Иностранными организациями, к размеру помощи, оказываемой в общесоюзном масштабе.

За подписями т.т. Петровского и Раковского дать телеграмму зам

председателя ЦК Последопгола при ВЦВК т. Смидовичу, в копии – Полпредству УССР, следующего содержания: “ВЦВК и СНК категорически настаивают на предоставлении в распоряжение Украинского правительства собранного на Украине общегражданского налога на борьбу с последствиями голода и восстановление сельского хозяйства. Несмотря на то, что Украине приходится вести расходы по содержанию иностранных организаций в сумме, равной не менее одной пятой общесоюзных расходов на эти нужды, из общесоюзных ресурсов Украине отпущено всего и, причем и средства, принадлежащие Украине, задерживаются ЦК Последоголода ВЦИКа. Так, в декабре месяце 1922 г. было задержано по курсу того времени 3/2 триллиона рублей и несмотря на все шаги, предпринятые из Харькова, подведомственные ЦК Последопголу учреждения отказываются выдать принадлежащие Украине суммы. Настаиваем на скорейшей высылке задержанных сумм в их реальной стоимости”.

Предложить НКГК в трехнедельный срок расследовать все указанные в докладе т. Вашковича факты бюрократической волокиты, проявленные органами как украинскими, так и общесоюзными, действующими на территории Украины по отношению к иностранным организациям помощи. Поручить Полномочному Представительству внести через две недели на заседание СНК доклад об итогах деятельности международных организаций помощи за период 1922-1923 гг.

Предложить т. Брону по своей линии немедленно принять меры к исполнению постановлений Совнаркома.

Сербин Р. Голод 1921-1923 рр. і Українська преса в Канаді: Джерела з новітньої історії України. – Київ – Торонто, 1992. – С. 369.

№ 6

СПИСОК КОЛИШНІХ ПОМІЩИКІВ, ЯКІ БУЛИ ВИСЕЛЕНІ З НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ВАРВАРІВСЬКОГО РАЙОНУ ЗА МЕЖІ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОКРУГУ

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові
1.	Булінгер Теодор Францевич
2.	Гопфау Матвій Іванович
3.	Гамель Мар'ян Мартинович
4.	Штумф Никодим Пилипович

Завідуючий Миколаївським окружним
адміністративним відділом

Ходос

ДАМО. – Ф.Р.163. – Оп.2. – Спр.37. – Арк.28-30

№ 7

**СПИСОК КОЛИШНІХ ПОМІЩИКІВ, ЯКІ БУЛИ ВИСЕЛЕНІ
З НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ КАРЛ-ЛІБКНЕХТІВСЬКОГО
РАЙОНУ ЗА МЕЖІ МИКОЛАЇВСЬКОГО ОКРУГУ**

15 січня 1929 р.

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові
1.	Кун Іван Петрович
2.	Шлесор Яків Михайлович
3.	Шлесор Йоган Михайлович
4.	Шлесор Християн Михайлович
5.	Шлесор Альберт Михайлович
6.	Антон Яків Іванович
7.	Антон Лоранц Іванович
8.	Шааф Петро
9.	Шардт Валентин Михайлович
10.	Шардт Никодим
11.	Шардт Станислав
12.	Шардт Пилип Йосипович
13.	Антон Ван Францович
14.	Гофман Єдельберт Іванович
15.	Дукарт Михайло
16.	Гун Християн Християнович
17.	Гейнле Християн Християнович
18.	Гейнле Яків Іванович
19.	Гарт Вильгельм Готфридович
20.	Гарш Готфрид Готфридович
21.	Гейних Генрих Карлович
22.	Зайлер Генрих Іванович

23.	Гарш Яків Готфридович
24.	Фішер Михайло Михайлович
25.	Фішер Михайло Христианович
26.	Люц Петро Петрович
27.	Бауман Рафаїл Францович
28.	Зелингер Яків Пилипович
29.	Центнер Антон
30.	Лоран Олександр Якович
31.	Затлер Даминик Йосипович
32.	Крафт Рафаїл Якович
33.	Дукарт Маргарита
34.	Енгель Іван Іванович
35.	Енгель Олена Георгіївна
36.	Куццер Яків Миколайович
37.	Бауман Петро Готлібович
38.	Габриель Йосип
39.	Графт Християн Генрихович
40.	Траутман Іван Іванович
41.	Траутман Рудольф Іванович
42.	Окснер Микола Петрович
43.	Окснер Едуард Христианович
44.	Окснер Яків Христианович
45.	Бенц Адам Іванович
46.	Кари Йоган Якович
47.	Міллер Петро Іванович
48.	Лоран Яків Іванович
49.	Флек Йосиф Якович
50.	Кари Габріель Антонович
51.	Імель Петро
52.	Дукарт Каспер Христианович
53.	Дільман Іван Людвигович
54.	Дільман Готліб Якович
55.	Лоран Франц Іванович

Голодомори 1921-1923 рр. та 1932-1933 рр. на Півдні України:
етнічний та міжнародний аспекти

56.	Дукарт Героним Іванович
57.	Донгауер Петро Валентинович
58.	Донгауер Матвій Іванович
59.	Фогт Іван Якович
60.	Кранк Петро
61.	Габриель Альберт
62.	Кари Яків Михайлович
63.	Кари Микола Михайлович

Завідуючий Миколаївським окружним
адміністративним відділом Ходос
ДАМО. – Ф.Р.161. – Оп.1. – Спр.731. – Арк.39-40.

№ 8

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА НАЧАЛЬНИКА МИКОЛАЇВСЬКОГО ОКРУЖНОГО ВІДДІЛУ ДПУ ГОЛОВІ КОНТРОЛЬНОЇ КОМІСІЇ РСІ ПРО “НЕПРАВИЛЬНУ ЛІНІЮ” НАРСУДДІ ЗЕЛЬЦЕРА

червень 1929 р.

ЭКО дело № 10. Секретно

Срочно

Председателю КК-РКИ т. Гельфериху

О неправильной линии нарсудьи 5-го участка Зельцера

С начала проведения месячника по сбору недоимок по Николаевскому округу окротделом ГПУ было принято ряд репрессивных мер к частникам и злостным неплательщикам государственных налогов, каковые нами арестовывались и благодаря нажиму часть из них внесла причитающиеся с них налоги.

Некоторые же, более крупные частники, имеющие большую задолженность, были нами преданы суду, в числе их бывшие владельцы ресторанов Короп и Павлов, бывший владелец, а потом арендатор мельницы Токарь, бывший владелец кондитерской Кривоновский, бывший владелец мельницы Левенштейн и т.д. Всего нами было предано суду 7 человек. У некоторых из них задолженность доходила до 25 000 руб., как, например, у Коропа.

Благодаря принятым нами репрессивным мерам, аресту неплательщиков удалось добиться того, что многие неплательщики, оставшиеся на свободе, начали в срочном порядке принимать меры к

ликвидации своей задолженности перед окрфинотделом. Настроение среди частных создано паническое, так как по городу шли слухи о том, что всех злостных неплательщиков будут выселять из пределов Николаевского округа в административном порядке.

Дело вышеуказанных спекулянтов-неплательщиков – Коропа, Павлова, Кривоногова и других было вчера заслушано в нарсуде 5-го участка, где судьей является Зельцер, член партии. Последний вынес очень мягкий приговор всем этим неплательщикам и не применил ни к одному из них высылки из пределов Николаевского округа. 4 человека были вовсе освобождены от наказания, как, например, Токарь, Левенштейн, Короп, а остальные 3 человека осуждены на сроки от 6 до 8 месяцев.

Нужно отметить, что за этим приговором следила вся непмановская часть населения гор. Николаева и благодаря крайне мягкому приговору, вынесенному судьей Зельцером, настроение спекулятивного элемента сразу же резко изменилось. Мы имеем сведения, что многие лица – неплательщики – ждали результатов суда и в зависимости от этого должны были ликвидировать свою задолженность. Теперь же таковые приободрились и считают, что можно и не платить причитающихся с них налогов государству.

Мы считаем, что вынесение подобного приговора в теперешней обстановке со стороны нарсудьи Зельцера можно рассматривать как отсутствие у последнего класовой линии и срыв месячника по сбору недоимок по Николаевскому округу, тем более, что нам известно, что Зельцеру была дана директива со стороны окрпрокуратуры о необходимости применения высылки к указанным выше неплательщикам.

Вышеизложенное сообщается для принятия соответствующих мер в отношении неклассового подхода со стороны Зельцера.

Начальник
Никокротдела ГПУ
Начальник ЭКО

Розанов
Янковский

ДАМО. – Ф.П.2. – Оп.2. – Спр.82. – Арк.34.

№ 9

**ВИТЯГ З ЛИСТА ОДЕСЬКОГО ОБЛАСНОГО КОМІТЕТУ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ БІЛЬШОВИКІВ УКРАЇНИ
ДО ВСІХ ПАРТІЙНИХ КОМІТЕТІВ ТА ПАРТІЙНИХ
КОЛЕКТИВІВ ПРО ПЕРЕБІГ ЗБИРАННЯ УРОЖАЮ
ТА ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ**

15 серпня 1932 р.

Обком КП(б)У провів перевірку перебігу збирання врожаю та стану підготування до хлібозаготівель. Перевіркою виявлено ряд серйозних хиб і викривлень у проведенні збиральної та хлібозаготівельної компаній. На цих хибих та збоченнях обласний комітет зосереджує увагу всієї партійної організації області і вимагає мобілізації всіх зусиль для їх негайного виправлення.

Від'ємним в організації збиральної кампанії є, насамперед, те, що в ряді районів, незважаючи на сприятливі умови, косовицю й досі не закінчено (Первомайський, Зінов'ївський, Знам'янський, Вознесенський, Ново-Український, Бобринецький та інші райони). Ще гірший стан з скиртування. 15 % заскиртованого хліба є цифра ганебна для всієї області. Ця цифра ставить під загрозу загибелі ще в серпні місяці значної частини врожаю.

ДАОО. – Ф.П.11. – Оп.21. – Спр.1. – Арк.24.

№ 10

ЗАЯВА НАЧАЛЬНИКУ ВОЗНЕСЕНСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ ОДЕСЬКОГО ОБЛВІДДІЛУ ДПУ ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ У МЕШКАНЦІВ С. ВЕСЕЛИНОВЕ

19 серпня 1932 р.

Заявление начальнику ГПУ

Жители села Веселиново Хаит Давид, Киржнер Шимон и Киржнер Кисиль ныне работают в Гужтрансе, имеют собственную подводу. Хаит Д. – бывший владелец мельницы в Веселиново, а братья Киржнеры раньше арендовали поля, занимались скупкой зерна и перемалывали на муку, также имеют много золота и ценностей. Их прикрывает предсельсовета Веселиново Маслянников, б/п.

У них дома можно найти 100 пудов зерна. Необходимо сделать обыск, чтоб с/совет не знал.

Гольденберг, канд. КПБУ и член с/совета
ДАМО. – Ф.Р.5859. – Оп.2. – Спр.6353. – Арк.21-23.

№ 11

ВІДОМОСТІ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ М. МИКОЛАСВА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНОЇ КАМПАНІЇ З 25 СЕРПНЯ ПО 10 ГРУДНЯ 1932 РОКУ

[Не раніше 10 грудня 1932 р.]

Секретно

Матвеевский сельсовет

В артели “Червоний Орач” проверкой было выявлено утаенного зерно-хлеба 80 пудов. По делу задержаны и привлекаются к ответственности счетовод Москаленко – середняк, кладовщик, Половинко – середняк и член правления, Крысенко – середняк. Дело направлено в ГПУ.

В артели “Еднання” выявлено разбазаривание зерно-хлеба путем продажи такового на частном рынке 40 пудов пшеницы по 60 руб. за пуд. По делу привлечены к ответственности председатель артели Белый Матвей, член КП(б)У и члены правления Петрик Игнат, середняк и Хиврик Евдокия, беднячка. Последняя была оставлена на свободе по подписке о невыезде. Дело направлено по подсудности.

Терновский сельсовет

В артели им. Коларова выявлена утайка зерно-хлеба 700 пудов. По делу задержаны и привлекаются члены правления: кладовщик Черно – середняк и счетовод-бухгалтер Васильев Григорий, раскулаченный. Дело направлено в ГПУ.

В артели “Луч Ленина” выявлено разбазаривание зерно-хлеба, выразившееся в том, что члены правления Славав Василий и Серебрич Николай вывезли и продали на базаре 9 пудов пшеницы по 53 руб. за пуд. Последние привлекаются к ответственности и были оставлены на свободе по подписке о невыезде. По социальному происхождению они являются бедняками. Последней проверкой выявлено утаенного зерна 1249 пудов 23 фунта.

Петровский сельсовет

В артели “Новая жизнь” бригадиром Гнедковым Алексеем было утаено от учета и обмолота с корыстной целью до 500 пудов пшеницы в колосках. Последний был заключен под стражу и привлечен к ответственности. Дело передано в ГПУ. Гнедков по социальному положению, по сведениям, кулак, приехавший на Украину из Витебской губернии.

В артели им. Петровского было выявлено разбазаривание, выразившееся в продаже обществу “Друг детей” для служащих таких 100 пудов пшеницы. По делу привлечен председатель общества “Друг детей”. Дело было направлено по подсудности.

Лунаревский сельсовет

В артели им. Энгельса было установлено, что председатель артели Чайковский Федор Николаевич скрыл от учета и раздал членам артели 246 пудов зерно-хлеба, а также совместно с казначеем артели

Гричаном Андреем и счетоводом Зарихта Иваном присвоили 726 рублей артельных денег и на 324 рубля сделали подложные документы. Первые два – бедняки, а Зарихта – служащий. Все они заключены под стражу. Дознание было направлено по подсудности.

Котлярево-Шевченковский сельсовет

На участке зерносовхоза им. Косиора была выявлена утайка 2760 пудов пшеницы. По делу были привлечены к ответственности агроном, он же зам. зав. участком, бывший зав. участком Сидоренко, член КП(б)У и кладовщик Лакутин Павел. Все они находятся на свободе. Дознание производится.

Примечание: Результаты по делам направленных по подсудности еще неизвестны. Всего утаено было и разбазарено 5684 пуда 23 фунта.

Всего изъято зерно-хлеба, муки, а также выявлено утаенного зерна и разбазаренного 10343 пуда 38 фунтов.

ДАМО. – Ф.П.6. – Оп.1. – Спр.296. – Арк.64-69.

№ 12

АКТ ПРО ВИКОНАННЯ ВИРОКУ СУДТРОЙКИ ПРИ КОЛЕГІЇ ДПУ УСРР ЗА СПРАВОЮ МЕШКАНЦЯ С. ВЕСЕЛИНОВЕ К.З. КИРЖНЕРА

27 грудня 1932 р.

АКТ

1932 года Декабря 27 дня. Я, Комендант Одесского Облотдела ГПУ ПЕРЕЛЬЦНА Й.Г., действуя на основании приказа Зам. Нач. Облотдела ГПУ от сего числа в соответствии с циркуляром НКЮ УССР от 05.12.1924 г. за № 14-с при полном соблюдении требований пунктов 1 и 5 упомянутого циркуляра сего 1932 года Декабря 27 дня привел приговор в исполнение в отношении осужденного Судтройкой при Коллегии ГПУ УССР от 19 ноября 1932 г. к высшей мере соцзащиты – расстрелу КИРЖНЕРА КИСИЛЯ ЗЕЛЬМАНОВИЧА.

В порядке циркуляра Прокуратуры УССР за № 56-с при приведении приговора в исполнение присутствовали:

от Одесской Областной Прокуратуры – Пом. Прокурора тов. ДРОБСТЯ и от Одесского Облотдела ГПУ сотрудник тов. ЖУРЛОВ.

Согласно данным указаниям и в присутствии упомянутых в сем акте представителей расстрелян КИРЖНЕР Кисиль Зельманович, 33 лет.

Приговор приведен в исполнение в ночь с 27 на 28 декабря с.г. в 3 часа 30 мин. в окрестностях г. Одессы при полном соблюдении требований п.п. “а” и “б” циркуляра Прокуратуры УССР № 56-с и точным соблюдением требований ст. 26 УК редакции 1926 г.

Настоящий акт составлен в 4 подлинных экземплярах, кои подлежат представлению в Облотдел ГПУ и ГПУ УССР, как исполнение № 203602.

Привел приговор в исполнение
Комендант Облотдела ГПУ

ДАМО. – Ф.Р.5859. – Оп.2. – Спр.6353. – Арк.110.

№ 13

СПИСОК ЧЛЕНІВ І КАНДИДАТІВ У ЧЛЕНИ КП(Б)У ПО ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ, ВИКЛЮЧЕНИХ ЗА ЗРИВ ХЛІБЗАГОТІВЛІ, ЯК ТАКИХ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНОМУ ВИСЛАННЮ

1932 г.

1. Грушанский А.И. – Первомайский район
2. Дмитрюк С.П. – Первомайский район
3. Цегельниченко – Первомайский район
4. Дорош М.М. – Первомайский район
5. Климентьев А.И. – Николаевский район
6. Дзюрин Г.Н. – Николаевский район
7. Русулов С.Г. – Ново-Миргородский район
8. Присяжнюк Е.А. – Фрунзовский район
9. Мирза-Змеул П.И. – Фрунзовский район
10. Валетарский М.А. – Фрунзовский район
11. Шенель П.К. – Фрунзовский район
12. Кринда Г.И. – Фрунзовский район
13. Попушой У.К. – Фрунзовский район
14. Похило Г.С. – Фрунзовский район
15. Шепель П.А. – Благоевский район
16. Гафнер И.И. – Очаковский район
17. Грошев И.П. – Снегиревский район
18. Руденко Н. – Херсонский район
19. Шевченко А.П. – Херсонский район
20. Колесниченко И. – Любашевский район
21. Лысенко И.И. – Ново-Украинский район

22. Белоконь И.К. – Ново-Украинский район
23. Ефремов П.П. – Ново-Бугский район
24. Престинский Н.Т. – Арбузинский район
25. Колесниченко С.Т. – Арбузинский район
26. Гарбуз К.А. – Арбузинский район
27. Исаков К.А. – Арбузинский район
28. Бондар Л.Я. – Арбузинский район
29. Матрос Е.И. – Гроссуловский район
30. Шевченко Ф.Р. – Хмелевский район
31. Недорода Г.М. – Добровеличковский район
32. Сердюк А.С. – Баштанский район
33. Бурлаченко П.И. – Ново-Одесский район
34. Иванов К.Т. – Ольшанский район
35. Иванов Г.Т. – Ольшанский район
36. Самосинок Н.И. – Вознесенский район
37. Засульский Л.Д. – Вознесенский район
38. Мерлянов Л.Т. – Вознесенский район
39. Марченко А.П. – Врадиевский район
40. Калина П.Я. – Знаменский район
41. Колесников А.Ф. – Знаменский район
42. Юрченко И.Т. – Знаменский район
43. Брайко И. – Знаменский район
44. Шестокрыл Ф.Г. – Знаменский район
45. Полищук Н.М. – Зиновьевский район
46. Добровольский И.М. – Зиновьевский район
47. Жасля М.Н. – Зиновьевский район
48. Скирда С.В. – Зиновьевский район
49. Озервян И.С. – Одесса
50. Хнелой Г.И. – Одесса

ДАОО. – Ф.П.11. – Оп.21. – Спр.1. – Арк.63-65.

№ 14

**ВИТЯГ ІЗ ЗВИНУВАЧУВАЛЬНОГО ВИСНОВКУ
ЗА СПРАВОЮ СЕЛЯНИНА С. ЦАРЕДАРІВКА
ДОМАНІВСЬКОГО РАЙОНУ М.А. МАЛОМАНА**

6 січня 1933 р.

Справка сельсовета и характеристика колхоза вполне подтверждают, что МАЛОМАН, будучи членом колхоза, весь час

занимался вредительской работой, отчего довел до гибели 120 лошадей, вёл агитацию, направленную против срыва плана хлебозаготовок.

Маломан Михайло, кулак, пролез в колхоз с целью проведения кулацкой работы. В 1919 году принимал участие в кулацком восстании против Соввласти, являясь родственником помещика ЖЕРЕБКО, постоянно проводил агитацию к срыву хлебозаготовок и осеннего сева. ...что “из этого, что мы сеем, хлеба мы никогда не увидим. План урожая нам дали высокий, а урожай низкий, очистили нашу артель до фунта. Будем голодать”.

В 1930 году являлся организатором развала колхоза, а в 1932 г. во время осеннего сева проводил агитацию: “Сеять нам дали много, а мы дураки и делаем, что нам приказывают. Все равно ничего не имеем, для чего нам работать”. Во время выполнения плана хлебозаготовки агитировал: “Сколько они не берут, все равно мало, с голоду должны здохнуть”...

Уполномоченный ГПУ

Согласен: Райполномоченный ГПУ

ДАМО. – Ф.Р.5859. – Оп.2. – Спр.3134. – Арк.12.

Балац

Каложный

№ 15

ПОСТАНОВА БЮРО МАРІУПОЛЬСЬКОГО МІСЬККОМУ КП(б)У ПРО ФАКТИ КУРКУЛЬСЬКОГО САБОТАЖУ ЩОДО ЗДАЧІ ХЛІБА ТА ЗАХОДИ ПО ВИКОНАННЮ ПЛАНУ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ

6 січня 1933 р.

Бюро ГПК отмечает резкое падение темпов хлебозаготовок за последний период в ряде сельсоветов, явный кулацкий саботаж хлебозаготовки и невыполнение неоднократных директивных указаний президиума горсовета и горпарткома по усилению темпов плана хлебозаготовок, что является результатом оппортунистической демобилизованности и примиренческого отношения к кулацкому саботажу. В результате в ряде сельсоветов хлебозаготовка прекратилась, несмотря на значительное недовыполнение планов.

Бюро ГПК постановляет:

1. За саботаж и злостное сопротивление выполнению плана хлебозаготовок, вывезти в счет хлебозаготовки все фонды и так называемые посевные фонды из следующих колхозов:

им. Ворошилова и им. Молотова – Мангушского сельсовета, им. завода Ильича, “1 Мая” – Ялтинского сельсовета, “Спартак” – Урзуфского сельсовета, им. Чубаря и “1 Мая” – Хрещатицкого сельсовета, им. ОДВК-Седо-Васильевского сельсовета, им. Ленина – Хомутовского сельсовета, им. Сталина, “1 Кирилловская” – Келлеровского сельсовета, “Красный партизан” – Сартанского сельсовета, им. Коминтерна – Талаковского сельсовета, “3-й решающий” Успенского сельсовета.

2. Обязать под личную ответственность секретарей партячеек и уполномоченных ГПК этих колхозов обеспечить вывозку всех фондов в 3 дня, проведя вокруг этого мероприятия массово-разъяснительную работу, мобилизовав колхозный актив и колхозников на полное выполнение плана хлебозаготовок, разоблачая кулацкую деятельность и саботаж хлебозаготовок.
3. Для обеспечения вывоза в 3-дневный срок из этих колхозов всех фондов, мобилизовать потребное количество автомашин в организациях города и на предприятиях. На местах, кроме транспортных средств в колхозах, мобилизовать лошадей единоличников. За мобилизацию автомашин возложить ответственность на тт. Дзюбу и Дахновского.
4. Предупредить отстающие колхозы, что если в ближайшие дни не будет перелома в темпах хлебозаготовок, к ним будут применены еще более решительные меры.
5. За возглавление кулацкого саботажа хлебозаготовок, преступно кулацкой деятельности в период уборки урожая, в результате чего погибла на полях значительная часть урожая, бывшего секретаря Урзуфской партячейки т. Щербакова, бывшего председателя Урзуфского сельсовета Попова – исключить из рядов партии, поручить прокуратуре рассмотреть материалы и привлечь к уголовной ответственности. Поручить контрольной комиссии привлечь к ответственности уполномоченных горпарткома бывших в период уборочной кампании.
6. За контрреволюционный кулацкий саботаж, организованный в колхозах “Фос”, им. завода Ильича, им. Ворошилова – Ялтинского сельсовета, руководителями колхозов во главе с “коммунистами”: Мердов Николай – председатель колхоза “Фос”, кандидат партии; Ярмаш Петр, член ЛКСМ, секретарь ЛКСМ ячейки колхоза “Фос”; Якин Александр, кандидат партии, колхозник колхоза “Фос”; Харакоз Николай, член ЛКСМ, рядовой колхозник; Журначи Павел, член ЛКСМ, весовщик, артель им. Ворошилова;

Константинов – кандидат партии, которые организованно проводили хищение колхозного хлеба с полей и сокрытие его в ямах, исключить из рядов партии “коммунистов” – Мердова Николая, Якина Александра, Константинова; предложить ГК ЛКСМУ комсомольцев Ярмаша Петра, Харакоз Николая, Журначи Павла, Анабаш Федора исключить из рядов комсомола и предать их суду; суд провести показательным в с. Ялте Ялтинского сельсовета.

ДОДА. – Ф.П.19. – Оп.1. – Спр.340. – Арк.5-6.

№ 16

ПОСТАНОВА ОДЕСЬКОГО ОБКОМУ КП(Б)У ПРО ХЛБЗОЗАГОТІВЛІ

7 января 1933 г.

1. Дать телеграмму секретарям районных партийных комитетов и уполномоченным Областного комитета – персонально товарищам Озерову, Ночевкину и Неструеву (Березовка), Фридману, Корнюшенко, Колпакову и Ханзону (Голая Пристань), Копельману, Краевскому и Сабочинскому (Зельц), Бойко и Ветману (Ново-Миргород), Главчеву и Вельчаку (Ольшанка) следующего содержания:

“Обком обявляет Вас безоговорочно закончить план хлебосдачи к десятому января. Требуем мобилизации всех сил партийной организации для того, чтобы полностью закончить к этому сроку план хлебозаготовок во чтобы то ни стало”.

Командировать в Голо-Пристанский район для окончания плана хлебозаготовок секретаря Херсонского городского партийного комитета товарища Сидерского с группой ответственных работников.

2. Отметить, что руководство Доманевского района не сделало для себя до сего времени соответствующих выводов из неоднократных категорических предупреждений обкома об усилении борьбы за выполнение плана хлебозаготовок.

За явное нежелание организовать борьбу за хлеб и выполнить план хлебозаготовок – исключить из партии секретаря Доманевского РПК Вишневого и председателя РИК Кондратюка.

Поручить товарищам Горскому (организационный отдел) и Якобчуку (отдел кадров) представить на утверждение Бюро обкома 8 января кандидатуру секретаря РПК и председателя РИК для Доманевского района.

3. Утвердить как директиву обкома следующую телеграмму товарища Майорова секретарю Устимовского РПК товарищу Каминскому:

“Крайне низкие поступления по Вашему району за последние дни расходятся с вашими обещаниями и с тем, о чем вы информировали товарища Кагановича и меня в вопросах хлебосдачи. Либо вы сознательно нас обманывали, либо поступления хлеба вашему району не отражены в сводках. Несмотря на посланные мною три телеграммы, вы упорно молчите. Требую немедленного ответа: когда закончите план хлебозаготовок?”

4. Дать телеграмму Андре-Ивановскому, Арбузинскому, Антоно-Кодинцевскому, Анагольевскому, Братскому, Благоевскому, Бобринецкому, Больше-Высковскому, Вradiевскому, Вознесенскому, Гроссуловскому, Добровеличковскому, Октябрьскому, Зиновьевскому, Знаменскому, Криво-Озерскому, Карл-Либкнехтовскому, Любашевскому, Ново-Украинскому, Ново-Одесскому, Ново-Бугскому, Первомайскому, Раздельнянскому, Троицкому, Фрунзовскому и Цебриковскому РПК следующего содержания:

“Ежедневные данные о поступлении хлеба 5 и 6 января свидетельствуют о резком снижении заготовок в Вашем районе, проваливают окончание плана хлебосдачи в принятые Вами сроки на совещании секретарей РПК, предриков уполномоченных ЦК обкома, и недопустимо нарушают данное Вами письменное обязательство. Обком еще раз предупреждает Вас, что эти сроки не могут быть нарушены, и требует от вас мобилизации всех сил для окончания плана хлебозаготовок в установленные сроки во что бы то ни стало”.

Аналогичную телеграмму дать Баштанскому, Снегуровскому, Б. Александровскому, Каховскому, Переславскому и Калининдорфскому РПК. Командировать для окончания плана хлебозаготовок в Ново-Бугский район буксирную бригаду Николаевского ГПК во главе с членом Бюро ГПК.

5. Отметить, что в районах, выполнивших годовой план хлебозаготовок имеется значительное невыполнение хлебосдачи по индивидуальному сектору.

Обязать Херсонский, Цурюпинский, Голованевский, Хорловский, Николаевский, Хмелевской, Одесский, Ново-Архангельский, Очаковский, Спартакровский районы закончить полностью выполнение плана по индивидуальному сектору к 15 января. Одновременно отметить, что решение областного комитета от 4 декабря об участии единоличников, отказавшихся от земельных наделов, в выполнении всех государственных обязательств рядом районов до сих пор в жизнь не проведено. Так, например, в селе Комиссарово Анатолевского района из числа 85 хозяйств, большинство которых имеет усадебную

землю и немалое количество утаенного, разворованного хлеба, к 70 хозяйствам не доведен план хлебосдачи. Обязать РПК немедленно заставить всех таких единоличников выполнить свои обязательства перед государством наравне с прочим населением села.

6. Указать Фрунзовскому РПК на недопустимость изъятия посевного материала у колхозов, полностью выполнивших годовой план хлебозаготовок.

7. Указать Вознесенскому РПК на недопустимость принятия и опубликования им решения о выселении за пределы Украины кулацких хозяйств, без санкции областных организаций.

Секретарь Одесского обкома КП(б)У Майоров
ДАОО. – Ф.П.11. – Оп.1. – Спр.165. – Арк.39-40.

№ 17

ПОСТАНОВА ОДЕСЬКОГО ОБКОМУ КП(Б)У ПРО ПРИЗУПИНЕННЯ МАСОВИХ САМОВІЛЬНИХ ВІЇЗДІВ СЕЛЯН ІЗ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

24 января 1933 г.

1. Отметить, что в последнее время имеют место самовольные выезды крестьян, как колхозников, так и единоличников, из сел Одесской области за ее пределы в другие республики и края.

2. Отметить, что не все партийные и советские работники в районах и селах понимают, что такого рода массовые самовольные выезды крестьян, колхозников и единоличников организуются врагами советской власти, кулаками и петлюровцами, ведущими контрреволюционную агитацию за бегство крестьян в целях подрыва колхозов.

Многие районные партийные комитеты (РПК) не только не ведут необходимой массово-политической работы по приостановлению самовольных выездов из села, но в ряде случаев даже не разоблачают кулацкой агитации за самовольные выезды крестьян и не разъясняют колхозным массам и трудящимся единоличникам вреда для колхозов, колхозников и единоличников такого рода самовольных выездов.

3. Предложить секретарям РПК немедленно развернуть массовую политическую работу, в первую очередь в тех селах и колхозах, где наблюдается наибольшее число самовольных выездов, выявляя контрреволюционных организаторов и вдохновителей этого дела.

Всю эту широкую разъяснительную работу провести на основе доведения до каждого колхозника и единоличника решений

Январского Пленума Центрального Комитета и Центральной Контрольной Комиссии, в особенности на основе популяризации речи товарища Сталина о работе в селе, постановления ЦК и Совета Народных Комиссаров от 19 января о поставке хлеба государству в 1933 году.

4. Поручить начальникам районных отделов Государственного Политического Управления провести изъятие контрреволюционных организаторов бегства крестьян из села.

5. Заслушать на Бюро Областного комитета 3 февраля сообщение Начальника Областного отдела ГПУ о результатах проведения мероприятий в связи с самовольными выездами крестьян из села.

Секретарь обкома КП(б)У Майоров
ДАОО. – Ф.П.11. – Оп.21. – Спр.11. – Арк.76-77.

№ 18

ПОСТАНОВА ОДЕСЬКОГО ОБЛАСНОГО ВІДДІЛУ ДПУ ПРО КЛОПОТАННЯ ПЕРЕД СУДОВОЮ ТРІЙКОЮ ПРО ЗВИНУВАЧЕННЯ СЕЛЯНИНА С. ЦАРЕДАРІВКА ДОМАНІВСЬКОГО РАЙОНУ М.А. МАЛОМАНА

24 січня 1933 р.

ПОСТАНОВЛЕНИЕ

г. Одесса Января 24-го дня 1933 г.

Я, уполномоченный 3 отд. СПО Облотдела ГПУ УССР Ильгардт, рассмотрев присланное Доманевским Р/ аппаратом ГПУ дело за № 181 по обв. МАЛОМАНА Михайла Андреевича, 1880 г. рождения, кулака, в 1919 г. принимавшего активное участие в восстании против Соввласти, в том, что поддерживая тесную связь с кулачеством и бывшими помещиками он проводил контрреволюционную работу против мероприятий проводимых Соввластью в селе, вел злостную агитацию против хлебозаготовки, говоря: “Когда перестанут нас обдирать, коммунисты только могут грабить крестьян, издеваться над ними и строить новую паншину”.

Убеждал крестьян в том, чтобы последние свой хлеб прятали и не сдавали государству.

Будучи завхозом артели довел до падежа конский состав, которого погибло 120 шт. лошадей. Уличен в краже колхозного хлеба, который у него обнаружен (1 меш. пшеницы и 3 пуда кукурузы), агитировал против посевной компании, говоря, колхозникам: “Что с того, что мы

сеем, все равно власть заберет и нам от этого посева пользы не видеть”. В 1930 г. был организатором женской волынки по разбору колхозного имущества.

На основании ст. 54- 10 УК УССР и постановлением СНК от 07.08.1932 г.

ПОСТАНОВИЛ:

Ходатайствовать перед СУДТРОЙКОЙ

О применении к обв. Маломану М.А.

меры соцзащиты: заключен в концлагерь на десять лет.

СПРАВКА: обвиняемый содержится под стражей в Доманевской Р/ Милиции-----с-----193 г.

Уполномоченный 3 отд. СПО

Согласен: Нач. СПО

Утверждаю: Нач. Одес. облотдела ГПУ

С мерой соцзащиты согласен:

Ильгардт

Шерстов

Чердак

Прокурор

ДАМО. – Ф.Р.5859. – Оп.2. – Спр.3134. – Арк.14.

№ 19

АКТ ПРО ВИКОНАННЯ СМЕРТНОГО ВИРОКУ СТОСОВНО ЗАСУДЖЕНОГО Х.Л. ЗАЙЛЕРА

4 лютого 1933 р.

4-го февраля 1933 года составил настоящий акт о том, что на основании приказания Начальника Николаевского Облотдела ГПУ № 151244 от 2.02 в присутствии Пом. Гор. Прокурора БУТЕНКО привели в исполнение приговор высшей меры социальной защиты – РАССТРЕЛ над гражданами

ЗАЙЛЕР Христианом Людвиговичем и ДИДЕ Августом Христиановичем.

При соблюдении циркуляра наркомюста и прокуратуры республики за № 56

Приговор приведен в исполнение в “23” часа

Трупы похоронены в одежде на кладбище и следов могилы не оставлено.

СОТРУДНИКИ:
ПРИСУТСТВОВАВ
ПОМ. ГОР. ПРОКУРОРА

ДАМО. – Ф.Р.5859. – Оп.2. – Спр.667. – Арк.43.

№ 20

**ПОВІДОМЛЕННЯ ЧЛЕНА ВУЦВК О.Ф. ВЕЛЬМЕ
ПРО ПРИМУСОВУ ХЛБЗОЗАГОТІВЛЮ Й ЗНУЩАННЯ
НАД КОЛГОСПНИКАМИ В С. КАЛЧАНІВЦІ
ЛЮКСЕМБУРЗЬКОГО Р-НУ НА ОДЕЩИНІ**

18 февраля 1932 г.

Всеукраинскому Центральному Комитету
от члена ВУЦИК
товарищ Вельме с. Калчановка
Люксембургского р-на

Сообщаю Вам о работе (по) хлебозаготовке в Новокрасновском сельсовете. План по сельсовету выполнен на 93,2 %. Все фонды, продукты, все фуражные фонды, (все), что только называется зерном под метелку вывезли, только одно – семена по пять пудов оставили. Для лошадей мы имеем силос, но для людей, я не могу себе представить, где взять хлеба. Организовали кухню, организуем от членов все продукты, но хлеба нету й хлебозаготовку не выполнили. Поэтому я обращаюсь к Вам, дать мне совет, что и как (делать) с этим положением, колхозники отказываются от работы, требуют хлеба, у нас в данное время ни одного пуда муки нету, что тормозится работа в колхозе.

Несмотря на все (это), бригада вместе с хлебозаготовителями от колхозников-средняков и бедняков требуют возврата хлеба, полученного на трудодни, вызывают их по два раза в день. Я считаю, что неправильно поступают в нашем селе.

Коллективизация, а колхозник получал ежемесячно только то, что ему полагалось на свои трудодни. Примерно, мы имеем едоков трудодней – 40560. Распределили муку пшеничную 144,02 ц, фураж-112,56 ц, вместе – 256,58 ц, что составляет 600 гр. на трудодень.

Но не обращая внимания на эти данные, буксирная бригада совместно с сельсоветом вызвали ночью середняков и бедняков, заставили председателя колхоза дать 10 подвод на дежурство, на

которых они этих колхозников (которым обещали), вывезли по морозу на поле, раздели голыми и оставили их в степи. А через (некоторое) время эти самые подводы привозили их обратно и мучили их вновь, душили их за горло, побили им морды, таскали женщин, посадили их раздетыми в холодное помещение. Такими методами они целую ночь мучили людей, так что этой ночью четверо хозяев-средняков бросили все и удрали. Эта ночь похожа (на) время махновщины, об этой работе еще много можно написать примеров, которые, по моему мнению, противозаконны.

Но когда я сказала, что эти методы неправильны, представители назвали меня “подкулачница” или “срывщик хлебозаготовки”. Также весь актив, который все время работал активно с правлением колхоза, снимают с работы, исключают их из партии, в том числе и меня, потому что не согласились вывезти последний хлеб. Об этом мы пожаловались в райколхозсоюз и в секцию РКИ, которые сейчас всю работу взяли на расследование. Но самые важные вопросы это насчет хлеба. 50 % колхозников живут на картофеле и макухе, но у некоторых середняков и картофеля нету, так что работа в колхозе очень страдает. Если нам партия не поможет, тогда у нас может получиться срыв весенней посевной кампании. Главные руководители, которые по нашему сельсовету работали от имени райисполкома, были – тов. Рунковский, председатель совета тов. Энглер и тов. Гарсон.

Этим я закончу и думаю, если Исполнительный комитет (что) считает неправильным, будет содействовать. Но когда я, может быть, политику неправильно понимаю, тогда я извинюсь. Но я считаю, что это неправильно.

Вельме

Марочко В.І. Хунгер – значить голод // Віче. – 1993. – № 8. – С. 140-141.

№ 21

ВІДОМІСТЬ ПЕРВОМАЙСЬКОГО РАЙОННОГО ВІДДІЛУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ПРО КІЛЬКІСТЬ ХВОРИХ З БЕЗБІЛКОВИМИ НАБРЯКАМИ ЗА ПЕРІОД З 1 СІЧНЯ ПО 24 ЛЮТОГО 1933 РОКУ

[25 лютого 1933 р.]

2-я Совбольница (Богополь):

На койке лежало – 81 человек, из них умерло – 19.

По детской больнице:

На койках лежало 10 человек, из них умерло 2 человека. В детской консультации на амбулаторном приеме находится на учете 31 ребенок с безбелковыми отеками.

По рабочей поликлинике:

Прошло за это время 50 человек застрахованных, из коих 2 умерли.

Среди лежавших на койках имеются пенсионеры, служащие, колхозники, довольно большая прослойка деклассированных. Имеются и рабочие.

С 1 января по 24 февраля 1933 года больных и умерших по Госбольнице и поликлинике: больных – 131, из них умерших – 21 чел.; детей больных – 41, умерших в больнице – 2.

Начальник Первомайского райздравотдела Григорашенко.

ДАОО. – Ф.Р.710. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.5.

№ 22

ЛИСТ ГОЛОВИ ПЕРВОМАЙСЬКОЇ РАЙОННОЇ КОНТРОЛЬНОЇ КОМІСІЇ КП(Б)У ПОЛЯКОВА ДО ЧЛЕНА ОДЕСЬКОГО ОБКОМУ КП(Б)У БЕЙЛІНА ПРО СТАН ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ І ГОЛОДУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ РАЙОНУ

26 лютого 1933 р.

Шановний товаришу Бейлін!

Змушений написати про стан громадського харчування, який вимагає вжиття негайних заходів. У нас трапились випадки отечності (опухання) на ґрунті недоїдання не тільки серед декласованого населення, а навіть і серед робітників. І хоч дещо було спущено харчовими продуктами та грішми, це не вирішує справу. По відомостям, які я зараз маю, на заводі ім. 25 жовтня від недоїдання опухло 13 робітників; в районній лікарні № 2 з 1 січня 33 року з 201 хворих 67 чоловік опухли від недоїдання, з них 17 чоловік померло. Тут відсутні відомості по іншій лікарні та дитячій консультації, крім того, є багато випадків, захворювань, опухань та смертей людей, які не зверталися до лікарів. В більшості по соціальному стану вони з декласованих. Перевіряючи районну лікарню, я там застав хворих з набряками – одного колгоспника, одного сторожа МРК, одного водоноса, одного робітника шкірного заводу, одного інваліда та 4 чоловіка з арештованих. Я вважаю, що необхідна негайна продуктова допомога не тільки для робітників та

службовців, а насамперед для партактиву міста, який декілька місяців не одержує хліб – купують на базарі макуху, яка коштує понад 30 крб., і навіть в постачанні її є перебої. Для декласованого елемента відкрито їдальню та майстерню – “Труд-допомога”, але ж цього зовсім замало. Я гадаю, що ти вживеш необхідних заходів.

Поляков

ДАОО. – Ф.Р.710. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.4

№ 23

ТАЄМНЕ СПЕЦПОВІДОМЛЕННЯ ЗАСТУПНИКА НАЧАЛЬНИКА ОДЕСЬКОГО ОБЛАСНОГО ВІДДІЛУ ДПУ КАМІНСЬКОГО ГОЛОВИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ КК РКІ КОНИКУ ПРО ВИПАДКИ ОПУХАННЯ РОБІТНИКІВ ВІД НЕДОЇДАННЯ ПО МІСТУ ХЕРСОНУ

15 марта 1933 г.

В нашем спецсообщении за № 151981 мы сообщили о зарегистрированных случаях опухания рабочих отдельных предприятий города Херсона от недоедания.

Полученные за последние дни данные из Херсонского горотделения ГПУ говорят о значительном увеличении числа заболеваний “дистрофией”. По этим данным на 10 марта сего года зарегистрировано по городу Херсону до 400 случаев опухания от недоедания, причем больше всего случаев опухания зарегистрировано среди рабочих завода им. Петровского, Консервстроя, среди рабочих-строителей и Обозного завода.

На 1 января сего года только по заводу “Петровского” было зарегистрировано 103 случая опухания. Количество случаев опухания от недоедания особенно увеличилось за последнюю декаду февраля месяца, что видно хотя бы из того, что на 21 февраля сего года число рабочих с явлением опухания достигло только 25 случаев.

Из проверки зарегистрированных 25 случаев на 21 февраля видно, что опуханию от недоедания подвержены также частично и квалифицированные рабочие завода. Так, например, по производственному стажу указанное число рабочих завода им. Петровского распределяется таким образом: с производственным стажем от 1 до 3 лет – 5, с 3 до 5 лет включительно – 8, с 6 до 10 лет – 7, с 10 до 25 лет – 5. По получаемой заработной плате они распределяются следующим образом: свыше 200 рублей – 2 человека

(250-274 рубля), от 150 до 200 – 9, от 120 до 150 – 6, от 100 до 120 – 3 и только 5 человек зарабатывают в месяц меньше 100 рублей. Из всех перечисленных 25 случаев чернорабочих имеется только 4 человека.

Увеличение количества случаев опухания, как по заводу “Петровского”, так и по остальным предприятиям, является результатом значительного ухудшения общественного питания и продовольственного снабжения рабочих. В столовой завода “Петровского” за последнее время калорийность отпускаемых обедов значительно пала. Стандартные обеды, отпускаемые в этой столовой по цене 50 копеек, содержат в себе от 360 до 400 калорий. Обеды, отпускаемые по поблюдной системе, также не имеют необходимой калорийности. Причины низкого качества обедов заключаются в том, что в течение последних 4 месяцев отсутствуют крупы, растительное масло и картофель, а на приготовление обедов отпускается весьма незначительное количество жиров. Обеды готовятся почти исключительно из соленых овощей, запас которых также уже на исходе.

За февраль месяц рабочие завода Петровского совершенно не получили индивидуальный продуктовый паек, который обычно выдается из закрытого заводского кооператива. Не выдачу пайка объясняют отсутствием оборотных средств для децентрализованных заготовок и неполучением продуктов в централизованном порядке. Заработная плата по этому заводу также не выполняется своевременно. На сегодняшний день еще не выплачена зарплата за вторую половину января, в то время как 1 марта сего года уже наступил срок выплаты зарплаты за первую половину февраля.

Все эти моменты, а также наличие случаев заболевания среди рабочих, вызывают резкое недовольство последних, среди которых можно слышать следующие разговоры: “...Посмотрите на наших рабочих – у большинства пухлые глаза и лица, когда же обратят внимание на рабочих нашего завода?..” Наблюдается также на этой почве усиление активности антисоветского элемента на предприятии, который старается использовать затруднения для своей антисоветской агитации.

Так, например, рабочий завода Петровского Копунько Иван среди рабочих заявил: “...Пока существует советская власть, весь рабочий класс может рассчитывать только на голодовку...” Другой рабочий сборочного цеха, Черный, говорил: “...Рабочий пухнет с голоду. Не было еще в истории случая, чтобы было больше умерших, чем новорожденных, а за первую пятилетку мы это имеем...”

Професійними місними і советськими організаціями прийняті заходи к облегченню положення робітчих, подверженних опуханню, путем выдачи им пособий, специальных пайков, прикрепления к диетическим столовым и т.п.

Прийнятими Горотделением мерами частічно уллучшени обеды, изготовляемые для робітчих в столовых завода Петровского, Консервостроя и Обозного завода.

Зам. начальника Одесского Облотдела ГПУ
Помощник начальника СПО
ДАОО. – Ф.Р.710. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.26-28.

Каминский
Симхович

№ 24

ДОВІДКА ВІДПОВІДАЛЬНОГО ІНСТРУКТОРА ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ КК РКІ ПРО ВИПАДКИ СМЕРТІ НА ГРУНТІ НЕДОЇДАННЯ ПО ПЕРВОМАЙСЬКОМУ РАЙОНУ

15 марта 1933 г.

На 14 марта по Первомайскому району зарегистрированы по селам следующие случаи смерти от недоедания: Крымка – 4 чел., Долгая Пристань – 4 чел., Степковка – 2 чел., Дорожинка – 15, из них 1 человек повесился, Витольдов Брод – 7 чел., в селе Концепполе – 60 случаев опухания. На заводе “15-летия октября”, со слов директора товарища Аттола, зарегистрировано 40 случаев опухания рабочих завода. Кроме того, зарегистрированы случаи смерти на станции железной дороги Голтянского участка – за 13 дней марта на станции Голта умерло 9 человек, за февраль умерло 17 человек. В первых числах марта 2 человека бросились под поезд, которые были перерезаны поездом. За февраль месяц было подброшено 40 человек детей. Со слов агента ГПУ ст. Голта, все эти случаи были на почве недоедания.

Отв. инструктор Одесской ОблКК РКІ (Підпис)
ДАОО. – Ф.П.710. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.30.

№ 25

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА З ГРИФОМ “ЦІЛКОМ ТАЄМНО” ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ КРИВО-ОЗЕРСЬКОЇ РАЙОННОЇ КК РКІ ГОЛОВІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ КК РКІ ПРО ВИПАДКИ КАНІБАЛІЗМУ В СЕЛАХ СЕКРЕТАРКА І ТРИДУБИ

16 марта 1933 г.

Доложу, что по селам Секретарка и Тридубы Криво-Озерского района имеются случаи каннибализма, а именно:

По с. Секретарка

- Гражданка Романчишина Ольга – беднячка-колхозница, Ищенко П. – середняк-колхозник, Бондар Иван – колхозник, в начале первых чисел марта месяца сего года откопали похороненный на кладбище труп гражданки Мандриной Матроны, разделили между собою по частям, варили и ели. Кроме того, у Бондаря Ивана в хате на печи обнаружили вялый труп его 7-летнего брата.
- Гражданин Головатюк Даниил – бедняк-индивидуальник, умершую свою мать закопал на кладбище и в тот же день вечером отрыл и принес домой, варил и ел. При обыске обнаружена голова с седыми волосами, половые органы с тазовой костью и остатками на них мяса, конечности рук и ног.
- Гражданин Маснюк Антон Калистратович – середняк, зверски убил своих двух детей, девочек 4-х и 3-х лет. При обыске обнаружены трупы и часть вареного мяса.

По с. Тридубы

Гражданка Ридка Евдокия, беднячка, исключенная из колхоза, зарезала 2 детей – мальчика 3-х лет и девочку 1,5 года, мясо которых съела. Муж Ридки Евдокии сидит, арестован за кражу и убийство колхозной лошади. По этому поводу приняты следующие меры: на места происшествий выехали работники ГПУ и следственных органов, которые проводят расследования по данным случаям. По селу Секретарке выявили и задержали 12 человек, которые ели человеческое мясо. По селу Тридубы была арестована гражданка Ридка Евдокия.

По линии партийной и советской в село Секретарка высланы: член районной КК РКК, кандидат в члены бюро РПК, он же член президиума РИК и член партии директор МТС. Наряду с проведением работ, связанных с разукрупнением колхоза (в с. Секретарка один колхоз насчитывает до 800 дворов), проводят также соответствующую массовую работу среди населения. На места дополнительно выехали по 2 человека из числа членов бюро РПК и членов Президиума РИК.

Для устранения случаев каннибализма районом дополнительно занаряжена продовольственная ссуда в количестве 25 центнеров к ранее выданной из общего количества на район 450 центнеров – 30 центнеров, а также районом была оказана продовольственная помощь из местных наличных ресурсов в количестве 7 центнеров.

Таким образом, для села Секретарки дана продовольственная помощь 62 центнера. Ведется работа по всем сёлам по выявлению голодающих и оказанию им продпомощи. Отмечены случаи голодания, кроме Секретарки, по селам Б. Мечетня, Березки, Тридубы, Мазурово и Красненькое. Были характерные случаи, когда у голодающих опухших обнаруживалось закопанное в ямах зерно, хлеб, картошка и тому подобное, такие случаи имели место в селах Березки, Кривое Озеро, Б. Мечетня.

В связи с получением продовольственной ссуды, сельсоветами даны распоряжения немедленно ее раздать, ликвидировав отдельные случаи опухания на почве голода.

Получение продпомощи колхозами значительно улучшило настроение колхозников, активность поднялась, что дало возможность более успешно подготовиться к севу.

Зам. председателя Криво-Озерской районной КК РКИ (Підпис)
 ДАОО. – Ф.Р.710. – Оп.2. – Спр.2. – Арк.31.

№ 26

ДИРЕКТИВНИЙ ЛИСТ ОДЕСЬКИХ ОБКОМУ КП(б)У ТА ОБЛВИКОНКОМУ МИКОЛАЇВСЬКОМУ МІСЬККОМУ ПАРТІЇ ТА МІСЬКВИКОНКОМУ ПРО ВЖИТТЯ РІШУЧИХ ЗАХОДІВ ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ ГОЛОДУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СЛУЖБОВИХ ОСІБ ЗА ПРОВЕДЕННЯ ЦІЄЇ РОБОТИ

27 березня 1933 р

Несмотря на совершенно исчерпывающую директиву от 20 марта с. г. о необходимости самых срочных и решительных мер в деле ликвидации всех случаев голодания, материалы, поступающие в обком и облисполком, свидетельствуют о том, что не все районы поняли политическую важность данных им указаний.

Еще и до сих пор районы халатно, медленно, нерешительно организывают работу.

В ряде районов отпущенная продссуда несвоевременно вывозится с элеваторов, продолжается использование продссуды не по прямому назначению. Децентрализованные заготовки совершенно не развернуты и районы к мобилизации своих внутренних ресурсов не приступили.

Обком и облисполком предлагают:

1. Немедленно развернуть работу по децентрализованным заготовкам внутри района и, в первую очередь, жиров, мяса, яиц, молока и овощей.

2. Все фонды, направляемые в порядке помощи из области, немедленно разнаряжать по своему целевому направлению, ни в коем случае, не допуская задержки фондов на элеваторах, станциях, складах и т.д.
3. Имея в виду наблюдающиеся случаи использования продссуды, отпускаемой на детпитание, на ряд других целей, что приводит как к количественному уменьшению охвата, так и к качественному ухудшению питания детей, категорически запрещаем использование ссуды по детпитанию на какие бы то ни было другие нужды. Предупреждаем, что направление продуктов, предназначенных на детпитание, на другие нужды, будем рассматривать, как разбазаривание целевых государственных фондов.
4. В целях наиболее быстрой организации руководства и проведения всех необходимых мероприятий в наиболее неблагополучных – Любашевском, Кривоозерском, Снигиревском, Александровском, Б. Высковском, Арбузинском, Зиновьевском, Знаменском, Новобугском и Калининдорфском районах – создать тройки в составе: секретаря райпарткома, председателя райисполкома и уполномоченного ГПУ. Такие же тройки создать в селах этих районов в составе: предсельсовета, секретаря ячейки и председателя колхоза.
5. Обязываем Вас при определении продовольственной помощи отдельным колхозам обязательно согласовывать это с директорами МТС и начальниками политотделов МТС.
6. Учитывая, что работа зав. райснабов и райздравинспекторов должна быть сейчас особенно сосредоточена на этих вопросах, обком и облисполком запрещают мобилизацию их на какие бы то ни было другие работы.

Секретарь обкома КП(б)У *Степанов*
Председатель облисполкома *Пахомов*

ДАМО. – Ф.П.6. – Оп.1. – Спр.473. – Арк.41-42.

№ 27

**КРИМІНАЛЬНИЙ ВИРОК ОДЕСЬКОГО ОБЛАСНОГО
СУДУ У СПРАВІ ЗЛОЧИНІВ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ
У ГАРБУЗИНСЬКОМУ РАЙОНІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ПО ВІДНОШЕННЮ ДО НАСЕЛЕННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ
КОМПАНІЇ ХЛІБЗАГОТІВЛІ**

Справа № 10 012 289 31

21 квітня 1933 р.

Ім'ям УРСР Одеський облсуд в складі: Голови т. Швартау, нарзасів тт. Галата та Лецик, при секретареві т. Пономарьовій, за участю прокурора т. Змуля та оборонців тт. Дашевського, Брехунця, Голобородька, вислухавши при вселюдному судовому засіданні кримінальну справу за звинуваченням:

Нетовканого Ісаака Лазаровича, 32 роки, одруженого, маючого 4 дітей, малописьменного, хлібороба, бідняка, в минулому дезертира Червоної Армії, колишнього голови Лисогірської сільради, члена ВКПБ з 1931 року, не судимого;

Невельштейна Якова Григоровича, 32 роки, одруженого, робітника, з незакінченою вищою освітою, студента 4 курсу Енергоінституту, заступника завідувача Одеським Енергосінститутом, за фахом слюсаря-механіка, члена ВКП(б) з 1926 року, не судимого;

Чекайло Івана Федоровича, 36 років, одруженого, малописьменного, по соцпоходженню бідняка, заступника Голови правління СССТ, кандидата в члени ВКП(б) з 1932 року, не судимого, та Демченка Івана Семеновича, 34 роки, одруженого, має 2-х дітей, хлібороба, бідняка, сільвиконавця, не судимого;

перших трьох – за 2 ч. 98, 2 ч. 145 КК, а останнього – за постановою уряду від 7 серпня 1932 року.

Знайшов:

с. Лиса Гора Гарбузинського району має 3000 господарства, з яких 400 господарств одноосібних, останні господарства об'єднані 7 колгоспами, таким чином, колективізовано на 88 %. В зазначених 400 господарствах на другу сотню села припадає 200 господарств. У с. Лиса Гора, куркульсько найманський елемент звив собі гніздо, шкодив справі виконання політично-господарчих кампаній, як збиральній, так, особливо, хлібозаготівель. У 1932 році керівництво села не зуміло своєчасно забезпечити виконання плану хлібозаготівель, і тільки коли хліб був розбазарений та захований по ямах, а термін виконання минув, кинулись заготовляти хліб для держави. Але ж замість того, аби вдарити по класовому ворогу, розкрити перед бідняцько-середняцькою масою шкідницьку роботу ворога, підсудні по справі почали з колишнім Головою сільради Нетовканим та уповноваженим по хлібозаготівлі Невельштейном застосування репресивних заходів по відношенню до близьких нам груп населення. Не знайшовши кращих методів для того, аби зробити перелом в хлібозаготівлі, в справі виконання плану, вдалися до

застосування масових арештів, побиття контрактантів, навіть до таких, які належну контрактацію повністю виконали.

Ініціатором антипартійних методів роботи являється колишній голова сільради Нетовканий (в минулому дезертир Червоної Армії, служив в обозі Денікіна).

Матеріалами досудового і судового слідства виявлено ганебну картину викривлення лінії партії, порушення революційної законності по Лисогірській сільській раді. Знущання та нанесення побоїв біднякам і середнякам, незаконні масові штрафи, конфіскація майна і розбазарювання його, безпідставне розвалювання хат, незаконне виселення за село бідняків і середняків, та врешті-решт затравлювання: 19 лютого 1933 року в с. Лиса Гора стався випадок, що бідняк Баландін Никифор зарізав свою родину – дружину та трьох дітей віком від 1 року до 6 років, а сам повісився.

Попереднім слідством було встановлено, що 26 грудня 1932 року прибув до Лисої Гори на посаду голови сільради Нетовканий І.Л., який з перших днів прибуття до сільради замість того, аби шляхом масово-роз'яснювальної роботи, адміністративного натиску на класово ворожих і злісних нездатників хліба та застосування революційної законності, він став на шлях неприпустимих методів боротьби за хліб, скеровуючи удари на бідняцько-середняцьку частину села. Методами Нетовканого стали: зняття дахів з хат, руйнування хат, провалювання стель тощо.

Зазначений метод був застосований по іншим сотням села, а особливо в 2-й сотні, де уповноваженим був Невельштейн Я.Г. і Чекайло І.Ф. Крім цього, Нетовканий утворив при сільраді приміщення для арештованих, де тримались без розбору чоловіки, жінки та діти. На допит він викликав по одному чоловіку і здійснював фізичний вплив до тих, хто відмовлявся здавати хліб. Таким чином був побитий бідняк Карпенко та інші.

Виселення злісних нездатників хліба по контрактації могло мати місце лише після затвердження постанов про виселення райвиконкомом та обласною контрольною комісією. Не дивлячись на це, Нетовканий І.Л. провадив виселення в масовому порядку, без відповідних постанов з боку вищих організацій. Причому, саме виселення проводилось таким чином: бідняки і середняки викликались до сільради, де їм пропонувалося негайно здати хліб, а при відмовленні садили їх на сані і вивозили за декілька кілометрів за село в лютий мороз, вночі. Таким чином було виселено Бабіч Марію, Манзюка та інших бідняків і середняків. Майно їх забиралося без

опису, частково продавалося, а частково розбазарювалось, лише після цього іноді оформлялося президією сільради. В даний час коли райвиконком запропонував повернути незаконно забране та розбазарене майно, цей ворог з партійним квитком у кишені, не заспокоївшись всіма викривленнями, продовжував свою роботу в напрямку застосування до бідняків і середняків явно незаконних штрафів. Наприклад, за невідвідування зборів оштрафовано 30 громадян, по 5 карбованців кожний, на користь тих осіб, які ходили на збори. Також штрафувалися бідняки, середняки, колгоспники, у яких розкопували двір, шукаючи хліб, не дивлячись на те, чи знайшли хліб, чи ні. А за цей незаконний штраф знімали майно, знову-таки ці гроші повертались на користь шукачів хліба – членів бригади, в складі яких були торгаші-куркулі.

Масова робота повинна була бути головним важелем в справі виконання хлібозаготівлі. Однак, цей основний важіль, був викривлений куркульською політикою Нетовканого та інших, а саме: виявивши закопаний хліб, у бочці, влаштовували “демонстрацію”, маючи на меті вплинути на маси. Для цього утворили обоз з десятка підвод, посадили в бочку Куницьку, навколо діжки – інших біднячок, середнячок, двох сиріт неповнолітніх, самого малолітнього Миколу Шульгу, напіводягненого, і в мороз возили з “демонстрацією” по базару і селу до сільради, причому з промовою виступав Нетовканий, обзиваючи різними неподібними словами, як то “гади”, “сволочі” та іншими. Слід відзначити, що такі вислови бували завжди при його виступах на зборах та інших заходах, і зрозуміло, що такий характер масової роботи, крім негативного, жодних позитивних наслідків для хлібозаготівель не дав. Такого роду демонстрації були не поодинокі.

Підсудний Нетовканий І.Л., будучи головою сільради не керував роботою, а навпаки, сам зловживав та допускав розтранжирування знятого майна, розтрати грошей з боку сільвиконавця Демченка, і нарешті, допустив та й сам приймав участь в затравлюванні бідняка Баландіна Никифора, довівши його до вбивства своєї родини та самогубства.

Затравлювання Баландіна проводилося наступним чином: маючи одноосібне господарство, він повинен був здати по умові контрактації 13 центнерів хліба, але з цієї кількості було здано тільки 5 центнерів 92 кг. 25 листопада 1932 року, його викликали до бригади 2-ї сотні, де він був затриманий та направлений до сільради. Після “обробки” його та дружини він добровільно викрив яму з 6 центнерами і 24 кілограмами хліба і був звільнений з-під арешту Навельштайном.

Таким чином, за ним залишилось недовиконаними лише 85 кг хліба. Не дивлячись на це, до нього прийшла бригада на чолі з Чекайло, і було зняте все майно та всі продукти харчування, як то буряки, квасоля, цибуля, квасина, висівки та ін., а також 4 пуди борошна, і його було оштрафовано за неявку на збори в розмірі 5 крб. Через деякий час Баландін знову був заарештований і від нього вимагали додаткової здачі хліба не дивлячись на те, що він контрактацію виконав повністю, навіть з деяким незначним перебільшенням.

Після того, як арешт жодних наслідків не дав, Баландін був звільнений, і до нього з'явилась бригада Чекайло, яка зруйнувала верх хати, наробила в хаті погром. Це зробило на Баландіна таке враження, що він намагався косою зарізати свою дружину, але вона була врятована сусідами. Не маючи продуктів харчування, Баландін, запродавши дещо з залишених йому речей, придбав буряків, моркви тощо. Через деякий час з'явилась до нього бригада Чекайло з вимогою заплатити штраф у розмірі 5 крб., а після того, як Баландін обіцяв сам принести гроші, у нього були забрані куплені продукти.

Після чого, в ніч на 19 лютого цього року, Баландін, зарізвавши свою дружину і трьох дітей, покінчив життя самогубством, залишивши дві записки. Перша такого змісту: “Жінка ходила до Чекайло, щоб хоч дав, то єсть, повернув нашу дрібнєсеньку картошку, але він вніманія не обращаєт, дети воют як собакі, я перенесті не мог. Я сам сделал такой проступок, потому что кричат дети кушать, а нечего дать їм єсть, в чем і распісиваюсь. Н. Баландін”, друга: “До свиданія все родичи, через Чекайлу і Кіріла Лошака погубил свою семью, нехай їм легче буде. Н. Баландін”.

Ще задовго до прибуття підсудного Нетовканого, уповноваженим по декілька сотням був підсудний Чекайло Іван. В кінці грудня прибув до Лисогірської сільради за уповноваженого по хлібозаготівлі підсудний Невельштейн, котрий вкупі з Чекайло був прикріплений до 2-ї сотні цієї ж сільради для виконання плану хлібозаготівлі серед одноосібного сектора.

Підсудними запроваджувались такі методи хлібозаготівлі: приїзд Невельштейна відзначився утворенням погребу для затриманих, де в холоді, по декілька діб утримувались старики, жінки і діти, причому це знущання доходило до того, що заарештованим не дозволялося сходити в яму, а тримали біля самих дверей. Коли це було засуджено районним керівництвом, то підсудні замість погребу улаштували холодну хату для арештованих. Мали місце факти знущання підсудним Невельштейном під час допитів. Так, громадяниці Панюк П.

він під час допиту викручував руки за спину і в заплутаному стані тримав деякий час, а коли це не дало жодних наслідків, вклав її голову між своїми ногами, заголив саму Панюк, та відповідним місцем притулив до гарячої груби. Шарпав за груди громадянку Столяренко тощо. Розкривали дахи контрактантів, розвалювали хати, проводили незаконне вивезення бідняків та середняків за межі села напівроздягнутих під час морозу. Ініціатором зазначених вище “демонстрацій” з бочками являвся підсудний Невельштейн.

Крім цього, громадянин Чекайло провадив незаконне зняття майна та розбазарювання цього майна, (12 свинячих шкір тощо переховав у себе в крамниці), запроваджував незаконні штрафи по прикладу Нетовканого, і ці суми з штрафу розподіляв між членами своєї бригади, здійснював арешти і являвся одним з найактивніших учасників травлі бідняка Баландіна Н.

Підсудний Демченко Іван, користуючись тим, що голова сільради Нетовканий фактично не керував роботою сільради, використовував це на свою власну користь, а саме: знімаючи майно, не заприбутковував, не складав описи знятого майна, проводив зняття майна без будь-яких постанов на це, знімав майно в осіб, які були винні різні борги, а також і у тих, хто абсолютно жодних боргів не мав, ганяючись за одержанням 10 % зі стягнутих сум. Найбільш цінні речі, які були зняті, він перерахував як для себе, так і для роздачі своїм людям, виставляючи на торги менш цінні речі. На торгах брали участь поставлені їм особи, як наприклад, пожежники, торгові листи і акти фальшувалися. Таким чином, як це встановлено матеріалами справи, так і допитом цілої низки свідків, недохват знятого майна досягає понад 10000 крб. Особливо це відноситься до продуктів харчування та хатніх речей, борошна, сала, масла, картоплі, а з худоби – свиней, корів, килимів тощо.

Що ж до розтрата 13000 крб., то з поданих документів ця сума зменшується на 8800 крб., остання сума складається з незаконно ним одержаних 10 %, що передбачено законом, таким чином, ця сума розтрачена при прямому попусканні підсудного Нетовканого.

Всі ці обставини стверджуються самими підсудними Нетовканим, Чекайло і Навельштейном, а також Демченко, доказами свідків і матеріалами справи.

На підставі зазначеного суд вважає, що в діях підсудного Нетовканого маються ознаки не лише за 2 частиною 98 арт. КК, а також і за 2 частиною 145 арт., 97 арт. КК. Більш того, ці дії належало кваліфікувати за постановою уряду від 7 серпня 1932 року, однак суд

вважає за недоцільне відкладання справи з метою уникнення затягування справи, таким чином, кваліфікацію злочину слід вважати за 2 частиною 98 арт., 2 частиною, 145 та 97 арт. КК.

Щодо підсудного Чекайло, то його дії передбачені 2 частиною 98 арт. КК, 2 частиною 145 арт. КК.

Торкаючись закинутого звинувачення підсудному Невельштейну, то в його діях вбачається лише наявність 2 частини 98 арт. КК, а щодо 2 частини 145 арт. КК, то це слід відкинути, оскільки Невельштейна в час травлі Баландіна вже не було, і участі в цьому злочині він не приймав.

Щодо підсудного Демченка, то його дії слід кваліфікувати за постановою уряду від 7 серпня 1933 року.

Обміркувавши ступінь соціальної небезпеки та пристосування до них мір соціального впливу, суд вважає, що підсудні своїми діями дискредитували партію та уряд, що викривленням революційної законності, яке мало місце у с. Лиса Гора, допустили не тільки зриви виконання плану хлібозаготівлі, але й негативно вплинули на підготовку до весняної сівби. Отже, їх дії з'являються особливо соціально небезпечними, і для їх виправлення необхідно ізолювання від суспільства на довгий термін. Втому, керуючись статтями 6, 43, 29, 98, 145 2-ї частини КК, постановою уряду від 7 серпня 1932 року, 302, 314, 308, 296 статтями КПК, Одеський обласний суд виносить

ВИРОК:

Підсудних Нетовканого Ісаака та Демченка Івана підвести до позбавлення волі в далекі табори на десять років кожного, з обмеженням прав Демченка за статтями 29 КК, пунктами "а", "б" і "в" на два роки, а Нетовканого – без обмеження, з конфіскуванням майна Демченка.

Підсудного Чекало Івана підвести до позбавлення волі в далекі табори на вісім років з обмеженням за арт. 29 КК, пунктами "а", "б" і "в" на два роки.

Підсудного Невельштейна Якова підвести до позбавлення волі в загальних місцях ув'язнення на 3 роки без обмеження прав.

Голова (Підпис)

Секретар (Підпис)

ДАОО. – Ф.Р.710. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.36-38.

№ 28

**ПОСТАНОВА СЕКРЕТАРІАТУ МИКОЛАЇВСЬКОГО
МІСЬККОМУ КП(б)У ПРО ЗБІЛЬШЕННЯ НОРМИ
ВИДАЧІ ХЛІБА ПО МІСТУ**

21 квітня 1933 р.

Учитывая наличие централизованных ресурсов муки считать необходимым с 21 апреля 1933 г. установить следующие нормы:

По ЗРК “Плуг и Молот” рабочим первого списка на основного по 800 г, иждивенцам – 300 г, второго списка – на основного 500 г, иждивенцам – 200 г, служащим первого списка и второго списка на основного 300 г, иждивенцам – 100 г.

По ЗСК первому списку на основного 700 г, иждивенцам – 300 г, второго списка на основного 400 г, иждивенцам – 200 г, служащим первого и второго списка на основного 200 г, иждивенцам – 100 г.

По МРК по первому списку на основного 700 г, иждивенцам – 200 г, второго списка на основного 500 г, иждивенцам – 200 г, по третьему списку на основного 300 г, иждивенцам – 150 г, служащим первого, второго и третьего списка на основного 200 г, иждивенцам – 100 г.

Ведущим предприятиям города: Электростанции, Санобоз, Энергострой, Нефтесклад, Трампарк, типография им. Ленина, “Незаможник”, “Большевик”, Швейпром, фабрика обуви, Стеклозавод, Химзавод, Водопровод, пожарники, Красные партизаны, Хлебзавод, Укрмясо, театр им. Скрыпника, выдвигенцы, учителя, ИТР, демобилизованные и старшему, среднему, медперсоналу, установить на основного 600 г, иждивенцам – 200 г.

Обязать отдел снабжения в лице т. Эпельмана ввести в жизнь указанные нормы с 21 апреля 1933 г., полностью обеспечить необходимым количеством муки по нормам, установленным выше.

Секретарь ГПК

Шулькин

ДАМО. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.474. – Арк.220.

№ 29

ДОДАТОК ДО ПРОТОКОЛУ № 55 ЗАСІДАННЯ БЮРО ОДЕСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У ПРО ВИКОНАННЯ ПЛАНУ ХЛІБОПОСТАЧАННЯ, ОСІННЬОЇ СІВБИ ТА ЗЯБЛЕВОЇ ОРАНКИ

22 жовтня 1933 р.

Обласний комітет відмічає, що, незважаючи на суворе попередження від ЦК КП(б)У, партійні організації значної частини районів області не мобілізовані ще на дійсно більшовицьку боротьбу за ліквідацію прориву, що утворився в хлібоздачі та осінній сівбі, не зуміли рішучими заходами зламати куркульський саботаж та

опортуністичний самоплив у проведенні цих робіт. Ряд політичних відділів, що показали ударні зразки роботи під час збиральної та хлібозаготівельної компаній, значно послабили свою роботу в організації партійних та колгоспних мас, у розгортанні серед них масово-політичної роботи, у мобілізації їх на виконання найважливіших сільськогосподарських робіт (хлібопостачання, сівба та зяблвання). Через це встановлений ЦК КП(б)У крайній строк закінчення осінньої сівби – 20 жовтня – зірвано. Поруч з цим, в останні дні не тільки не забезпечено потрібне наростання темпів хлібоздачі, а навпаки, в переважній більшості районів неприпустимо зменшили темпи, що ставить під загрозу зриву своєчасне закінчення державного плану хлібопостачання.

Особливо неприпустимий стан у районах: Любашівському, Цебриківському та Компаніївському, які протягом останнього п'ятиденника жовтня майже припинили хлібопостачання та натуральну оплату машинно-тракторній станції, а такі райони, як Гарбузинський та Добро-Величківський своєю бездіяльністю, примиренським ставленням до куркульського саботажу поставили під пряму загрозу зриву виконання плану хлібопостачання держави.

Обласний комітет вважає за цілком ненормальне й неприпустиме, що райони Снігурівський, Ново-Одеський, Гросулівський, Роздільнянський та інші, маючи порівняно високий процент виконання плану хлібоздачі, замість того, щоб форсовано завершувати виконання своїх зобов'язань перед державою, припустили заспокоєння, самоплив у роботі та демобілізацію партійної організації і широких колгоспних мас в організації хлібоздачі.

Обласний комітет особливо підкреслює, ще однією з причин незадовільного виконання плану хлібоздачі в більшості північних районів є те, що районні партійні комітети, політичні відділи та директори машинно-тракторних станцій продивилися куркульський маневр, спрямований на зрив молотьби кращого, добре заскиртованого сухого хліба й зосередили всю увагу на обмолоті хліба не заскиртованого, або погано заскиртованого – пророслого й мокрого.

Основною причиною зриву виконання плану осінньої сівби у встановлені ЦК КП(б)У строки є те, що районні партійні комітети, районні виконавчі комітети, директори та начальники машинно-тракторних станцій, а також правління колгоспів не переключили на осінню сівбу максимальну кількість коней, корів, бичків. Живе тягло й трактори на сівбі продовжують використовувати вкрай огидно.

Замість того, щоб усунути ці неподобства, керівні працівники районів і машинно-тракторних станцій, посилаючись на перебої постачання тракторам пального та інші об'єктивні недоліки, прикривають тим самим саботаж сівби, який все ще триває. Добившись деяких наслідків у кількісних виходах колгоспників на роботу, керівники районів, машинно-тракторних станцій і колгоспів неприпустимо ігнорують боротьбу за підвищення продуктивності праці, встановлення жорсткого контролю за виконанням денних завдань кожним, хто працює на виробництві. Через це встановлені норми виробки в колгоспах, як правило, не виконуються.

Незважаючи на неодноразові вказівки обкому, досі надзвичайно слабо застосовується робота тракторів на зяблюванні нічного часу, не виділено певної частини тягової сили та тракторів на зяблювання в районах, що закінчують сівбу.

Обласний комітет ухвалює:

1. За зрив установлених партією і урядом строків хлібопостачання та провал осінньої сівби, за відсутність більшовицького керівництва колгоспним будівництвом у районі та безвідповідальне ставлення до виховання партійної організації в душі партійної дисципліни та чіткість в роботі, секретаря Гарбузинського РПК товариша Кобзаря з роботи зняти і з партії виключити.
2. Попередити секретарів РПК: Добро-Величківського – товариша Луцького, Любашівського – товариша Большунова, Компаніївського – товариша Федорова й Цебриківського – товариша Абрамовича, що якщо протягом найближчого п'ятиденника не буде досягнуто перелому, який забезпечував би виконання планів осінньої сівби до 1 листопада й хлібоздачі до 7 листопада, то обкомом буде вжито до них суворих заходів партійного впливу.
3. Зобов'язати РПК, РВК, директорів і начальників машинно-тракторних станцій забезпечити безумовне виконання директив Центрального і обласного комітетів про використання не менш 75 % усього тягла виключно на сівбу, установивши повсякденний, пильний контроль за виконанням цього.
4. Запропонувати зосередити керівникам районів, машинно-тракторних станцій і колгоспів центр уваги організаторської та масово-політичної роботи в справі підвищення трудової дисципліни серед колгоспників, перенести на підвищення продуктивності праці, на безперечне виконання денних завдань та норм виробки кожним агрегатом і кожним колгоспником, що працює на колгоспному виробництві. При цьому особливу увагу

треба звернути на запровадження жорстокої дисципліни, що не дозволяє працюючим залишати свою ділянку роботи до повного виконання денного завдання – норм виробітку.

5. Зобов'язати РПК, РВК, директорів і начальників політвідділів МТС, під їх персональну відповідальність, організувати обмолот, у першу чергу, зі скирт, що забезпечують максимальний вихід зерна, придатного для здачі держави, яке потребує найменше часу та зусиль для перероблення його в колгоспах. Організувати справжнє цілодобове перероблення зерна (просушування, провітрювання, провіювання тощо) і вивіз його на заготовочні пункти з тим, щоб весь річний план хлібоздачі був повністю закінчений до 16 річниці Жовтневої революції по всіх районах, МТС і колгоспах, а також по індивідуальному сектору.
6. Всю роботу в хлібопостачанні організувати й сполучити з проведенням осінньої сівби так, щоб сівба була закінчена по всіх районах області безумовно не пізніше 1 листопада, забезпечивши високу якість сівби.
7. Зобов'язати керівників районів, МТС та колгоспів зосередити особливу увагу на організації найшвидшого збирання просапних, як найважливішу умову збереження цих культур від втрат та швидкого розгортання сівби на звільнених площах.
8. У колгоспах, що закінчили чи наближаються до закінчення сівби, 75 % всього живого тягла та всі трактори перемістити на зяблювання з тим, щоб решта живого тягла була зайнята на обмолоті та вивозі зерна.
9. Установити найсуворіший контроль за тим, щоб видачу авансів провадити тим колгоспникам, що чесно й сумлінно працюють на осінній сівбі, обмолоті, збиранні просапних, хлібоздачі та зяблюванні, суворо відповідно виробленим трудовіям.

Обласний комітет з усією силою підкреслює, що стан, який утворився з хлібопостачанням, сівбою, зяблевою оранкою та збиранням просапних, потребує величезного напруження та використання всіх сил, умілого сполучення робіт, бойової мобілізації всієї партійної організації та широких колгоспних мас, рішучого розгрому куркульського саботажу для форсованого закінчення цих робіт у встановлені строки.

№ 30

**ЛИСТ ЧЛЕНА ЛКСМУ КУЧЕРЕНКО ГЕНЕРАЛЬНОМУ
СЕКРЕТАРЮ ЦК ВКП(Б) Й.В. СТАЛІНУ ПРО ФАКТИ
ЗЛОЧИНІВ ПРЕДСТАВНИКІВ ВЛАДИ В АРБУЗІНСЬКОМУ
РАЙОНІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ***1933 г.*

Считаю, что далее молчать о таком важном деле будет не по-большевистскому. Дело касается верхушки власти Арбузинского района Одесской области. В результате вредительских действий райаппарата райисполкома (РИКа), районного партийного комитета (РПК) имели место слишком много фактов искривления линии партии на селе, подрыва мощности колхозов и колхозников. Год за годом срывались государственные планы, систематически не выполнялись планы хлебозаготовок, осеннего и весеннего сева. Сейчас происходит массовая голодовка колхозников, служащих, в первую очередь – педагогических работников.

Секретарь РПК Кобзарь умело и хитро прикрывал и прикрывает перед партией и правительством все вредительские действия. Значительную роль играет здесь и председатель РИКа Кривицкий, который своим “авторитетом” умело затушевывал контрреволюционные действия сельсовета и членов президиума РИКа. Во время хлебозаготовки 1932 года и подготовки к весеннему севу эти “горе-мудрецы” из Лысо-Горского сельсовета дошли до того, что стали производить массовые аресты колхозников, создавали “холодные погреба”, разрушали дома “зlostных”, набивали гвозди в кадушку и сажали туда несдатчиков хлеба. Уполномоченные РПК и РВК дошли даже до того, что насиловали женщин, ставили их голыми к горячей печке, издевались над людьми. В результате таких действий красноармеец Баландин, бывший неоднократно арестованным, а его жена – изнасилована, зарезал свою жену и двоих детей, а сам повесился. О том, что происходило в Лысой-Горе, было известно районным руководителям, которые санкционировали действия служащих сельского совета, а за это получали надлежащую награду. Так, например, член Президиума райисполкома, заведующий отделом народного образования Стефанович бесплатно получил 2 больших кожаных сапога, валенки и “добился” сделать своей жене-кулачке меховое пальто за 2000 руб. Начальник ГПУ, зная о таких ужасных действиях, только констатировал факты и грел руки – брал конфискованные ковры и другие ценные вещи.

Секретарь райкомитета Ленинского Коммунистического Союза молодежи Аитов бесплатно взял кожух и, кроме того, от имени районного парткомитета давал разрешения на разрушения домов. Инспектор соцвоса Слюсаренко разбазарил сахар и другие продукты, предназначенные для детских ясель. Заведующий районным отделом снабжения Вовненко обещал девушкам много ценных продуктов, если они согласятся быть его женами. Секретарь районного парткомитета Кобзарь занялся многоженством и половой распущенностью, назначал учительницами проституток. Председатель райисполкома так умело брал “хабар” – поросят, гусей, муку, что об этом никто не догадывался. Когда члены бюро районного парткомитета Азаров и Шатохин узнали об этом и запротестовали, их выгнали из района. Азаров сейчас находится в Раздельнянском районе, а Шатохин выехал на Донбасс в Горловку. Такие вот “секретные дела” творились у нас – в Советской стране, передовой части нашего Союза на Украине. И эти действия были затушеваны и скрыты от общественности и контроля пролетариата.

Эти люди и сейчас, работая в райаппарате, продолжают заниматься темными делами. Новый заведующий районным отделом народного образования Махте использовал на свои собственные нужды 800 руб., принадлежавших опорному детскому саду – сделал себе ботинки и выехал “отдыхать” на курорт на два месяца.

Понадобится много времени, возможно, десятилетия, для того чтобы колхозники стали зажиточными, если своевременно не реагировать и не предпринимать соответствующих большевистских мер. Вы, товарищ Сталин, можете спросить меня о том, почему я так долго молчал. Ответ я сейчас дам. Я молчал потому, что молчали вся партийная и комсомольская организации, а я боялся “вылезть” первым. Но убедился, что молчать дальше ни в коем случае нельзя, нужно быть верным партии и пролетариату. Кое-кто из товарищей писал Вам о происходящем, например, Билинский, но этот материал был Вами возвращен на расследование к нам в район и был так “проверен” нашей верхушкой, что после этого поставили вопрос перед райотделом народного образования о переброске тов. Билинского в другой район, как “социально-чуждого человека”. Сейчас необходимо принять большевистские меры. Чтобы бы ни было, но мы должны оздоровить руководство и принять самые решительные меры для улучшения развития сельского хозяйства и укрепления колхозов, сделать колхозы большевистскими, а колхозников – заможными.

Те из товарищей, кто пробовал вскрыть махинации в районе, почувствовали на себе соответствующий удар и пострадали сами. Я тоже оказался среди них, но сознательность побуждает меня встать на большевистский путь – путь борьбы за дело партии на селе. Я уверен, что Вы в некоторой степени проявите недоверие ко мне и будете тысячу раз убеждены в своей правоте, когда перешлете эти материалы на расследование в наш район. Но никогда я не соглашусь с тем, чтобы поручить расследование “вождям” райцентра.

Какие меры необходимы? Что дальше делать? Я обошел Обком КП (б)У, ЦК КП(б)У после того, как отправил туда по десять писем и результатов никаких не увидел, кроме многочисленных статей – вот что получилось в результате расследования.

Что касается секретаря районного парткомитета Кобзаря, то история этого мракобеса достаточно интересна. Кобзарь исполнял должность партсекретаря в Новогеоргиевском и Хмельевском районах, был выгнан оттуда за развал работы, вредительство, махинации и половую распущенность, после чего, в силу неизвестных причин, был направлен в наш район. Я же в этом районе оставаться никак не смогу, а выпустить меня по-хорошему “народ” не захочет. Я, конечно, придумаю, как поступить, но в мыслях вижу самый ужасный выход – самоубийство. В конце концов, полагаюсь на Вас. Жду соответствующих заключений. Сейчас проходит чистка Одесской парторганизации, но я подготовить материал в третий раз не имею ни физической, ни моральной возможности. Прошу немедленно принять меры по расследованию фактов злоупотреблений в нашем Арбузинском районе.

Колхозники, единоличники и трудящиеся Арбузинского района, благодаря такому руководству не знающие истинной роли колхозов на селе, с нетерпением ждут улучшения своих жизненных и бытовых условий. Жду всех дальнейших пояснений, всегда готов дать соответствующий дополнительный материал.

Ст. Кавуны, с. Арбузинка Арбузинского
района Одесской области.

С коммунистическим приветом,

ДАОО. – Ф.Р.710. – Он.2. – Спр.1. – Арк.63-64.

Кучеренко

ДЛЯ НОТАТОК